

*Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України*

**Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя**

Наукові записки

**ФІЛОЛОГІЧНІ
НАУКИ**

Книга 1

Ніжин - 2011

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Серія "Філологічні науки"

Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. **Самойленко Г. В.**

Члени редколегії:

Арват Н. М. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Астаф'єв О. Г. – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Ковальчук О. Г. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Левицький А. Е. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Михед П. В. – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України та проф. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

Плюк М. Я. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;

Потапенко С. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя.

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України, 2011. – № 2. – С. 6 № 78).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 9 від 12.05.2011 р.

Н 34 Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [відповідальний редактор проф. Г. В. Самойленко]. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – Кн. 1. – 89 с.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru

Верстка і макетування – **Приходько Н. О.**

Коректор – **Конівненко А. М.**

Літературний редактор – **Лісовець О. М.**

Перекладач – **Коваленко В. О.**

Підписано до друку	Формат 60x84/8	Папір офсетний
Гарнітура Computer Modern	Офсетний друк	Ум. друк. арк. 14,1
Тираж 100 пр.	Замовлення №	

Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2011 р.

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

Філологічні науки

Книга 1

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Присяжко Л. Ф.</i> Образ персонажа крізь призму поетики змінених станів свідомості	5
<i>Хряпак С. О.</i> Роберт Блай як теоретик американського сюрреалізму: проблеми, мотиви, поетика.....	8
<i>Нагачевська О. О.</i> Соціальна та морально-етична проблематика роману Джойс Керол Оутс "Роби зі мною, прозаний" (1973).....	11
<i>Михед Т. В.</i> Наративи культурного простору: постмодерністський варіант реконструкції національної ідентичності в романі Джуліана Барна "Англія, Англія".....	15
<i>Сулейманова Н. В.</i> Роль психологічного портрета в романі М. Ю. Лермонтова "Герой нашого часу".....	20

МОВОЗНАВСТВО

<i>Савченко Г. В.</i> Розвиток українського мовознавства у Ніжинській вищійшколі	24
<i>Баран Г. В.</i> Біблійна фразеологія та цитування в українській віршованій та ритмізованій молитві Ж. ст.....	31
<i>Влоцк І. І.</i> Про функцію змовчіння іронії.....	36
<i>Устенко Л. Ф.</i> Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови.....	40
<i>Петрик О. М.</i> Традиційний, функціональний і ономазіологічний підходи у вивченні віддієслівних іменників української мови.....	45
<i>Шевченко С. П.</i> Спроба кодифікації морфологічних норм української літературної мови в праці М. С. Уманця "Українська діалектика".....	49
<i>Андрійко О. В., Погапенко С. І.</i> Семіотичний і вербальний вияви особистості детектива (на матеріалі роману А. Крісті).....	52
<i>Сторж С. П.</i> Метафора-персоніфікація у романі М. Дребл.....	57
<i>Грабовська І. В.</i> Метакомунікативні питання як складник професійного дискурсу.....	60
<i>Ігіна З. О.</i> Симультанність думки ... суцесивність мовлення: імплікація чи еквівалентність?.....	65
<i>Литвиненко Ю. М.</i> Фразеологізми з геральдичним компонентом у системі англійської мови.....	69
<i>Набок А. І.</i> Ефекти об'єктивності та суб'єктивності в англомовних інтернет-новинах: лінгвістичний аспект.....	73
<i>Волкова Л. М.</i> Functional peculiarities of some discourse markers of English	78
<i>Блажко М. І.</i> Ад'єктивно-дієслівні словосполучення на позначення динамічних джерел звучання (на матеріалі функцій мови).....	82
<i>Грушко С. П.</i> Виртуальное взаимодействие в практике преподавания иностранных языков.....	86

CONTENTS

LITERARY CRITICISM

<i>Prysiazhniuk L.</i> Characters image in the light of poetics of altered states of consciousness.....	5
<i>Hr'apak S.</i> Robert Bly as a theorist of American surrealism: problems, motives, poetics.....	8
<i>Nahachevs'ka O.</i> Social moral and ethic problems in Joyce Carol Oats novel "Down with What You Will" (1973).....	11
<i>Mykhed T.</i> Narratives of cultural scope: postmodern variant of national identity reconstruction in the novel "England, England" by Gillian Barnes.....	15
<i>Suleimanova N.</i> Role of psychological portrait in the novel "Hero of our time" by M.Yu. Lermontov.....	20

LINGUISTICS

<i>Sarolienko G.</i> Development of Ukrainian philology in Nizhyn Higher School.....	24
<i>Baran G.</i> Biblical phraseology and quotation in Ukrainian poetical and rhythmical prayer of the XX c.....	31
<i>Volochyk I.</i> Anticontextual conditionality of irony.....	36
<i>Usterko L.</i> Peculiarities of phraseological units functioning in various styles of Ukrainian language.....	40
<i>Petric O.</i> Traditional, functional and onomasiological approaches to studying object related verbal nouns.....	45
<i>Shevchenko S.</i> Attempt of codification of Ukrainian language morphological norms in M. Sulyma's work "Something at the lost participles".....	49
<i>Andriyko O., Potapenko S.</i> Semiotic and verbal expression of the personality of a detective. (On the material of A. Christie's novels).....	52
<i>Stoyk S.</i> Metaphor-personification in M. Debbie's novels.....	57
<i>Hrabovs'ka I.</i> Metacommunicative questions as components of professional discourse.....	60
<i>Thina Z.</i> Simultaneousness of thought ... successiveness of speech: implication or equivalence.....	65
<i>Lytvynenko E.</i> Phraseological units with heraldic components in the system of English.....	69
<i>Nabok A.</i> Objectivity and subjectivity effects in English language Internet-news: linguorhetorical aspect.....	73
<i>Volkva L.</i> Functional peculiarities of some discourse markers of English.....	78
<i>Blazhko M.</i> Adjectival-verbal combinations denoting sources of sound (on the basis of modern German).....	82
<i>Hushko S.</i> Virtual interaction in foreign languages teaching practice.....	86

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111'38

ОБРАЗ ПЕРСОНАЖА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЕТИКИ
ЗМІНЕНИХ СТАНІВ СВІДОМОСТІ

Присяжнюк Л.Ф.

У статті розглядається явище змінених станів свідомості в художній семантиці. Пропонується новий підхід до аналізу образу персонажа з позицій лінгвопсихології. Ключові слова: змінені стани свідомості, образ персонажа, лінгвопсихологія.

В статье рассматривается явление измененных состояний сознания в художественной семантике. Предлагается новый подход к анализу образа персонажа с позиций лингвопсихологии. Ключевые слова: измененные состояния сознания, образ персонажа, лингвопсихология.

The article focuses on altered states of consciousness from the perspective of literary semantics. A new approach to the analysis of character's image based on the assumptions of linguopsychology is adopted.

Key words: altered states of consciousness, character's image, linguopsychology.

Дослідження художнього тексту з позицій лінгвопоетики довгий час зосереджувалося більшою мірою на вербальних образах, серед яких особливе місце займали тропи. Саме останні вважалися основною характеристикою художнього тексту, яка й визначає специфіку художньої образності. Вивчення композиційного аспекту художнього тексту, зокрема персонажних образів, було переважно сферою інтересів літературознавства.

Зміна поглядів на природу художнього тексту та звернення до нього як до відкритої цілісної саморегульованої системи, яка відображає знання людини про навколишній світ і про себе, зумовлює інтерес до вивчення особливостей художнього відображення емоцій [2] і інших явищ, пов'язаних з психічною діяльністю людини, наприклад, свідомістю та її станами. У зв'язку з цим стає зрозумілим, що виявлення специфіки художнього образу не може обмежуватися лише його вербальною площиною.

Отже, **актуальність** цієї статті визначається загальною спрямованістю сучасних філологічних студій на пошук нових шляхів до розкриття прихованих смислів художнього тексту і поглиблення уявлень про механізми породження художньої образності.

Предмет нашого вивчення становлять семантичні та стилістичні особливості репрезентації змінених станів свідомості (далі – ЗСС) у системі персонажних образів художнього тексту.

Мета дослідження полягає у встановленні специфіки втілення ЗСС в образній системі худож-

нього тексту шляхом семантичного та контекстуально-інтерпретаційного аналізу. Зазначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) надати визначення ЗСС і окреслити напрями їх вивчення в лінгвістиці; 2) виокремити засоби втілення ЗСС в образному просторі художнього тексту; 3) запропонувати аналіз персонажних образів художнього тексту крізь призму ЗСС.

Матеріалом дослідження слугував роман І.Сююна "Lust for Life".

Персонажний образ донедавна знаходився на периферії лінгвістичних досліджень художнього тексту та був предметом зацікавлення літературознавства. Такий підхід має своє коріння в структуралістських дослідженнях художнього тексту [5] та формальній школі літературознавства [6], в межах яких персонаж розглядався як такий, що позбавляється психологічних рис і повністю розчиняється в тексті. Звернення до концептуальної будови художнього тексту та виділення його антропоморфних рис зумовило виникнення "комбінованого" підходу, який враховує два рівні – психологічний та текстовий [7, с. 257]. Поєднання філологічного і психологічного аспектів пропонує лінгвопсихологічний підхід до аналізу мовних явищ. Такий напрям з'явився порівняно нещодавно і розвивається в межах мовознавчої школи, очолюваної професором В.З.Дем'янковим. У його межах лінгвопсихологія трактується як наука, предметом вивчення якої є людська ментальність, семантика

термінів людської духовності крізь призму мови [3, с. 29]. Ми розглядаємо лінгвопсихологію як галузь філології, об'єктом якої є мова як засіб збереження і передачі знання про навколишній світ, людину та її психіку. Предметом цієї галузі є засоби вербалізації та особливості концептуалізації психічних явищ у тексті. У межах лінгвопсихології персонаж розглядається як віртуальна мовна особистість, певний психологічний тип і частина образної системи художнього тексту. Саме через образ персонажа автор художнього твору втілює своє уявлення про виникнення та розвиток ЗСС.

Звернення до ЗСС у контексті образного простору художнього тексту потребує розробки особливої методики аналізу. Традиційно побудова схеми аналізу текстових концептів і базових опозицій відбувається таким чином: проведення компонентного аналізу лексем на їх позначення в мові, накладання отриманої семантичної мережі на текст з метою виокремлення засобів втілення таких концептуальних моделей у художньому тексті. Вивчення ЗСС має свою специфіку, оскільки компонентний аналіз лексем на позначення цього явища (наприклад, у англійській мові *altered, states, consciousness*) не є ефективним для виділення показників ЗСС у художньому тексті. Вирішення цієї проблеми полягає у залученні здобутків інших гуманітарних дисциплін, зокрема психології. Таким чином, перший етап розгляду ЗСС у художньому тексті передбачає ідентифікацію чинників ЗСС і симптомів, які супроводжують ці стани, на базі даних психології.

У психології ЗСС трактується як нетривалі негативні психосоматичні стани, які виникають у психічно здорових людей під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [8, с. 27]. Такі стани суб'єктивно розпізнаються самою людиною чи стороннім спостерігачем як відхилення від нормального стану [4, с. 6]. Вони можуть супроводжуватися такими характерними симптомами: зміною мислення; порушенням відчуття часу; втратою контролю; зміною емоційного стану, образу тіла, смислу й значення; викривленням сприйняття; відчуттям відродження; підвищеною чутливістю до навчання. З функціонального ракурсу такі стани можуть мати позитивний і негативний вплив на життєдіяльність людини [8-11].

Визначаючи гносеологічний статус ЗСС, слід згадати, що художній текст передбачає наявність трьох антропоцентрів: автор, персонаж, читач, що надає можливість висвітлення ЗСС у трьох ракурсах. По-перше, ЗСС можуть розглядатися як одна зі сторін вивчення психологічного портрета автора тексту, оскільки акт творчості супроводжується такими станами [1, с. 11]. По-друге, ЗСС є частиною образної системи художнього тексту. Зрештою, сам художній текст може слугувати засобом, який спричиняє ЗСС [9, с. 411-430]. У аспекті їх вивчення як частини образної системи художнього тексту ми визначаємо ЗСС як художнє втілення таких альтернативних форм свідомості в сукупності вербальних і персонажних образів. Проілюструємо втілення ЗСС на прикладі фрагментів, присвячених опису творчої особистості Вінсента ван Гога в романі І.Стоуна *"Lust for Life"*. У першій частині – зав'язці – зображено входження митця у ЗСС:

He began a canvas lethargically, working almost without interest. Slowly his energy would pick up as ideas

to creep into his mind and become formulated [10, с. 185].

Психічний стан художника характеризується зниженням емоційної активності, що підкреслюється використанням прислівника *lethargically*, який містить *semi no energy, no interest* (відсутність енергії, відсутність інтересу). Персонаж ніби накопичує внутрішню енергію.

Друга частина уривка реконструє свідомість митця у момент творчого піднесення:

*As objects appeared clearly on the canvas, his demands upon himself became more exacting. His mind would flee from his family, from his friends and other interests. His appetite would desert him and he would be living on nervous energy. His body would shrink on its ample frame and the sentimental eyes become lost in a hazy mist. The more he became fatigued, the more desperately he worked. The nervous passion which possessed him would rise higher and higher. In his mind he knew how long it would take him to finish; he set his will to last until that very day. He was **Like a man ridden by a thousand demons**; he had years in which to complete the canvas, but something forced him to lacerate himself every hour of the twenty-four* [10, с. 185].

Перебуваючи в стані ЗСС, художник відчуває виняткову творчу насагу. Надзвичайна енергійність митця втілюється за допомогою мовних одиниць *nervous energy, nervous passion*, які містять *semi*, пов'язані з відхиленням від норми. Залучення слів з семантикою активності (*energy, strength, force, lacerate*) підкреслює стале більш інтенсивних, ніж у нормальному стані, емоцій. Відхилення від нормального емоційного стану репрезентується за допомогою тропічних засобів (*Like a man ridden by a thousand demons*). Змінюється й ритмічна побудова фрагмента: відчуття прискорення темпу і зростання внутрішньої психічної енергії пов'язане з використанням паралельних синтаксичних конструкцій.

Водночас, стан ЗСС не може бути довготривалим, оскільки спричиняє фізичне та емоційне виснаження. У третій частині наведеного фрагмента спостерігаємо деструктивні наслідки ЗСС:

Once the canvas was delivered, he collapsed in heap. He was weak, ill, delirious. It took Jet many days to nurse him back to health and sanity. His exhaustion was so complete that the very sight or smell of paint made him nauseated [10, с. 185].

Редукція емоційної активності втілюється шляхом вживання слів і словосполучень, які позначають відсутність здатності до дії, сповільнену реакцію та пов'язані з семантикою пасивності: *collapsed in heap, weak, ill, delirious, exhaustion*.

Отже, ЗСС є художнім втіленням альтернативних форм свідомості в сукупності вербальних і персонажних образів. Розгляд композиційної площини художнього тексту, зокрема персонажної образності, дозволяє по-новому поглянути на специфіку художньої образності. Основним засобом втілення ЗСС у системі персонажних образів є зміна звичного ритму сприйняття персонажем дійсності. Уповільнення чи прискорення такого ритму відображується шляхом експресивності синтаксичної організації художнього тексту (використання паралельних і безсполучникових конструкцій тощо), а також семантики мовних одиниць.

Перспективою дослідження в обраному напрямі є аналіз ЗСС на концептуальному рівні художнього тексту.

Література

1. Агеева В. П. Поетичний візіонеризм Лесі Українки / В. П. Агеева // Наукові записки. – К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2007.
Т. 72. Філологічні записки / Національний університет "Києво-Могилянська академія". – 2007. – С. 3–11.
2. Воробйова О. П. Поетика хвиль в контексті емоційного резонансу (нарис з когнітивної емотіології) / О. П. Воробйова // Мова, культура й освіта в сучасному світі : зб. наук. пр. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 126–135.
3. Демьянков В. З. Лингвopsиxология как раздел когнитивной лингвистики, или Где эмоция – там и когниция / В. З. Демьянков, Л. В. Воронин, Д. В. Сергеева, А. И. Сергеев // С любовью к языку : сб. научн. тр. – М. : Институт языкознания РАН ; Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2002. – С. 29–36.
4. Людвиг А. Измененные состояния сознания / А. Людвиг // Измененные состояния сознания / [ред. Ч. Тарт]. – М. : ЭКСМО, 2003. – С. 5–12.
5. Пропп В. Я. Морфология // Исторические корни "волшебной" сказки / В. Я. Пропп ; [составление, научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова]. – М. : Лабиринт, 1998. – 512 с.
6. Шкловский В. Б. Тетива. О несходстве сходного / В. Б. Шкловский // Шкловский В. Б. Избранное : в 2 т. – М. : Худож. лит., 1983.
Т. 2 : Тетива. О несходстве сходного; Энергия заблуждения. Книга о сюжете. – 1983. – 640 с.
7. Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / [ed. by E. Semino, J. V. Culpeper]. – Amsterdam : John Benjamins B.V., 2002. – 333 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: books.google.com.ua. – Назва з екрану.
8. Spivak D. L. Linguistics of Altered States of Consciousness: Problems and Prospects / D. L. Spivak // Journal of Quantitative Linguistics. – 2004. – Vol. 11, № 1–2. – P. 27–32.
9. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – North Holland : Elsevier Science Publishing Company, 1992. – 573 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Stone I. Lust for Life. A Biographical Novel of Van Gogh / Irving Stone. – N. Y. : New American Library, 1964. – 509 p.

УДК 82.111(73)1.09

РОБЕРТ БЛАЙ ЯК ТЕОРЕТИК АМЕРИКАНСЬКОГО СЮРРЕАЛІЗМУ: ПРОБЛЕМИ, МОТИВИ, ПОЕТИКА

Хряпак С.О.

Розглядається американський сюрреалізм у 50–70-х рр. ХХ ст. Окремо виділяється постать Роберта Блая як одного з найяскравіших представників цієї літературної течії та його роль у формуванні теоретичних засад сюрреалізму США.

Ключові слова: американський сюрреалізм, літературна традиція, експериментальна поезія, імажизм, "глибинний образ", "психічні стрибки", метричні обмеження, поетична форма, ямбічний вірш, описово-сповідальна поезія.

Рассматривается американский сюрреализм 50–70-х гг. ХХ в. Отдельно выделяется фигура Роберта Блая, как одного и наиболее ярких представителей этого литературного течения и его роль в формировании теоретических основ сюрреализма США.

Ключевые слова: американский сюрреализм, литературная традиция, экспериментальная поэзия, имажизм, "глубинный образ", "психические прыжки", метрические ограничения, поэтическая форма, ямбический стих, описательно-исповедальная поэзия.

The article deals with the analysis of American surrealism of the 50s – 70s of the 20th century. We examine the figure of Robert Bly, as one of the most prominent representatives of this literary movement and his role in the formation of theoretical foundations of surrealism of the USA.

Key words: american surrealism, literary tradition, experimental poetry, imagism, "deep image", "psychic leaps", metric restrictions, poetic forms, iambic verse, descriptive and confessional poetry.

Активізація сюрреалізму проходила в США в атмосфері атомного психозу. Звертання до ядерної проблематики було притаманне для багатьох митців тогочасної Америки, але пальма першості належала сюрреалістам.

Отже, сюрреалізм – це художній, філософський та літературний напрямок, біля витоків якого стояли літературні праці А.Бретона, Ф.Супо та Л.Арагона [5, с. 7]. Він спочатку захопив французьку літературу, а потім вийшов за межі Франції і заволодів усім художньо-інтелектуальним простором. Поетика сюрреалізму однаково впізнавана в літературі, живописі, театрі, кіно та філософії. Він не реалізувався б так швидко і органічно, якби не відповідав глибоким інтенціям культури.

Наприкінці 50-х рр. Роберт Блай розпочав видавництво журналу "П'ятдесяті" (The Fifties), який відповідно до зміни часу змінював на "Шістдесяті" (The Sixties), а потім на "Сімдесяті" (The Seventies). Велике місце у своїх журналах Блай відводив для публікації перекладів таких поетів, як Ф.Г.Лорка, П.Неруда, С.Валеджо, Х.Хіменес та ін. Він викорис-

товував творчість переважно іспанських сюрреалістів як заклик до формування нової американської поезії, яка б мала сюрреалістичне коріння. Журнали містили численні нариси Р.Блая, частина з яких гостро критикувала тогочасний стан поетичного життя США. Якщо вважати Блая Андре Бретоном американського сюрреалізму, то його критика традиціоналістичної та сповідальної поезії цілком подібна до бретонівської реакції на французький символізм та романтизм.

Поява журналу "П'ятдесяті" ознаменувала початок протистояння Блая з тогочасною американською літературною традицією. У вступному слові першого числа журналу було написано, що "редактори цього видання вважають старомодною усю поезію, яка друкується сьогодні в США". Наголос на запереченні домінуючих літературних стандартів був постійною практикою видання. Статті, надруковані в ньому, висміювали визнання поетичних ідолів та літературних критиків. Розділ "Музей воскових фігур мадам Тюссо" був присвячений виявленню поганої поезії, навіть авторства відомих та шанованих поетів, і

звертав увагу читачів на симптоми "мови, що відмирає". Блай зауважував, що поезія загине, якщо не звернеться до більш широкого використання "образів". Поезія, якій бракує образів, приречена на залежність від "непристойностей та класичних посилань". Використання цих посилань, на думку Р.Блая, не було окремою індивідуальною особливістю того чи іншого поета, а загальною спробою зробити мертву мову цікавішою [2, с. 98].

Поезія була не єдиним об'єктом сатири та критики журналу. Американський уряд, газета "New York Times" і відомі історики літератури також отримували свою порцію критики, сприяючи популяризації видання. Широкий розмах критичного сприйняття літератури Блаєм був не лише вдалим початком очищення літературної сцени США для його улюблених американських та європейських поетів, а також поштовхом для активізації нового типу поетичного мислення на основі американського культурного і політичного досвіду.

Зв'язок між новою американською поезією та поезією, яку Блай "імпортував" з Європи, став важливою та неповторною рисою журналу "П'ятдесяті". Р.Блай зауважував, що він започаткував журнал після того, як, подорожуючи Європою, дізнався про творчість таких південноамериканських поетів, як П.Неруда, С.Валледжо, і європейців Х.Хіменеса та Д.Тракля.

"П'ятдесяті" був адресований американським поетам, які, на думку Р.Блая, могли б зацікавитись новаторськими рисами зарубіжних авторів, що займалися поезією ще з 20-30-х рр. ХХ ст., проте не отримали належного визнання в США та Англії. У першому номері журналу Блай відзначає важливість досягнень В.Вільямса, Т.Еліота та Е.Паунда, відзначаючи також, що поезія, яка була після них, стала регресом щодо англійського порядку слів. Він характеризує поезію 30-40-х рр. як пряму відповідь Великій депресії та війні, проте також відзначає, що її негативні риси були обумовлені застарілістю поетичних форм та живучістю ямбічного вірша. Завданням нової генерації поетів було підібрати ниті уяви, якими славилась творчість їх попередників. Блай описав цю уяву як "багатство натяку і асоціацій" [4, с. 43].

Метою критики Блая було позбутися метричних обмежень, притаманних американській поезії 30-40-х рр. Він відзначав більшу глибину асоціацій, властиву зарубіжним митцям, що спонукало його до переосмислення терміна "образ". За його визначенням, для Паунда образ – це "пелюстки на вологій, чорній гілці", тоді як для поетів, близьких йому за духом, образ – це "смерть на глибоких дорогах гітар". Блай погоджувався з Паундом, що поезія – це не проза, розбита на рядки. Він підтримував ідею, що поезія повинна звільнитися від описового стилю і наблизитися до такого, в якому образ здає спричинити тривалий та глибокий вплив на читача. Такий образ, на думку Блая, не має нічого спільного з образом, характерним для імажизму. Він зазначав, що імажизм був єдиною течією в американській літературі, яка приділяла увагу образу. Проте, за його словами, образ імажизму коректніше назвати картиною. Різниця між власне образом і картиною полягає в тому, що

перший є продуктом уяви і ніяким чином не може бути запозиченим з реального світу або привнесеним туди, тоді як картина повністю повторює об'єктивні реалії "справжнього" світу [1, с. 29].

В есе "Помилковий поворот в американській поезії" ("A Wrong-Turning in American Poetry", 1963) Блай порівнює пристрасність Лорки з майстерністю Еліота. Він зазначає, що Лорка передає свої емоції не завдяки якійсь "формулі", а шляхом пристрасності, засобу, який невідомий для Еліота. Таким чином Блай намагався підкреслити відмінності між описово-сповідальним та сюрреалістичним типом поезій, одночасно висловлюючи свою прихильність останньому.

Певною мірою Блай спрощує поетичну техніку Паунда і Еліота заради полемічності, проте існує певна закономірність між суб'єктивними маніпуляціями об'єктивних матеріалів у модернізмі Паунда і Еліота та раціональними маніпуляціями ірраціональних матеріалів архетипної поезії Блая. На його думку, "ірраціональні матеріали" у вірші є результатом роботи уяви, яка в естетиці його поезії стає синонімом підсвідомого.

Раціональні елементи поезії Блая відокремлювали її від цілковитої ірраціональності і автоматичного письма, притаманних сюрреалізму. На відміну від французького сюрреалізму і творчості Бретона, поезія Блая не є повним запереченням свідомого. Для неї більш притаманне оперування одночасно елементами як свідомого, так і підсвідомого, що, за словами Блая, можна охарактеризувати як "психічні стрибки". Подібні "стрибки" обумовлені не розумом, а емоціями і є саме тим, що більше за все цінував поет в іспанському сюрреалізмі і запозичив з нього.

Цей новий спосіб асоціацій був пізніше названий поезією "глибинного образу", "оголеною поезією" і поезією сюрреалізму та, як передбачав Блай, міг сприяти формуванню нового бачення американської поезії. Блай відстоював думку, що "образ" – це кристалізована інформація з підсвідомості, таким чином привносячи до поетичної теорії елементи глибинної психології Фройда і Юнга.

Наголос Блая на зарубіжній поезії допоміг виокремити його журнал серед великої кількості інших поетичних видань, що масово з'являлися в США протягом 60-х рр. ХХ ст. Серйозність критичного підходу Блая рятувала непрофесійний формат журналу. Блай вважав свою критику засобом безпосереднього спілкування з поетом, а не принесенням цього поета в жертву критичній теорії.

Обговорення досягнень зарубіжних поетів привело Блая до переосмислення американської поезії з самого поч. ХХ ст. та пошуку спадковості надбань поетів США попередніх поколінь. Він намагався відокремити найтиповіші елементи виключно американського підходу до поезії від більш етноцентричних та формалістичних рис поезії Британії.

У 1975 Р.Блай видав книгу "Поезія стрибків" ("Leaping Poetry"), в якій були зібрані його публікації 1950-60-х рр. Поет навіть аргументи в підтримку американського сюрреалізму, а також чи не вперше в англомовному літературознавстві провів порівняльний аналіз французької та іспанської шкіл сюрреалізму. В "Поезії стрибків" Блай закликає до

поезії, в якій би відбувалися "стрибки" від свідомого до підсвідомого, наводячи приклади з творів іспанських сюрреалістів та наполягаючи на тому, що саме вони були типовими представниками "стрижкової поезії". При цьому автор висловлює своє критичне ставлення до результатів творчості французьких сюрреалістів. У статті "Шукаючи дим дракона" ("Looking for Dragon Smoke") Блай доводить, що в той час як французькі й іспанські сюрреалісти робили все можливе, щоб привнести підсвідоме в поезію, перші не поєднували підсвідоме з емоційною сферою людини, тоді як для других це було цілком типово.

Окрім безпосереднього звертання до досвіду європейських і південно-американських сюрреалістів, Блай також відзначав важливу роль окремих персоналій цього літературного напрямку. Так, наприклад, Неруда був для нього взірцем поета, який може пристрасно розкривати у своїй творчості найбільш претензійні історичні та політичні теми.

До поч. 60-х рр. XX ст. Р.Блай, його друг Д.Райт та інші послідовники "блаєвського сюрреалізму" привертати до себе достатньо уваги літературознавців і термін "поезія глибинного образу" почав асоціюватися з ними, вказуючи на нерозривні зв'язки між сюрреалізмом та "образом". Визнаючи важливу роль Р.Блая у формуванні такого літературного феномена, як американський сюрреалізм,

П.Цвайг зазначає, що "статті Блая в журналі "П'ятдесяті" є, напевно, чи не найцікавішою спробою визначити програму і навіть духовні принципи поетичного напрямку, відштовхуючись від сюрреалістичного бачення психіки людини" [6, с. 314].

Критичні праці Блая в історичному контексті американської поезії 60-70-х рр. XX ст. займають чільне місце в американському літературознавстві того часу. Реакція на ці праці не була однозначною. Молоді поети сприймали їх як джерело натхнення, багатьом поетам-сучасникам Блая вони здавалися провокаційними, тоді як більшість митців старшого покоління вважала їх нестерпними та зухвалими. Блай виступав тією силою, що сприяла подальшому розвитку американської поезії, поєднанню різних ідей та думок, які могли видаватися суперечливими і непоєднуваними.

Блая можна розглядати як духовного наставника або гуру поезії, як того, для кого думки про поезію та її роль в культурі і політиці так само важливі, як і безпосередньо вірші. Він став тією особистістю, яка змогла змінити хід американської поезії, відкрити нові напрямки для її розвитку, надихнути одних поетів на дослідження цих напрямків, інших – на реакцію проти подібних перспектив. Його роль можна порівняти з тією роллю, яку відграв Езра Паунд кількома десятиліттями раніше від нього.

Література

1. Bly R. A Wrong Turning in American Poetry / R. Bly // Claims for Poetry. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1982. – P. 17-37.
2. Bly R. Leaping Up into Political Poetry / R. Bly. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1980. – P. 95-105.
3. Bly R. The Dead World and the Live World / R. Bly // The Sixties, 8, Spring, 1966). – New York : Hobart & William Smith, 1982. – P. 2-7.
4. Bly R. What the Image Can Do / R. Bly // Claims For Poetry / [ed. Donald Hall]. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1982. – P. 38-49.
5. Bradley F. Surrealism (Movements in Modern Art) / F. Bradley. – New York : Cambridge University Press, 1997. – 96 p.
6. Zweig P. The New Surrealism / P. Zweig // Contemporary Poetry in America : Essays and Interviews. – New York : Schocken Books, 1974. – 314-329 p.

УДК 821.111 (73)–3.09

**СОЦІАЛЬНА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА
РОМАНУ ДЖОЙС КЕРОЛ ОУТС "РОБИ ЗІ МНОЮ ВСЕ, ЩО
ЗАХОЧЕШ" (1973)**

Нагачевська О.О.

*У статті на прикладі аналізу роману Дж.К.Оутс "Роби зі мною все, що захочеш" досліджуються основні соціально-філософські та морально-етичні проблеми, що домінують у романній творчості американської письменниці. Розглядаються проблеми відчуження, самотності, пошуку особистості, насильства у суспільстві.
Ключові слова: відчуження, "опредмечування", насильство над особистістю.*

*В статье на примере анализа романа Дж.К.Оутс "Делай со мной все, что захочешь" исследуются основные социально-философские и морально-этические проблемы, которые доминируют в романном творчестве американской писательницы. Рассматриваются проблемы отчуждения, одиночества, поиска личности, насилия в обществе.
Ключевые слова: отчуждение, "овеществление", насилие над личностью.*

*The article deals with social, moral and ethic problems in Joyce Carol Oates' novel "Do with Me What You Want". The author analyses these issues which dominate in the creative activity of the writer. Such problems as alienation, loneliness, the search of individuality and the violence in the society are investigated.
Key words: alienation, "thingness", loneliness, violence over the individuality.*

На сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства стала очевидною практична потреба у нових інтерпретаціях творчості провідних представників літератури США др. пол. XX ст. До таких представників належить і Джойс Керол Оутс (1938) – видатна письменниця США. В зарубіжному літературознавстві нині існує чимало ґрунтовних праць, присвячених вивченню різноманітних аспектів її творчості: А.Кейзіна, У.Саллівана, Г.Джонсона, Дж.Крейтон, Фр.Лерканже, М.Грант, Ф.Р.Каннінгема, К.Бастіан, Еллен Г.Фрідман, Б.Ціммерман, Лі Мілаццо, Іл.Шоултер, Н.Е.Уотанаб та ін. Американська критика відмічає своєрідність прози Оутс, плідність її пошуків у виробленні художніх прийомів написання новел і романів. Але, зосереджуючи свою увагу на локальних проблемах творчості письменниці, аналізуючи її твори з використанням якнайширшого спектру методологічних підходів, охоче звертаючись до окремих творів Оутс як до вигідних ілюстрацій певних загальніших спостережень, зарубіжні науковці дуже рідко пропонують погляд на логіку творчої еволюції Дж.К.Оутс, її внутрішню зумовленість і "типовість" для сучасного їй літературного процесу.

У вітчизняному літературознавстві й по сьогодні бракує ґрунтовних наукових праць, у яких увазі

читачів пропонувалося б комплексне дослідження всього прозового доробку Дж.К.Оутс. Найґрунтовніші дослідження прози Оутс зроблені Т.Н.Денисовою та Н.О.Висоцькою. В роботах названих дослідників літератури, присвячених Оутс, йдеться про окремі твори письменниці або її творчість інтерпретується в якомусь певному ключі. Необхідність цілісного дослідження творчості письменниці крізь призму поетики та проблематики її романів, систематики художніх образів та характерів зумовлює актуальність нашого дослідження, мета якого – визначити та проаналізувати соціальну, морально-етичну проблематику та основні домінанти поетики роману Оутс "Роби зі мною все, що захочеш" для того, щоб заповнити вказану лауну.

У романі "Роби зі мною все, що захочеш" (1973) Джойс Керол Оутс залишається вірною своєму морально-естетичному кредо – відображати найгостріші соціальні та морально-етичні проблеми, які існують у сучасному суспільстві. Письменниця характеризує свій твір як "історію кохання, яка зосереджується на напрузі, що виникає через необхідність вибору Америкою одного з двох "шляхів подальшого розвитку": шляху традиційного, тобто шляху "закону"; і шляху спонтанних емоцій – "Кохання". У синтезі цих двох цілковито суперечних

сил міститься невідворотна трансформація нашої культури" [3, с. 5].

Структура роману досить складна. В центрі уваги романістики – "світ такий, яким він є", реальність американська, урбаністична, реальність двадцяти чотирьох років (1950–1974). Дійсність, у якій люди не знаходять нормальних людських стосунків, яка загрожує взаємо- й самознищенням, примушує їх покладатися тільки на закон як останній захист і підтримку. У зіткненні зі світом закону і розкриваються долі головних героїв роману, виявляються проблеми, які їх хвилюють. *Закон і справедливість, закон і пристрасть, закон і щастя* – основні з багатьох проблемних вузлів, які надають романові напрути й глибини.

Перший розділ книги "Двадцять вісім років, два місяці, двадцять шість днів" присвячено долі головної героїні Еліні Росс. Початок роману нагадує фінал попередньої книги Оутс "Країна чудес": розорений власник таксопарку Лео Росс, який втратив після розлучення з дружиною батьківські права на семилітню Еліну, скоїв злочин. Він викрадає доньку з приватної школи, відвозить її до Каліфорнії. Авторкою піднімається *проблема відчуження людини*. Лео Росс – наче загнаний звір, без роботи, грошей, спілкування, перебуває на межі сну й реальності. Письменниця передає в романі плин його думок – іноді чітких і логічних, іноді схожих на марення у формі внутрішніх монологів та діалогів з уявними людьми. Лео не вважає себе винним, адже, на його думку: "... якщо людина доведена до відчаю, її не можна вважати винною. Закон не може все передбачити" [2, с. 47]. Лео замислюється над тим, чи існує зв'язок між "законом і злом". "Закон – штука, яку ми самі вигадали. З цим ми погоджуємося. Юристи перші погоджуються. А згода – це і є закон. [...] Адже в Законі з'являється потреба тільки тоді, коли хтось когось ненавидить. Ви це знали? І коли цей хтось бажає знищити того, іншого" [2, с. 48]. Отже, на думку Лео Росса, закон – породження ненависті і є зброєю насильства над особистістю.

Дівчинку повертають матері – сильній жінці, яка ніколи не втрачає оптимізму, змінюючи заможних коханців, переїжджаючи з міста в місто і готуючи Еліну до кар'єри юної моделі. Перед нами образ ще однієї відчуженої людини, яка вже в дитинстві відчуває себе чужою серед людей, які її оточують, у родині. Її страх самотності і відчуття незахищеності передається за допомогою образу тимчасової втрати можливості говорити. Але курсивом автор вводить відчайдушні міркування маленької дівчинки (Еліни) на все, що відбувається. "Ні, все це було потім. В дитячому сиротинці. Я намагалася сказати няньці, як мені важко їсти і як болить усередині. Але слова кружляли в моїй голові, а з рота не вилітали." [2, с. 61].

Подібним чином подаються роздуми й переживання дорослої Еліни та іншого головного героя Джека Морріссі. "Вона запитала його, чи знає він її чоловіка. Він схопив її за лікоть і кудись повів. Я дивилася на ніж і думала – цікаво, що він може зі мною зробити. На мене чекав сюрприз. Але ти не намагалася порізати вени? Ні. Ніж не наштовхнувся на вену" [2, с. 355]. Відчувається постійний потяг до самогубства,

небажання жити в реальному світі, де панує постійна загроза насильства і тваринний жах.

Наратив від першої особи вклинюється в розповідь від третьої, що створе враження діалогу. Іноді курсив – це невисловлені думки співрозмовників Еліни, які вона домислює, або її мовчазна реакція на якісь події, слова інших персонажів.

Другому розділові "Окремі факти, події, домисли, свідчення, що беруться до уваги, та ті, які не беруться" передує цитата з Ф.Кафки: "Я – юрист. І тому причетний до зла" [2, с. 198]. У цій частині роману містяться десятки сторінок описів розгляду судових справ. У третьому розділі "Злочин" Дж.К.Оутс досліджує "перехрещення долі" основних персонажів роману: головної героїні Еліни Росс, її чоловіка – успішного юриста Марвіна Хоу, її коханця – адвоката знедолених і переслідуваних Джека Морріссі та його підзахисного – фізика Мередіта Доу, пророка "психоделічної революції". Фінальна частина має назву "Підводячи підсумки", яка говорить сама за себе.

За назву роману Дж.К.Оутс взяла вільний переклад латинського юридичного терміна *nolo contendere*, прийнятого в американському судочинстві. Крім того, заголовки чотирьох частин роману викликають асоціації зі стадіями звичного американського судового розгляду. Отже, висловлюємо думку, що основною метою письменниці є відтворення та розкриття "історії одного злочину", тобто поставити питання: "В чому полягає злочин? Хто злочинці?".

На першому розповідному рівні "злочин" скоїли Еліна Хоу та Джек Морріссі, які покохали один одного, поринули у своє "незаконне" щастя та свободу, шукаючи порятунку від відчаю та зневіри у "закон", який вже більше не захищає. Їх не лякає перспектива втратити налагоджене, зовні благополучне існування. З іншого боку, злочинцем можна вважати організоване суспільство, яке здійснює постійний тиск на особистість через "закон" та суворо карає за вільний вияв почуттів і спроби прояву вільної особистості.

Історія кохання та звільнення Еліни Хоу розгортається в Америці кін. 60-х рр. XX ст. Будучи композицією роману, Оутс використовує любовний "чотирикутник" (Марвін, Еліна, Джек, Рейчел). На перший погляд, цей "гордіїв вузол" є нібито звичайним белетристичним прийомом, адже любовна інтрига передбачена сюжетною динамікою роману. Але насправді до такого розташування персонажів авторка вдається, щоб показати морально-психологічні проблеми героїв, висвітлити важливість почуття кохання в долі кожного з них. У цьому можна переконатися на прикладі образу Джека Морріссі. У ньому, здається, борються два ества – сексуальний потяг до екстравагантної Еліни та моральна прихильність, навіть залежність від дружини Рейчел. Саме ці дві жінки є полюсами, між якими відстежується динаміка внутрішнього світу героя.

Але якщо інтерпретувати роман тільки як гімн "вільному почуттю", тоді вся вражаюча художня конструкція виявиться побудованою для передачі досить тривіального мелодраматичного змісту. "Злочин", про який розповідається в романі, набагато глибший, змістовніший, ніж історія подружньої зради. Корені цього "злочину" – в самих умовах

людського існування в межах сучасних відносин у суспільстві.

Образ "сплячої красуні" Еліни, внутрішньо індивідуальної до всього, – характерна для Дж.К.Оутс варіація теми "відчуженої" в умовах споживацького суспільства *індивідуальної свідомості*. В існуванні героїні це відчуження набуває майже патологічного характеру: вона втрачає чітку уяву про час, не впізнає знайомих на вулиці, іноді схильна сумніватися в реальності власного життя. Тому Еліну іноді називають "лялькою". У назві роману відображається важлива риса характеру Еліни – пасивність, готовність підкоритися волі інших людей.

В образі Еліни Росс і персонажів, що її оточують, у сюжетному перебігові роману письменниця втілює процеси відчуження та перетворення людей на товар, *предмет купівлі-продажу*. Щастя Еліни її матір Ардіс вбачає у вигідному шлюбі – і докладає всіх зусиль, щоб запропонувати доньку світові як чарівну річ у вишуканій обгортці, якою діловий та успішний чоловік міг би прикрасити свій дім.

Крім того, у романі піднімається проблема *падуку самоідентичності особистості*. Головна героїня не може знайти власне "я". Еліна постійно асоціює себе з фотографіями на обкладинках журналів або зі статуями. Вона сама відчуває себе річчю і не заперечує проти того, що живе з чоловіком у розкішному особняку, заставленому багатями речами, між якими їй дістається почесне місце. Наратив сповнений детальних описів предметів побуту, речей, ці описи супроводжується певними роздумами й асоціаціями героїні.

Чоловік Еліни Марвін Хоу – "стандартний американець" – одночасно представлений письменницею як варіант володаря-чародія, якщо розглядати його в іронічному казковому контексті, заданому Дж.К.Оутс, в якому роль "ликої мацухи" відведена Ардіс, а "сплячої красуні" – Еліні. Його ім'я на диво співзвучне з ім'ям відомого мага – Мерліна. Хоу – представник "закону", влади. Йому легко вдається перетворювати чорне на біле, брехню на істину, злочинця на жертву, а жертву на злочинця.

Але Марвін Хоу – ще *один варіант відчуження*. Оратор, який володіє силою майже гіпнотичного впливу на навколишніх, віртуоз недомовок і умовчання, який фанатично вірить у букву американського правосуддя як у щось святе та незмінне, він цілковито втратив уявлення про людську мораль як першоджерело суспільних настанов. Окремі риси своєї істинної сутності Хоу розкриває перед дружиною. Монологи героя дозволяють краще зрозуміти людину, яка мріяла стати мільйонером ще до того, як йому виповниться тридцять років, і досягла своєї мети. Марвін наполегливо розповідає Еліні, що зовсім не намагається змінити світ, виправити Америку. Все повинно слугувати одному завданню – завоюванню перемоги.

У романі підкреслюється жорстокість керування людськими долями в суспільстві, нелюдськість "реєстрації" та "класифікації" людей, які знаходяться під владою відчужувального механізму бюрократичного апарату держави. Оутс намагається сказати в цьому романі, що маніпулювання людьми в сучасному світі здійснюється ще суворішими засобами, ніж тиск з боку влади.

На особистість впливає поширення філософії прагматизму через створення "деспотичної мовної системи", яка підпорядковує свідомість особистості за допомогою визначеної групи понять, осмислених в інтересах "вищого прошарку" [1, с. 266]. У своїх діях адвокат Мартін Хоу спирається на філософію прагматизму. Вихідним є положення: всі люди – нібито невинні, а ступінь вини залежить тільки від вимовленого слова, від букви закону. Виноситься те чи інше визначення провини, промовляється юридична формула, фіксується певне слово – і людину вважають винною або ні. Все визначається тим, чи буде це слово промовлено на суді, і несумнівним є те, вчинила людина злочин чи ні. До уваги береться не суть вчинку, а лише сказане слово, яке обумовлює ставлення до вчинку, до його реальності чи нереальності. Суд названий у романі "автоматичною словесною машиною" [2, с. 481].

"Словесна машина" за допомогою слів "вирішити", "позбутися" вирішує проблему, вказує, що робити з небажаною людиною, можливо, позбутися її, засудивши до позбавлення волі. Так влада може "вирішити проблему" будь-якого нонконформіста та позбутися його. Але у Еліні Росс виникає активний протест проти такого насильницького вирішення долі людини. Вона твердо та із задоволенням говорить собі про те, що з нею не вдасться "таким чином порішити" [2, с. 513].

Проблема самотності та відчуження розкривається також через образ Джека Морріссі, який протиставлений чоловікові героїні не тільки як її коханий, але також як втілення інших норм поведінки. Образ Джека – своєрідний центр, у якому сходяться численні сюжетні лінії роману, зіштовхуються всі ті драматичні колізії, над якими Оутс пропонує замислитися читачеві. Письменниця дає цей образ у розвитку. Спочатку це – впевнений у власній правоті та чистоті вірний поборник справедливості, який не має ніяких сумнівів. З розвитком сюжету герой розкривається як конгломерат протиріч, поєднання парадоксів. Джек Морріссі на початку своєї адвокатської діяльності був широко переконаний, що закон – знаряддя справедливості, спосіб здійснення соціальних реформ. Він бере участь у боротьбі за громадянські права чорношкірих американців, їздить містами Півдня, переконує боротися за дотримання прав, гарантованих конституцією не заради реклами та престижу, а в ім'я шляхетної мети.

Один з парадоксів ситуації Джека в тому, що він занадто довго перебував у трагічному невіданні справжнього стану речей. Вважаючи, що захищає справедливість, він лише вправно опановував правила адвокатського маніпулювання емоціями присяжних і – неусвідомлено, сам цього не підозрюючи, – подібно до Хоу, використовував закон для власного самоствердження. Письменниця майстерно зображає, що, незважаючи на зовнішнє благополуччя, Джек був у глибокому розладі із самим собою – у розладі, який почався після того, як, вперше зіткнувшись із світом "рятівного закону", ще в юності – як свідок у справі власного батька, – він піддався гіпнотичному впливові Хоу і дав під присягою не правдиві свідчення, а *вигідні*.

Джек втрачає початкову впевненість у собі та своїй діяльності. Все частіше він замислюється над

силами закону, які відчужують та дегуманізують. У романі подається внутрішній монолог героя, у якому він уявляє себе, адвоката, у вигляді *Машини слів*, що майстерно взаємодіє з подібними хитро-мудро влаштованими та запрограмованими роботами. "Коли він спав, Машина спала також, але лише прикидалася. Насправді вона продовжувала працювати, тихенько гуділа – вічний рух слів і образів" [2, с. 558-559]. Наступним – цього разу протверезним – відкриттям стало для нього переконання у власній неспроможності захищати дійсно невинних.

У фінальній частині роману автор надає Морріссі слово про мрію, яка його хвилює: "Я можу увияти людей, яким не потрібно обманювати, брехати, плазувати ... Наносити смертельні удари і заробляти гроші за рахунок інших, штовхаючись, б'ючись, граючи певну акторську роль, як це заведено в Америці..." [2, с. 558].

Характер головної героїні також еволюціонує. У фіналі роману в невеличкому містечку Мейн до Еліни приходить рішення змінити своє існування. Вона більше не могла жити тим життям, яким вона жила до зустрічі з Джеком, до того, як кохання перетворило її зі статуї на живу людину, сповнену почуттями, емоціями, роздумами. Кохання розбудило її від довгого сну, надало сили перебороти страх перед чоловіком, людьми. Письмениця намагалася зобразити жінку, у котрої виростають крила, яка знаходить сили подолати звичні обставини життя, залишити багатія заради кохання до бідного.

В образі Еліни Оутс намагається показати можливість, навіть необхідність для людей (зокрема найслабших) змінити спосіб свого існування відповідно до вищих принципів і ідеалів.

Уперше в житті повстає Еліна проти умов існування, коли людині відведено роль об'єкта прикладання могутніх сил обставин, жертви. Вперше в житті зазнає поразки Марвін Хоу, "який ніколи не помиляється", якому в фіналі відкривається нікчемність його колишніх перемог і життєвість того добробуту, якого він так домагався. Він має владу над речами, але керує він лише мертвими душами, а живі не підвладні його "чаклунським чарам". Наприкінці роману Марвін – це яскраве та зловісне втілення американського ідеалу "автономної

особистості" – безсилий свідок власної нищівної поразки.

Щасливе поєднання двох закоханих людей, яким вдалося всупереч усім труднощам відшукати шлях одне до одного, – перевірений сюжетний перебіг, саме та точка, що дозволяє схвилюваному читачеві з полегшенням попрощатися з персонажами. Але в романі Оутс такого заспокоїливого фіналу немає. Для Еліни та Джека все починається спочатку, і численні проблеми ще потрібно буде вирішувати.

Зображати перетворення людини на гвинтик, річ, предмет література навчилася ще з часів Гофмана. Люди-автомати та люди-ляльки є на сторінках багатьох американських письменників. Але дуже рідко митці розкривали питання, як саме "опредмечена" людина може повернути собі гідність особистості, яка несе за себе та свої вчинки відповідальність. Еволюція характерів Еліни та Джека – саме той рідкісний випадок зображення американською літературою "розпредмечення" людини, повернення їй душі і серця. Таке звільнення відбувається не в умовах романтичної свободи героїв-аутсайдерів, а в конкретних і в цілому досить несприятливих для людини соціальних умовах.

Отже, можемо стверджувати, що спектр соціально-філософської та морально-етичної проблематики в романі Джойс Керол Оутс досить широкий. Панівними є питання людського існування, проблеми самореалізації та пошуку особистості у ворожому для людини суспільстві, піднімаються та своєрідно розкриваються проблеми відчуження, незахищеності від насилля, а також проблема відповідальності перед собою та суспільством. Гостро відображається тема "опредмечування" людини та втрати гідності. Романи Дж.К.Оутс привертають до себе увагу художньо-філософським освоєнням складних життєвих проблем, загостренням психологічно-соціального аспекту, глибинним розкриттям дійсності.

Дослідження проблематики та поетики романістики Джойс Керол Оутс є *перспективним*, адже багато аспектів творчості цієї письменниці, художнього світу її творів, поетики та стилю залишаються малодослідженими.

Література

1. Богомолов А. С. Буржуазная философия США XX века / А. С. Богомолов. – М., 1974. – 348 с.
2. Оутс Дж. К. Делай со мной, что захочешь / Дж. К. Оутс ; пер. с англ. Т. Кудрявцевой. – М. : Художественная литература, 1983. – 630 с.
3. Oates J. C. Do with Me What You Will / J. C. Oates. – N. Y. : Vanguard Press, 1964. – 563 p.

УДК 821.111

**НАРАТИВИ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ:
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ВАРІАНТ РЕКОНСТРУКЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ ДЖУЛІАНА
БАРНСА "АНГЛІЯ, АНГЛІЯ"**

Михед Т. В.

У статті проаналізовано дискурс формування національної ідентичності, постмодерністське розуміння історії, індивідуальної й колективної пам'яті та їх функціонування в романі Дж. Барнса "Англія, Англія".

Ключові слова: Барнс, Англія, постмодернізм, роман, ідентичність, пам'ять.

В статье проанализирован дискурс формирования национальной идентичности, постмодернистское понимание истории, индивидуальной и коллективной памяти и их функционирование в романе Дж. Барнса "Англия, Англия".

Ключевые слова: Барнс, Англия, постмодернизм, роман, идентичность, память.

The article investigates discourse of formation of national identity, postmodern concepts of history, personal and collective memory and their functions in J. Barnes's novel "England, England".

Key words: Barnes, England, postmodernism, novel, identity, memory.

Важливість географічної локалізації й знакова варіативність інтерпретації національного культурного ландшафту стала однією з іманентних характеристик роману Великої Британії останніх двох десятиліть. Багато в чому це пов'язано зі зміною розуміння категорій регіональної та національної ідентичності, актуальність яких стала очевидною за глобалізованої пост-постмодерністської доби. У політичному аспекті Об'єднане Королівство – це єдина держава, але у культурному сенсі – це амальгама соціальних, етнічних і національних ідентичностей, що претендують на окремішність і прагнуть визнання й самовизначення. Саме з них складається той концепт англійськості, що став предметом осмислення і художнього дослідження в англійському романі порубіжжя ХХ–ХХІ ст. Про його амбівалентність і значущість писали Джон Фаулз ("Деніел Мартін") і Пітер Акройд ("Англійська музика"), Ендрю Сінклер ("Альбійонський триптих") і Адам Торп ("Алвертон"). Серед багатьох інших митців до цієї теми звернувся і Джуліан Барнс (Julian Patrick Barnes, 1946), який мав унікальну можливість подивитися на свою країну "чужими очима". З такою пропозицією – стати лондонським кореспондентом американського журналу The New Yorker – звернувся до Барнса в 1989 р. його головний редактор. Для цього видання протягом наступних кількох років Барнс писав есеї, які пізніше були укладені у збірку "Листи з Лондона" (1995). В сукупності вони створили критичну, яскраву і переконливо точну у

деталіях картину суспільно-культурного життя Британії, не в останню чергу – завдяки "ефекту відчуження" (якщо скористатися терміном Б.Брехта), певного дистанціювання від власної країни. Перефразувавши самого Барнса, це був погляд іноземного туриста з автобуса, який дивиться на чужий світ, але, як підкреслив письменник в одному з інтерв'ю стосовно роману "Англія, Англія", він звертався до "своєї країни на зламі тисячоліть (a letter to my country)" [5, с. 34].

Так образ Англії та концепт англійськості, що належать до константних мотивів романістики Джуліана Барнса і різною мірою були засобом референції та фокалізації у відомих романах "Папуга Флобера" (1984), "Артур і Джордж" (2005), чи, наприклад, у збірці оповідань "По той бік Ламаншу" (1996), визначили зміст, проблематику й нарративні стратегії роману "Англія, Англія" (England, England, 1998). Останні і є предметом аналізу даної розвідки, що, з огляду на актуальність і гостроту цієї проблеми на вітчизняних теренах, може бути корисним і для нашого гуманітарного досвіду.

Роман Джуліана Барнса "Англія, Англія" є виразно постмодерністським і багатоаспектним за своєю природою. Про це дають підстави говорити кілька красномовних постмодерністських проблем, що послідовно прокреслюються в творі. Назвемо найголовніші. Це, по-перше, проблема неможливості встановлення і кінцевого пізнання остаточної істини, що витіснена постмодерністським концеп-

том смислу. Останній, як відомо, є компромісним варіантом істини, поєднуючи суб'єктивне й об'єктивне, універсальне, загальне й часткове, окремішнє, тобто те, що притаманне як окремій цивілізації і культурі, так і окремій особистості. Тому утворена постмодерністською свідомістю низка рівновеликих і рівновагомим смислів не дає можливості віддати перевагу котромусь із них, що й ставить під сумнів можливість "по-картезіанському" однозначного розуміння істини. Цим обумовлена друга провідна проблема твору, що стосується концепту національної історії як одного з маркерів ідентичності – який із концептів історії більш валідний та більше відповідає історичному факту? Існуючі сьогодні постмодерністські теорії тлумачення історії доволі плюралістичні і припускають здебільшого можливість надання преференцій будь-якому з концептів, аби він не був внутрішньо суперечливим. Відома й точка зору Марка Вебера, який віддав усю повноту вибору на розсуд історика, що, сформувавши власну сітку ціннісних орієнтацій, з її допомогою та за її орієнтирами вибудовує своє тлумачення історії. Саме цим шляхом йдуть герої роману Барнса, моделюючи власний варіант історії Великої Британії. З цієї проблемою у романах Барнса завжди пов'язана третя – проблема пам'яті та її ненадійності, що й визначає у сукупності найголовніше – проблему національної ідентичності. Ці проблеми, а також низка інших (гендерної ідентичності, суспільства споживання, постмодерністської цивілізації, традиції тощо), взаємопов'язаних і взаємообумовлених ними, вплинули на формування виразно окреслених нарративних стратегій твору, його композицію та сюжет.

Роман Барнса побудований на ідеї конструювання тематичного парку (заповідника, зони, власне острова), де мають бути зібрані всі артефакти та історичні концепти, що традиційно-стереотипно в свідомості іноземця асоціюються з розумінням англійськості. Тож сюжет розгортається, з одного боку, як планування і втілення задуму підприємця Джека Пітмена (як побіжно зауважено, це – "архетип транснаціонального підприємця" [3, с. 28]) створити тематичний парк "Англія" на острові Вайт, який він з цією метою купує в англійського уряду. При плануванні тематичного Англія-ленду проводився своєрідний моніторинг ринку – респондентів запитували про асоціації зі словом "Англія", що дозволило створити перелік з "50 квінтесенцій найбільш англійського", власне нарратив нації. До нього увійшли такі сигніфіканти, як королівська родина, Біг Бен / Парламент, футбольний клуб "Манчестер Юнайтед", Робін Гуд, його Веселі стрільці і Шервудський ліс, крикет, Шекспір, Стоунхедж, двоповерхові автобуси, садівництво, "Аліса в країні чудес", пудинг тощо. З іншого боку, паралельно до процесу конструювання національної ідентичності, що візуалізується при створенні "англійських традицій", власне селективній ретрансляції командою Джека Пітмена доволіно (гасло "це знають всі" – головний критерій відбору) відібраних маркерів англійськості на острові Вайт, розкриваються етапи формування індивідуальної ідентичності через образ головної героїні твору Марти Кокрейн, історія життя якої є однією з

сюжетних колізій твору. Це дозволяє поєднати два вектори формування ідентичності – національний колективний та національний індивідуальний, продемонструвавши їхню взаємодію та взаємовплив. Цьому сприяє і композиція твору, що візуально розділений Барнсом на три блоки: 1: Англія; 2: Англія, Англія; 3: Інгленд. Одразу зазначаю труднощі, з якими зустрівся перекладач російського видання при перекладі назви третьої частини твору, що є неточною, а відтак впливає на розуміння концепції твору. Але про це згодом.

У першій частині "Англія" розповідається про дитинство Марти Кокрейн у 1960-ті рр., коли в англійській провінції, де вона зростала, ще зберігалися старі традиції з сільськими святами, обов'язковими сільськогосподарськими виставками, в яких брали участь і родина, і сусіди, формуючи відчуття дружної і єдиної спільноти. Перший виразний спогад Марти – як вона збирала гру-пазл "Графства Англії", навіть не знаючи назв графств, але запам'ятавши їх контури, візуальний образ своєї країни: "... їй залишився незаповнений контур країни, дивний шматочок, дещо схожий на стареньку товстулю, що сидить, витягнувши ноги, – це був Корнуол, хоч, звісно, це вона тепер домислює, вона й слова такого не знала – "Корнуол" [3, с. 24]. Марта згадує, що батько кожного разу ховав якусь частину пазлу – зазвичай графство, розташоване в центрі країни, а коли повертався з роботи, то саме він вкладав у пазл останній фрагмент – так завершувалося формування країни і водночас формування ідентичності Марти. Коли він залишає родину і йде до іншої жінки, Марта виявляє, що він забрав з собою один з фрагментів. Це надважлива метафора для пояснення незавершеності характеру Марти, що прокреслюється протягом усього твору і дозволяє зрозуміти її позицію "цивіліка" – її особистість навіть із плином років так і залишається не цілісною, не самодостатньою. У такий спосіб Барнс пов'язує індивідуальну та суспільну психологію, особистісну та національну ідентичність, символічним утіленням яких постає пазл-карта графств Англії. Але чи справді це перший спогад Марти? Барнс говорить про "корумпованість структури під назвою "пам'ять" [3, с. 51]. Як він вважає, людська пам'ять не тільки не спроможна відтворити події минулого, але, більше того, спотворює їх. Як каже один з героїв Барнса, категорія "правди" настільки ілюзорна, настільки мінлива і оманлива, що до неї в російській мові неможливо дібрати риму [5, с. 61].

Насправді Марта не пам'ятає свого першого спогаду – це скоріше певний орієнтир, певна точка відліку, що дозволяє зрозуміти себе в процесі вербалізації, власне нарації, коли, оживлюючи спогад у формі логічно й послідовно викладеної історії, неминуче починаєш аналізувати себе – свою ідентичність: "Спогади твердішають до рівня факту" [3, с. 39]. Саме в процесі нарації ("Спогад був автентичним, але Марта вагалася: автентичний-то він автентичний, а як щодо обробки?") реальне переплітається з фікціональним, створюється образ, вигідний для мовця: "Так, саме так і було, її перший спогад, її перша майстерно і невинно змонтована брехня". Барнс акцентує увагу на нарративній природі спогаду: "Він стає чужою історією, симпатичною

фантазією чи несвідомо спланованою спробою вхопити слухача за серце і, вшпунувши, залишити синець, з якого розвинеться гематома любові" [3, с. 9, 10].

Приблизно таким є процес формування і колективної пам'яті, – підкреслює Барнс, завершуючи цей фрагмент: "Так згадує свою історію будь-яка країна: минуле ніколи не буває просто минулим; воно є тим, що дозволяє жити і миритися з сучасним".

За Барнсом, виходить, що основна функція пам'яті – це не відновлення реального ходу подій, а виправдання сучасного стану речей, пояснення ідентичності, яка вже склалася. Шукаючи витoki своєї ідентичності, Марта згадує початкову школу, день у якій починався з релігійних псалмоспівів. Але ще важливішими і "палкими були декламації з історії. Саме тут виховували гарячу віру", змушуючи декламувати ритмізовані рядки, в яких англійська історія постає хронологічно і подієво впорядкованим нарративом: "55 BC (clap, clap) Roman Invasion, / 1066 (clap, clap) Battle of Hastings, / 1215 (clap, clap) Magna Carta, / 1512 (clap, clap) Henry the Eighth (clap, clap) /, Defender of Faith" [3, с. 11]. Ці римованки створюють ілжю порядку: "Історія зі впертого, поступового руху вперед перетворювалася на низку яскравих моментів, кожен з яких був яскравішим за інший" [3, с. 12], однозначністю нарративу закладаючи стійке відчуття ідентичності. Вперше Марта це переживає і починає усвідомлювати під час розмови з однокурсницею-іспанкою, як, підсміючись, зауважила: "Френсис Дрейк був піратом". Марта заперечила: "Нічого подібного", бо знала, що він був Англійський Герой, Сер і Адмірал, а отже – Джентльмен". Хоч потім в одній з енциклопедій, де вона знайшла Дрейка, "слово "пірат" не фігурувало, а терміни "капер" і "здобич" зустрічались досить часто, ... для Марти все одно сер Френсис Дрейк залишився Англійським Героем, не заплямованим її новим знанням" [3, с. 15]. Закладений у школі великий нарратив історії Англії стає для Марти (і, ймовірно, не тільки для неї) дієвим і постійним засобом кореляції та ідентифікації себе, не дозволяючи прийняти інший погляд на історію своєї країни, як і розуміння себе: "Довгий час потому, коли в її житті відбулося все, чому було визначено відбутися, Марта Кокрейн все ще чула плескіт долонь міс Мейсон, коли зустрічала в книзі якусь дату чи ім'я: "Бідний Нельсон у битві пав, Трафальгар, 1805; Едуард Восьмий за кохання, 1936, втрата престолу – покарання" [3, с. 24]. Наприкінці 2 частини Марта задається питанням: "Втрата віри людиною і втрата віри нацією, хіба це великою мірою не одне й те саме?" [3, с. 69].

Поєднання почасти вигаданих, а почасти сконструйованих індивідуальних та колективних нарративів, за Барнсом, є взаємопов'язаними факторами формування ідентичності. Те, що ці нарративи ґрунтуються на спогадах, легендах, власне міфах, дає підстави повернутися до проблеми пам'яті, що лежить в їх основі. Не тільки Барнс тримається думки, що пам'ять є тим знаком, який лише вряди-годи відсилає до іншого знаку в минулому, позаяк їх постійно конструюють і реконструюють. Нагадаю: "Минуле ніколи не буває просто

минулим; воно є тим, що дозволяє жити і миритися з сучасним" [3, с. 36]. Цю думку в своїх студіях природи міфу постійно акцентував О.Ф.Лосев: культура і історія – це система символічно маркованих смислів, у тому числі й метафор та міфообразів. Про достовірність реконструкції минулого свого часу розмислював і Ю.М.Лотман. Про це, зокрема, йдеться у його статті "Чи можлива історична наука і в чому її функції в системі культури?": "Взаємодія пам'яті культури і її саморефлексії будуються як постійний діалог: тексти з хронологічно раніших пластів вносяться в культуру, взаємодіють з сучасними механізмами, генерують образ минулого, який переноситься культурою в минуле і вже як рівноправний учасник діалогу впливає на сучасне... Цей образ історичного минулого не є антинауковим, хоч не є і науковим".

Тобто і власне історик культури, і письменник-модерніст Барнс оперують образами-поняттями, які за суттю своєю є символами чи метафорами.

Таким концентрованим символом англійської ідентичності постає копія, симулякр Англії у другій частині роману, що й називається "Англія, Англія". Подвоєння назви відображає створення нової реальності, постмодерністський симулякр-утопію, що успішно конкурує з оригіналом. Спочатку острів Вайт претендує лише на поштову адресу в межах Британії, чим і пояснюється подвоєння, а згодом стає єдиною Англією, витіснивши стару. В цій частині Барнс відтворює і досліджує механізм, за допомогою якого нація постає потенційно вигідним на споживацькому ринку послуг і розваг товаром, тобто йдеться про перетворення нації на матеріалізований нарратив, який можна продати споживачам, що купують історію і товари, асоційовані з нею. Саме на пересічному споживача, який знає засвоєний зі школи нарратив історії своєї країни, розрахований проект Джона Пітмена, бо "немає іншої історії, крім історії Pitco", тобто редукованих до нагальних тепер і тут парадигмальних образів англійського минулого у тематичному парку компанії підприємця. Маса неосвічених і їм можна продати будь-яку версію національної історії, аби вона відповідала вже відомому їм – штибу "Лексикону прописних істин" Гюстава Флобера. Це стає очевидним, коли менеджер проекту говорить про Робіна Гуда як "первісний англійський міф": "Про нього знають всі. І не смійте його чіпати" [3, с. 41]. А коли від нього почали вимагати якихось фактів, спромігся лишень додати, що той грабував багатих і допомагав бідним. На цьому ж рівні знаходяться знання культурної історії пересічними англійцями, що виявилось у процесі опитування. Єдине, що не спотворило пам'яті респондента ("білий, корінний англієць, навчався в приватній школі й університеті, працює в сфері гуманітарних наук, вважає себе освіченою, культурною, розумною, добре поінформованою людиною..."), це римованка, закарбована в пам'яті зі шкільних років: "Битва при Гастінгсі, 1066. Король Гарольд, поцілили в око стрілою". Респондент поведився так, наче відповів на усі запитання" [3, с. 45]. Немає цілісного ув'язнення про історію, але є фрагментарне, хоч і спотворене минуле, що сьогодні вважається необхідною умовою формування національної ідентичності. В зв'язку з цим виникає

проблема визначення нації, яку найчастіше розуміють як спільноту людей, об'єднаних спільною мовою, культурою, традицією, історією та територією. Отже, самоідентифікація нації неминуче відбувається завдяки наявності спільного минулого для всіх її представників – тобто образ країни, що лежить в основі національної самосвідомості завжди локалізований у минулому. І Барнс вкотре повертається до питання: наскільки ці чи будь-які інші усталені символи англійськості достовірні? Вони настільки ж достовірні, наскільки достовірними є спогади і пам'ять Марти.

Про це говорить офіційний історик проекту тематичного парку доктор Макс: "... коли ми аналізуємо деякі невинувато розхвалені і явно фетишизовані концепції, як ось, дозволяйте навести приклади навімання... афінська демократія, архітектура Палладіо, чи доктрина секти пустельників, що все ще володіє свідомістю мас, що не візьми... Істинний початок, ідею у первісній чистоті виявити неможливо. Ми можемо вибрати навімання якусь мить, натиснути на кнопку "пауза" і заявити: "Ось тут все і почалося". Але, як історик, я маю вам сказати: подібні твердження на інтелектуальному рівні довести неможливо. Те, що ми бачимо, завжди є копією.. чогось більш раннього. Ніякого локалізованого у часі початку просто немає" [3, с. 183]. Доктор Макс і Марта саме перед цим сперечались, як має виглядати автентична англійська природа – чи це болото було завжди, чи воно вигадане, штучно сконструйоване хай і 300 років тому? Тобто те, що називається "англійський пейзаж", – це наслідок маніпулювання часом і простором, а отже, штучне конструювання Англії вже відбулося. Ідея нації і національної ідентичності теж формується штучно – є конструктом, як каже д-р Макс, і не має автентичної точки відліку. У цьому сенсі доречно згадати концепції відомого культуролога Б.Андерсона, який назвав сучасні нації "уявленими спільнотами" [2, с. 7]. Як зазначає Б.Андерсон, нація "уявляється саме тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості з одноплемінників, не зустрічатимуть їх, не почують їх, але в уяві кожного з них живе образ їхньої спільноти.. Вона уявляється як спільнота, бо, попри реальну нерівність чи експлуатацію, що є в кожній нації, нація завжди розуміється як глибоке горизонтальне товариство" [2, с. 7-8]. Саме це і дозволяє конструювати великі штучні наративи, одним з яких для Барнса є дискурс англійськості. Бо на рівні колективної пам'яті "уявленої нації" діють ті самі механізми, які Барнс продемонстрував на прикладі спогадів Марти Кокрейн: забування, спотворення, фальсифікація. Як зазначив Барнс в одному з інтерв'ю: "Мене цікавить те, що ви можете назвати вигаданням традиції. Неправильне розуміння історії є частиною становлення нації" [4, с. 97]. Тому команда сера Джека Пітмена так легко відбирає і komponує національні символи, конструюючи з них якомога виразний, переконливий, а отже, рентабельний історико-культурний наратив англійськості. В кінцевому підсумку національна пам'ять остаточно асоціюється з тематичним парком – він відомий як "Англія", за ним і майбутнє. Про це говорить якийсь

швейцарський економіст: "По-моєму, я бачив майбутнє, і, як на мене, воно успішне" [3, с. 194].

В третій частині, яка в оригіналі називається "Anglia", дія знову переноситься на ту територію, що залишилась від Великої Британії і навіть територіально зменшилась до розмірів древнього Англосаксонського королівства. Не тільки про зменшення до первісного розміру, а й про повернення до пасторальних першовитоків і необхідність наново конструювати власну ідентичність свідчить автентична назва "Anglia", викликаючи цілу низку історико-культурних алюзій. Використаний російським перекладачем замінок "Інгленд" сприймається як довільна транслітерація, що елімінує потенційно закладений смисл. Саме в "Anglia" повертається старою жінкою Марта Кокрейн, опинившись серед мешканців нової дистопії, які намагаються витворити нову національну ідентичність, що має відповідати новим умовам пасторальності їхнього життя. Гротескно-комічним образом, який уособлює нову, знову ж таки штучно сконструйовану ідентичність, постає Джек Харріс, що колись був Джеком Ошінські, молодшим юриконсультантом в американській фірмі з виробництва електроніки. "Нині він підковував коней, робив кільця на діжки, точив ножі й серпи.. і гнав отруйний самогон, в котрий перед наливанням у склянки, слід було занурити розпечену коцюбу.." [3, с. 201]. Він створює свою національну ідентичність наново, конструюючи образ автентичного англійського селяка відповідно до власних уявлень: "Він був одягнений у селянський костюм, який вигадав сам – суцільні кишені; реміні й складки у найбільш неочікуваних місцях, така собі суміш фольклорних костюмів.. і мазохистського шмаття". Ще "він лявся вигаданими матюками" і за невелику плату розповідав "закамуфльованим під туристів антропологам, лінгвістам та журналістам" ним вигадані місцеві легенди "про чаклунство і забобони, про сексуальні ритуали у сяві місяця, про привидів, через яких люди вбивають домашніх тварин, та інші звичайні нещодавнього минулого" [3, с. 203]. Як не парадоксально, але Марта приходить до розуміння того, що не можна відновити, реставрувати втрачене минуле, і саме симулякри видаються людській уяві єдино автентичними. Ж.Бодрійяр свого часу говорив, що, занурюючись у минуле, ми відкриваємо гіперреальність, бо абсурдно говорити про реальність пам'яті. Якщо минуле – це серія спогадів про сконструйовані образи, тоді віднайдення цих реконструйованих образів – щось на зразок маскараду автентичностей. Це в романі Барса імплікує не тільки відверто маскарадний фальшивий коваль Джек Харріс, а й фінальний танок, який виконують мешканці Anglia-Інгленду на честь наново заснованого сільського свята: "Внизу запалало вогнище, навколо якого тепер кружляла вервечка танцюючих конгу... Конга, національний танок Куби та Інгленду" [3, с. 231]. Алюзивно останнє уточнення відсилає до "Концерту бароко" А.Карпент'єра, акцентуючи увагу на гібридності отриманих конструктів, бо, як це переконливо продемонстрував Джуліан Барнс, первісний, автентичний початок віднайти неможливо – все нове є репродукцією чи репрезентацією попереднього. Заразом поклик

на роман Карпент'єра (як зазначає Барнс, "території вільної від алюзій у природі не існує") надає нового, узагальнено-універсального бачення історії, що,

сублімуючи архетипи і традиції, на рівні нарративного дискурсу закріплює знакові для творення національної та індивідуальної ідентичності концепти.

Література

1. Барнс Дж. Англия, Англия : роман / Д. Барнс ; пер. с англ. С. Силаковой. – М. : АСТ, 2003. – 384 с.
2. Anderson Benedict. Imagined Communities / BenedictAnderson. – London : Verso, 1991.
3. Barnes Julian. England, England / Julian Barnes. – London : Picador, 1998.
4. Henstra Sarah. The McReal Thing: Personal/National Identity in Julian Barnes's "England, England" / Sarah Henstra // British Fiction of the 1990 s. – London : Verso, 2000. – P. 95-107.
5. Pateman Matthew. Julian Barnes / Matthew Pateman. – Plymouth : Northcote House, 2002.

УДК 821.161.1

**РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА В РОМАНЕ
М. Ю. ЛЕРМОНТОВА "ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ"**

Сулейманова Н. В.

У статті характеризуються два типи портрета роману М.Ю.Лермонтова "Герой нашего часу". Естетично "полярні" типи образної системи – гротескна та класична – розглядаються як одночасно сформовані рівнозначні образотворчі норми.

Ключові слова: портрет, класична і гротескна форма портрета, зовнішній вигляд, характер героя.

В статье характеризуются два типа портрета романа М.Ю.Лермонтова "Герой нашего времени". Рассматриваются эстетически "полярные" типы образной системы – гротескная и классическая как одновременно сформировавшиеся равноправные изобразительные нормы.

Ключевые слова: портрет, классическая и гротескная форма портрета, внешний облик, характер героя.

In the article are characterized two types of portrait of novel of M. Yu. Lermontov "Hero of Our Time". The aesthetically polar types of the image-bearing system – grotesque and classic as simultaneously formed equal in rights graphic norms are examined in the article.

Key words: portrait, classic and grotesque form of portrait, external look, character of hero.

Важной формой изображения литературного персонажа в эпическом произведении, как известно, является портрет. В современном литературоведении изучение портрета, в том числе на материале русской литературы XIX в., как одного из видов описаний предпринимались неоднократно (М.М.Бахтин, Ю.М.Лотман, Д.С.Лихачев, В.М.Эйхенбаум, Г.М.Фридендер, В.М.Маркович, Ю.В.Манн, И.М.Тайбин и др.). Однако до сих пор остается актуальным вопрос о критериях отграничения этой формы описаний от характеристики и повествования. Существующие определения термина недостаточно учитывают функциональную значимость портрета, а также взаимосвязь между обликом персонажа, созданным посредством описания, и определенной структурой самого высказывания повествователя на эту тему (особой композиционной формой речи). Портреты чаще всего рассматриваются при анализе системы персонажей, предметного мира или авторского стиля в произведении. Однако такой подход не позволяет выделить характерные признаки портрета как литературной формы и изучить системные соотношения всех существующих её образцов даже как внутри одного произведения, так и в ряде текстов. В результате в должной мере еще не выявлено своеобразие портрета персонажа в эпическом произведении и не уяснены функции этой формы в его структуре.

В этом аспекте важным является исследование М.М.Бахтина, который определил эстетически "полярные" типы образной системы – гротескную и классическую как одновременно сформировавшиеся равноправные изобразительные нормы. Однако мысль ученого о существовании двух изобразительных канонов до сих пор остается не вполне освоенной. Поэтому портреты персонажей продолжают рассматриваться в свете исключительно одной изобразительной нормы. Между тем портрет является одним из вариантов описаний в литературном произведении и в то же время репрезентирует особенности видения повествующего субъекта. В портретах, как и в других формах описаний, отражаются изменения, происходящие в характере, временной, пространственной, ментальной позиции субъекта. В зависимости от особенностей повествующего лица меняются структура и содержание портрета. При этом сама природа образа, представленного в портрете, может тяготеть к одной из изобразительных норм, указанных Бахтиным, – гротескной или классической. От этого зависит и реализация портрета как композиционной формы речи и как характеристики героя-персонажа, в том числе и психологической в структуре литературного произведения.

Портрету в эпическом произведении в большей степени присуща форма классического типа,

которая реализует свойственный литературному роду в целом принцип единства в многообразии. Н.М.Гурович отмечает следующие основные признаки такого портрета. Во-первых, в основе изображения лежит, согласно М.М.Бахтину, "представление субъекта о завершенности изображаемого персонажа" [1, с. 355], что означает акцентирование внешних и внутренних границ объекта, а также определенную уравновешенность или гармоничность. Во-вторых, изображение дает – в той или иной форме – оценку изображаемого субъектом. В-третьих, облик персонажа – способ "вычитывания" из его внешности примет внутреннего мира [2, с. 3–5]. Этот феномен ярко иллюстрирует текст романа Лермонтова "Герой нашего времени", где "классический" портрет характеризуется яркой обозначенностью границ на разных уровнях. При этом он тяготеет к однозначной интерпретации и поэтому к замкнутости изображаемых объектов: "персонаж, как правило, описывается, будучи "остановленным" в одной позе" [2, с. 5], что способствует "прочтению" характера героя.

Психологический портрет Печорина неоднократно обращал на себя внимание исследователей, подчеркивавших разнообразие выразительных и изобразительных средств. "Описание лица, фигуры, пластики движений, одежды, эффекты освещения, колористические характеристики, таинственная жизнь взглядов, интонаций – все это определяет индивидуальное мастерство словесных портретов Лермонтова, несомненно, зависящее и от умения писателя владеть кистью" [3, т. 4, с. 456].

Как известно, визуальное мышление синтетично по своему характеру. Оно словно возникает на основе вербального мышления за счет соединения с трансформированным чувственным материалом. В сознании реципиента визуальный образ – продукт соединения рационального познания, в котором задействовано вербальное мышление, и собственно чувственного опыта субъекта. Этот факт напрямую связан с тем, как "работает" описание в литературном произведении, поскольку одной из его основных функций является не только изображение предмета, но и маркирование его определенных свойств, что само по себе уже является частью интерпретации. В литературном произведении портрет выполняет изобразительную и характеризующую функции: соотношение приемов визуализации и характеристики различно в зависимости от авторской задачи.

Для полноценного восприятия облика героя, изображенного в литературном произведении, важно учитывать точку зрения субъекта повествования, выраженную в конкретных элементах текста. Если в живописи понятие "точка зрения" приравнено прежде всего к пространственному положению субъекта, то в литературоведении термин, как свидетельствуют исследования М.М.Бахтина ("Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук"), Б.М.Успенского ("Поэтика композиции"), Х.Ортега-и-Гассета ("О точке зрения в искусстве") определяет не только дистанцию между носителем взгляда и объектом во времени и пространстве, но также ценностное и речевое отношение к миру. Однажды заданный в описании персонажа элемент

может варьироваться, но всегда должен выступать как определяющий для его внешности. Возможно также сообщение о внешности персонажа, которое, в сущности, представляет собой "минус – описание" (например, портрет Печорина как "анти-описание", противопоставленное описанию Грушницкого).

Портрет в литературном произведении всегда является средством привлечения внимания читателя к определенным чертам личности персонажа. Именно с этим, очевидно, связано такое частое взаимопроникновение описания и повествования. Как отмечал М.М.Бахтин, для "классического" канона характерны статичная, внешняя точка зрения субъекта и прямая перспектива.

Один из признаков, характерных для большинства портретов, – вариативность интерпретации внешнего облика персонажей. В случае лермонтовского Печорина это очевидно, поскольку на протяжении всего произведения его облик дается с разных точек зрения. То же самое можно сказать и об Ундине ("Фаталист"), которую сам герой воспринимает крайне субъективно, что подчеркивается в ее описании. Вариативность интерпретаций полностью отсутствует в тех описаниях, которые даны с точки зрения Максима Максимыча. Это тоже своеобразная характеристика восприятия героя. Портреты же, данные с точки зрения странствующего писателя (или офицера), представляют собой промежуточный вариант между двумя видениями. Субъект в них, с одной стороны, оставляет пространство для самостоятельной читательской интерпретации (чего в большинстве случаев не делает Печорин) и стремится при этом, с другой стороны, сохранить установку на максимально развернутое описание внешности.

Те портреты, где сохраняется множественность прочтений, выявляют связь между внешним и внутренним, в то время как портреты в "Бэле" воспроизводят лишь субъективное впечатление героя. Однако в любом случае портрет в лермонтовском романе несет на себе психологическую "нагрузку".

Следует подчеркнуть, что в образной системе "Героя нашего времени" функция "портретирования", кроме психологической характеристики (доминирующей, с нашей точки зрения) и живописной, несет и композиционную "нагрузку". Архитектоника романа, как известно, основана на циклизации повестей, каждая из которых подводит читателя к герою с новой стороны, сочетая внешние обстоятельства (ситуация повышенной сюжетной экспрессии) с изображением "внутренней жизни" героя (дневник Печорина). Принцип хронологической последовательности событий заменен психологической последовательностью "узнавания" героя рассказчиком – Максимом Максимычем, "путешествующим" повествователем, через исповедь героя. "Сололожение" персонажей глубже раскрывает характер самого героя, но и "в лицах" дает представление об окружающем его мире (Бэле, Казбич, Азамат, Максим Максимыч).

Между группами портретов, данных с точек зрения трех главных субъектов изображения, возникает еще одно различие: каждый из носителей точек зрения смотрит на людей с разной установкой.

Максим Максимыч старается прочесть во внешности прошлое и настоящее объекта, соотнести его с определенной жизненной моделью (портреты Казбича, самого Печорина); то же самое во многом свойственно и взгляду Печорина, который также вписывает окружающих в определенный тип, иногда литературный, а иногда взятый из светской жизни (портрет Ундины, первый портрет Мери). Но если Печорин к каждому подходит с уверенностью, что знает жизнь и людей, поэтому способен сразу определить особенности внутреннего мира человека (поскольку им движет стремление манипулировать людьми), то Максима Максимыча в большей степени интересует непосредственно история жизни человека, а формулировать выводы об особенностях личности он совсем не склонен. Иного рода восприятие мы видим во взгляде на людей путешествующего писателя. Он, с одной стороны, обладает во многом знанием, сходным с печоринским, и так же, как Максим Максимыч, способен соотносить людей с определенным типом, но при этом видение его отыскивает несоответствия между внешней принадлежностью человека к определенному типу и его внутренним миром, что особенно хорошо видно в описании Печорина.

В "Герое нашего времени" психологические портретные характеристики выявляют два типа литературных аллюзий в романе. Во-первых, аллюзии, свойственные видению героев; во-вторых – входящие лишь в кругозор читателя. Отсылки второго рода, как правило, реализуются через сходство ситуаций или эмоций рассказчика, представленных в описании (основная их часть содержится в "Княжне Мери").

Там, где отсылки не очевидны, не демонстративны, они целиком определяют структуру описания, а в случае очевидных аллюзий в большей степени характеризуется видение субъекта, а не сам объект. Таким образом, в литературных отсылках на имплицитном и эксплицитном уровнях проявляется стремление героя мыслить определенными схемами, предполагающими предсказуемое поведение персонажей. Однако такие представления Печорина о людях последовательно развенчиваются в сюжете каждой повести.

Таким образом, в лермонтовском романе присутствуют два типа портретов: первые тяготеют к формированию четких границ и гармонизации внешнего облика; для вторых, наоборот, характерен размытый силуэт и диспропорции разного рода. Отметим также, что полярные по своему строению и функциям варианты портретов встречаются в повествовании от лица одного субъекта речи – Печорина. В связи с этим становится очевидной еще одна особенность героя: наличие "содержательных" границ образа человека в его сознании определяет и визуальные границы облика. Чем легче персонаж рассказа вписывается в те или иные границы, чем более привычным кажется Печорину его облик, тем характернее стремление

зафиксировать позу описываемого, которая уже сама по себе обретает семантический статус. Напротив, размывание силуэта и дисгармонизация внешнего облика затрудняют осмысление персонажа с помощью литературных аллюзий. В портретах, тяготеющих к гротескному полюсу, возникают сравнения с разного рода предметами, как бы в противоположность литературным сравнениям в "классических" портретах. Функция этих сравнений сохраняется во всех портретах романа: направить визуальные ассоциации читателя и внести оценку в описание. Примечательно, что и в использовании субъектом речи сравнений сохраняется принцип структурного единства всех портретов в романе, однако с поправкой на оценку изображаемого.

Психологический аспект лермонтовского портрета играет доминирующую роль в описании и семантике. В этой связи напомним о своеобразии лермонтовского изображения "текучести" (термин Л.Н.Толстого. – Н.С.) человеческого характера. "Текучесть" отмечается Б.Т.Удодовым как характернейшая черта "психологизированного" портрета "Героя нашего времени" [4, с. 51]. "Текучесть", следовательно, психологизм проявляется прежде всего в изменчивости и противоречивости характера героев, несовпадении внутреннего состояния с внешней "игрой", которая порой осознается и самими героями. Это несовпадение наблюдается в образах всех главных героев романа. Так, Вера производит впечатление женщины "с характером твердым, решительным, холодным, верующая в собственное убеждение, готовая принести счастье в жертву правилам, но не молве. Увидевши же ее в минуту страсти и волнения, вы сказали бы совсем другое – или, скорее, не знали бы вовсе, что сказать" [4, с. 51]. Печорин, "когда хотел говорить приятно, то начинал заикаться и вдруг оканчивал едкой шуткой, чтобы скрыть собственное смущение...", "... жесты его были отрывочны, хотя часто они высказывали лень, и беззаботное равнодушие, которое теперь в моде и в духе века..." [4, с. 51]. Необходимость приспособливаться к диктуемым временем и сословием условиям предопределяла трагичность героя: внешний конфликт перерастал во внутренний. "В этом причина того, что герои находятся не только в состоянии войны со светом, но и в непрерывной изнурительной борьбе друг с другом и с самими собой" [4, с. 51].

Психологизм, ироничность становятся непременным художественным условием осуществления тех метаморфоз, которые приводят к коренному изменению во "внутреннем бытии" героев "Героя нашего времени", – и в этом отношении, конечно же, на переднем плане – Печорин. Именно его внутренний мир больше всего захвачен динамикой психологических метаморфоз, которые приводят к полной художественной устойчивости центральной коллизии романа, о которой говорил Б.Т.Удодов: Печорин против Печорина.

Литература

1. Бахтин М. М. Эпос и роман / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 447–483.
2. Гурович Н. М. Портрет персонажа в структуре эпического произведения: протескный и "классический" типы (на материале романов Н.В.Гоголя "Мертвые души" и М.Ю.Лермонтова "Герой нашего времени") : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Гурович Н. М. – М., 2009. – 22 с.
3. История русской литературы : в 4 т. / ред. коллегия : А. С. Бушмин, Е. Н. Куприянова, Д. С. Лихачев, Г. П. Макогоненко, К. Д. Муратова. – Л. : Наука, 1980–1983.
Т. 2 : От сентиментализма к романтизму / ред. тома Е. Н. Куприянова. – 1981. – 655 с.
4. Удодов Б. Т. Роман М.Ю.Лермонтова "Герой нашего времени" : кн. для учителя / Б. Т. Удодов. – М. : Просвещение, 1989. – 191 с.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 801.7 (477)

**РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА У
НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ**

Самоїленко Г. В.

У статті розкривається науковий доробок мовознавців Ніжинської вищої школи в галузі української філології.

Ключові слова: мовознавці, українська філологія, Ніжинська вища школа.

В статье раскрываются научные достижения языковедов Нежинской высшей школы в области украинской филологии.

Ключевые слова: языковеды, украинская филология, Нежинская высшая школа.

The article elucidates scientific achievements of Nizhyn Higher School linguists in the field of Ukrainian philology.

Key words: linguists, Ukrainian philology, Nyzhyn Higher School.

Відкриття Гімназії вищих наук кн.Безбородька у Ніжині як вищого навчального закладу мало цілеспрямований характер: дати енциклопедичні знання і підготувати дворянських хлопців до служби у різних міністерствах та відомствах [1]. Тому і відбір навчальних предметів відповідав цій меті, тим паче, що це був початковий етап у розвитку вищої школи в Російській імперії. Незважаючи на те, що вуз знаходився на території України і більшість студентів гімназії були вихідці із дрібних дворянських сімей, які знаходилися в українському оточенні і добре знали українську мову, викладання в гімназії, як і у всіх інших навчальних закладах, було російськомовне. Тому у пер. пол. XIX ст. українська лінгвістична наука у Гімназії вищих наук кн. Безбородька не розвивалася. Можемо говорити лише про окремі українські прояви [2], які пов'язані з публікацією художніх та наукових творів директора гімназії проф. І.С.Орлая, українця за походженням, на історичну тематику та викладача латинської мови І.Г.Кулжинського, автора повісті "Малороссійская деревня" (1827), яка мала фольклорний та етнографічний характер, а також його стаття "Некоторые замечания касательно истории и характера малороссійской поэзии" (1825).

Україномовні прояви були також пов'язані зі збиранням М.Гоголем, П.Лукашевичем місцевого фольклору, розігруванням сценок українською мовою в гімназійному театрі та написанням Є.Гребінкою україномовних байок, які увійшли до його книги "Малороссійские приказки" (1834) і його перекладом українською мовою поеми О.Пушкіна "Полтава".

Ці традиції продовжували розвивати студенти Юридичного ліцею кн.Безбородька в Ніжині, який

функціонував після Гімназії вищих наук (1820–1832) та Фізико-математичного ліцею (1832–1840) з 1840 до 1875 р. Так, Л.Глібов під час навчання в ліцеї написав 27 байок українською мовою. За підтримки проф. М.А.Тулова всі вони були опубліковані в газеті "Черниговские губернские ведомости". Помітним був і потяг братів Сементовських до збирання фольклорних та етнографічних матеріалів, а також написання віршів українською мовою І.Лашнюковим і П.Колосовським, які знаходимо в знаменитому альбомі автографів М.Гербеля. Все це теж окремі українські прояви у студентському житті Юридичного ліцею.

Якщо говорити про наукові дослідження, то в галузі мовознавства працював лише проф. А.І.Линиченко, який опублікував свою працю "Очерк развития важнейших идей отечественного языкознания от возникновения ученых исследований русского языка до утверждения их на началах сравнительно-исторической науки о языке" (1856), яку до української філології можна віднести умовно.

Проте у цей же час з боку окремих його професорів та працівників позначений потяг до професійного осмислення української мови. Це особливо помітно в діяльності інспектора Юридичного ліцею Пилипа Семеновича Морачевського (1806–1879), який працював у Ніжині з 1842 до 1859 р. [3]. Це був найбільш плідний у творчому відношенні період його життя. У цей час він написав чимало літературних творів українською та російською мовами, серед них поеми "До Чумака, або Война ягло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках", а також "Чумаки, або Україна з 1768 року. Поема в 6-ти піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною на нічлігах чумацьких 1848 року".

Не торкаючись аналізу цих творів, які висвітлювали події як Кримської війни, так і гайдамацького руху в Україні, зазначимо, що в поемах автор демонструє художні засоби та відповідну лексику української літературної мови, яка утверджувалася на той час. Щоб читач мав уявлення про неї, наводимо уривок зі вступної частини поеми "Чумаки...", де створено образ України – рідної матері, діти якої розбрелися по всьому світу:

Україно! Україно!
Наша рідна мати!
Розпустила своїх діток
По світу блукати..
Геть з кінця в кінець швендрують,
Де то їх немає!
Всякий в поті неборака
Слави добуває:
В Петербурзі, на Кавказі,
В Москві і в Варшаві
І в Іркутську, і в Камчатці,
І в Криму немало..
Побратались з цілим світом,
Старої неньки
Не забули. На чужині
Гірко їм, нудненько! [4].

Поет П.Морачевський тут виступає як син своєї Вітчизни. І цей образ рідного краю проходить крізь усі пісні поеми. Лексична насиченість вірша, який належить до шевченківського періоду, відповідає тій мовній спрямованості, яка була характерна для представників романтичної течії в українській літературі, пов'язаній з творчістю В.Забіли, О.Шишацького-Ілліча, О.Афанасьєва-Чужбинського та інших, у тому числі і П.Морачевського. І хоча П.Куліш критично ставився до них [5], але вони в літературі утверджували українське слово, демонстрували в тих умовах читачеві зразки української мови, проявляли патріотичні почуття.

У пер. пол. XIX ст. ще тривав пошук того, якою повинна бути українська літературна мова. І Котляревський в "Енеїді" продемонстрував свій підхід, своє бачення, і воно знайшло своє продовження в творчості П.Вілецького-Носенка, перекладі поеми О.Пушкіна "Полтава" Є.Гребінки, поемі П.Морачевського "До Чумака..." та ін. Але у творчості і практичній мовознавчій діяльності йшли пошуки. Це робив і П.Морачевський, який у 1853 р. завершив у Ніжині укладання "Словаря малороссийского языка по полтавському наречію". Цього року словник був поданий у відділення російської мови і словесності Академії наук Росії. У словнику були зафіксовані всі слова, що побутували в живій мовній практиці того історичного часу. Семантика українських слів підтверджувалася висловами з пам'яток народної поезії, творів І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, П.Гулака-Артемовського, а також зразками народного мовлення. На жаль, "Словарь..." П.Морачевського не отримав підтримки в Академії наук, зокрема з боку відомого філолога академіка І.І.Срезневського, відгук якого був надрукований в "Отчете Императорской Академии наук по отделению Русский язык и словесность за 1853 год". Проте ця робота П.Морачевського засвідчила, що в Ніжині йшла робота з упорядкування регіональної лексики та фразеології, визначення

принципів відбору слів до словника із живої розмовної мови тощо.

Ім'я П.Морачевського пов'язане ще з однією важливою мовознавчою працею, якою він займався в Ніжині і яка стала резонансною і залучила до її вирішення українську громадськість. У вересні 1860 р. П.Морачевський завершив перекладати українською мовою Євангелія від Матфея і Іоанна і в червні – Євангелія від Луки. Цей переклад зі старослов'янської мови він робив, як зазначає вчений, зв'язуючи з російським, латинським, німецьким, французьким і польським текстами. Це дало можливість підбирати відповідні словесні еквіваленти. Завершений переклад П.Морачевський надіслав своєму знайомому митрополиту Санкт-Петербурзькому і Новгородському з проханням сприяти публікації його праці. У супровідному листі він писав: "На всіх мовах, словесно і писемно, проповідується слово Боже; сповідальники Христа Спасителя мають Біблію на своїх мовах, а Малоросія, мовою якої говорить біля 12 мільйонів православних християн, не мають своєю мовою навіть Євангелія" [6]. І далі П.Морачевський доводить, що хоча церковнослов'янська мова і близька малоросам так само, як і великоросам, але мало зрозуміла. Переклад Євангелія на малоросійську мову, безперечно, приніс би важливу користь релігійному народу, бо високі Божі істини, викладені тепло, просто, ясно, зрозумілою кожному мовою, з якою зливаються всі ідеї і поняття народу, осяяли б темний розум ясним, душеспасительним світлом Віри і очистили б тих, хто морально сумнівається, швидше, правильніше і глибше, аніж різними тлумаченнями.

У листі-відповіді митрополит Ісидор сповіщав П.Морачевського: "По частном совещании с Святейшим синодом уведомляю Вас, что перевод Евангелия, сделанный Вами или другим кем-либо, не может быть допущен к печатанию" [7].

Таким чином, вища церковна влада дала зрозуміти, що будь-який переклад, зроблений українською мовою, не буде надрукований. І цього Синод притримувався довго, бо й переклад Біблії, зроблений П.Кулішем та І. Пулієм, теж не побачив світу в Україні.

Але й після цього П.Морачевський продовжив перекладати Святе письмо, і, завершивши переклад, він направив його на рецензування до Російської Академії наук. Академіки І.І.Срезневський, О.Х.Востоков, О.В.Никитенко, які знали українську мову, дали перекладу позитивну оцінку. На основі трьох відгуків були підготовлені подання президенту Російської Академії наук та Священному синоду, у яких відзначалося, що переклад Євангелія, здійснений П.Морачевським, є "в высшей степени труд замечательный и с учено-филологической стороны, и со стороны религиозно-нравственной". Крім цього, академіки відповіли на запитання, а чи в змозі українська мова передати достовірність Святого письма? І вони конкретно, чітко і науково обґрунтовано довели спроможність української мови висловити будь-які думки.

Священний синод організував дослідження, яке завершилося 8 липня 1863 р. ганебним циркуляром міністра внутрішніх справ Валуєва про те, що

"малорусского языка не было, нет и никогда быть не может".

У зв'язку з перекладом П.Морачевського зав'язалась дискусія про українську мову і недобру роль відіграли у цій справі деякі ніжинці. В газеті "Московские ведомости" (1863. – № 124) був опублікований лист старшого вчителя російської словесності Ніжинської гімназії Добротворського, в якому він різко виступив проти тих, хто пропонував вивчення української мови в школах, якої, на його думку, немає. Цієї ж точки зору притримувався і колишній вчитель латинської мови в Гімназії вищих наук кн.Везбородька, а згодом інспектор Юридичного ліцею, письменник І.Г.Кулжинський, який цього ж таки 1863 р. надрукував статті "Несколько слов о хохломании", "Письмо к издателю львовского журнала "Мета" та брошуру "О зарождающейся, так называемой, малороссийской литературе", в яких він теж виступив проти вивчення української мови в школах, назвавши її "испорченным русским наречием", а також "жаргоном". Як нам здається, і стаття вчителя Добротворського, і публікація І.Кулжинського були написані на замовлення. І Ніжин тут обраний не випадково: це була буцімто реакція ніжинців на намагання теж ніжинця П.Морачевського довести необхідність видання Святого письма багатомовною великого народу.

На статтю Добротворського різко негативно прореагував О.Лазаревський, опублікувавши 23 червня 1863 р. у львівському "Черниговском листке" статтю і довідавши, що "малоросійською мовою" говорить великий народ. Ця жива малоросійська мова, очевидно, зовсім невідома п.Добротворському (мабуть через нестачу часу від класних і кабінетних занять), і ми рекомендуємо для знайомства з нею прочитати, на перший раз, хоча б три книги: "Кобзар" Шевченка, "Записки про южну Русь" Куліша і "Збірник пісень" Метлинського. Ми маємо намір сподіватися, що прочитання цих книжок п.Добротворський перестане турбуватися хибно ним зрозумілими "витівками" [8].

Як бачимо, переклад Морачевським Святого письма мав не лише професійне, а й соціально-громадське значення. Подальші кроки царського уряду щодо української мови, заборона її згідно з Емським указом 1876 р. наклали негативний відбиток і на мовознавчі дослідження, до яких рідко зверталися, або ж про них говорили, коли аналізували літературні проблеми. Про це свідчать статті проф. М.А.Тулова, який у журналі "Филологические записки" опублікував "О малороссийском правописании" (1879), підкріпивши свої теоретичні роздуми 5 байками Л.Глібова "Деревце", "Ведмідь-пасічник", "Мишача рада", "Осел і Хозяїн", "Жаба та Віл" [9] та проф. Є.М.Белоброва з літературознавства.

Деякі україномовні прояви спостерігаються в працях професорів Історико-філологічного інституту кн.Везбородька. У 70–80-х рр. тут формується відома ніжинська славістична, а також класична школи, з якими пов'язані академіки М.О.Лавровський, П.В.Нікітін, М.Н.Сперанський, члени-кореспонденти Академії наук Росії Р.Ф.Брандт, А.С.Будилович, Г.А.Ільїнський, В.І.Резанов, професори М.І.Соколов, І.І.Іванов, В.В.Качановський, К.Ф.Радченко, Є.В.Петухов та ін. Ними були

визначені відомі наукові напрямки, зокрема у мовознавстві: лінгвістична палеонтологія слов'ян, слов'янська акцентологія, праслов'янська мова та її граматики й ін [10]. Студенти вивчали російську та різні слов'янські мови. Українська мова залишалася за межами навчального закладу. Тому значна частина вчених-філологів Ніжинської вищої школи включилася в боротьбу проти русифікації, яка посилювалась в Україні в кін. XIX – на поч. XX ст. Професор К.Ф.Радченко пропонував ввести до навчального закладу українську мову та словесність бодай на рівні інших слов'янських мов та літератур. Посилюється інтерес до творчості українських письменників, зокрема Т.Шевченка, І.Котляревського, а також усної народної творчості та шкільної драми XVII–XVIII ст., про що свідчать праці професорів В.І.Резанова, І.І.Іванова, М.К.Чалого, М.Н.Сперанського та ін. Ніжинські професори реагують і на видання, які торкаються української мови. Так, проф. Г.А.Ільїнський аналізує книгу А.Кримського "Українська граматики" (1908), В.В.Качановський – "Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Т. 1, 2 (Львів, 1899)" (1900). Це вплинуло і на студентів, які також зацікавилися цими проблемами, про що свідчать перші публікації майбутніх учених В.Данилова, Р.Волкова, І.Кириченка, П.Волинського, І.Капустянського та ін.

У квітні 1917 р. в інституті було створено з ініціативи проф. В.І.Резанова "Общество изучения Украины", який у місцевій газеті закликав вивчати українську мову, етнографію, історію, літературу. "Мета товариства, – зазначав учений, – збирання, а потім і обробка матеріалів для створення "Енциклопедії України". На перше місце висувалась вивчення української мови, створення, встановлення і засвоєння наукової і навчальної термінології з усіх галузей, укладання підручників і посібників" [11].

Після встановлення радянської влади у Ніжині Історико-філологічний інститут неодноразово перейменовували, хоча його педагогічне спрямування залишалось незмінним. 1 лютого 1924 р. бюро Ніжинського інституту народної освіти прийняло рішення про запровадження в навчальному закладі українізації. Усе діловодство та викладання всіх навчальних предметів переводилось на українську мову. Для надання допомоги співробітникам та викладачам були відкриті курси. Поряд з процесом українізації проводилась значна робота з відновлення та створення бази для ведення наукової роботи.

З відкриттям науково-дослідної кафедри історії культури і мови під керівництвом члена-кореспондента АН СРСР, професора В.І.Резанова розпочинається не лише підготовка викладацьких кадрів для вузів, а й вивчення української мови. Відділення української мови та літератури очолював проф. Є.А.Рихлик, чех за походженням, який до Ніжина працював у Київському університеті та Академії наук України.

За 1924–1930 рр. на кафедрі закінчили аспірантуру 24 чоловіки. З 1924 до 1934 рр. кафедра видавала "Наукові записки Ніжинського ІНО". За цей час вийшло 10 томів, у яких були опубліковані 216 праць співробітників та аспірантів кафедри, в тому числі і з досліджень у галузі мовознавства.

Найбільш трагічними в Ніжинському педагогічному інституті були 30-ті рр. На кафедрі мови і

літератури, як і на інших кафедрах інституту, постійно шукали "ворогів", наукових "шкідників" та "буржуазних націоналістів". До цього кола був віднесений завідувач кафедри мовознавства доцент Іван Якович Павловський (1885–1975), доля якого, починаючи з 1920 р., як студента, аспіранта, викладача була пов'язана з Ніжинським інститутом. У січні 1931 р. його призначили завідувачем кафедри, а у квітні цього ж року присвоїли звання доцента. Він вивчав "Слово о полку Ігоревім", творчість В.Чумака, польсько-українські зв'язки, опублікував статті з мовознавства "Питання про початок української мови і про становище її в слов'янській родині" та методики її викладання: "Спроба вивчення стану орфографічної грамотності учнів Ніжинської трудової школи".

У листопаді 1933 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У, яка закликала до боротьби з українськими буржуазними націоналістами. Під час її обговорення в інституті у грудні 1933 р. серед інших були піддані різкій критиці філологи І.Я.Павловський, М.Є.Ладухін, А.М.Курілов, І.П.Смільський. Призначена комісія для перевірки роботи кафедри мовознавства констатувала, що її керівник – "буржуазний націоналіст". В іншому документі читаємо: "Дирекція Ніжинського педінституту складені Павловським програми з методики та історичного курсу мовознавства зняла, як побудовані на буржуазно-націоналістичних позиціях" [12]. 26 грудня 1933 р. І.Я.Павловського звільнили з роботи, а в 1934 р. він був репресований і висланий на поселення в Узбекистан. Після звільнення у повоєнний час він працював доцентом Ферганського педагогічного інституту. У 60-х рр. вийшов на пенсію і переїхав до Ніжина, де й помер 1975 р.

Зазнав помітних переслідувань і репресій доцент кафедри Микола Євтихійович Ладухін (1903–?), який читав курси української мови та загального мовознавства. У Ніжинському інституті він працював з 1930 до 1934 р. У "Записках Ніжинського інституту народної освіти" (1924–1932) опублікував декілька мовознавчих праць, серед них "Одне з питань фразеології Марка Вовчка (функції прийменника "по" у фразі "Народних оповідань", "Способи постпозитивно-релятивного сполучення речень у Коцюбинського", "Класова боротьба в українському мовознавстві (до питання про українську літературну мову доби диктатури пролетаріату)", "Під машкарою "наукової мови" (про мову праці П.Клименка "Цехи на Україні)".

Процес обвинувачень викладачів продовжувався і пізніше. "Очищення" педагогічних кадрів від "буржуазного націоналізму" призвело до того, що під загрозою зриву у 1934–1935 н.р. опинився філологічний факультет. Кафедри української мови та літератури були злиті в одну. У кін. 30-х рр. до інституту прийшли нові викладачі-філологи В.Я.Ушаєв, Л.О.Савченко, О.П.Болдирева, К.П.Волинчикова. Деякі з них загинули під час Великої Вітчизняної війни, інші продовжували працювати у післявоєнний час, коли поновив свою роботу з 1943 р. Ніжинський педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя. У 1945–1946 н.р. кафедру української мови очолила П.В.Сладківська.

У др. пол. 40–60-х рр. на кафедрі української мови відбувся значний науковий зріст. Членами кафедри було захищено 7 кандидатських дисертацій з історії

мови та сучасної літературної мови: І.К.Чапля (1950), Ф.Я.Серета (1955), А.Д.Батурський (1958), І.В.Сенчук (1962), М.Г.Кишенько (1963), Д.Д.Герасименко (1968), О.Д.Неділько (1969). Поступово визначилися і основні напрямки наукової діяльності членів кафедри. Більшість викладачів займалися вивченням питань сучасної української літературної мови.

Ф.Я.Серета вивчав україномовні іменникові суфікси у порівнянні з подібними суфіксами російської і білоруської мов. М.Г.Кишенько аналізувала специфічні конструкції з придієслівним керуванням у сучасній українській літературній мові, а І.К.Чапля досліджував прислівники в українській мові та нормативність словосполучень як семантико-структурне явище. О.Д.Неділько цікавилась етимологією та антропонімією. А.Д.Батурський розглядав лексику і фразеологію на матеріалі творів українських письменників-сатириків та гумористів.

У центрі уваги була також мова окремих письменників Чернігівщини. І.В.Сенчук досліджував мову творів Олексія Десняка. До речі, у 70–90-х рр. мова творів письменників – випускників Ніжинської вищої школи Є.Гребінки, Л.Глібова, Ю.Збанацького, О.Ющенка, Є.Гуцала та ін. стала центральною в наукових дослідженнях членів кафедри української мови. Були опубліковані десятки статей, а також підготовлений до друку "Словник мови творів Л.Глібова" (науковий керівник, редактор та упорядник А.В.Майборода).

Д.Д.Герасименка цікавили проблеми розвитку гіпотактичних конструкцій у різних жанрах української літературної мови XVII – поч. XVIII ст. До давньоукраїнської та старослов'янської мов посилюється інтерес, коли в 1964 р. на кафедру української мови прийшли доценти А.В.Майборода та Л.І.Коломієць (з 1981 р. професор). Вони були учнями і послідовниками вчених Харківської лінгвістичної школи, тож у центрі уваги їх інтересів стояли питання теорії та історії мови.

А.В.Майборода був провідним ученим у галузі старослов'янської мови. Багато сил він віддав підготовці підручників та посібників для студентів. У 1975 р. у видавництві "Вища школа" виходить підручник "Старослов'янська мова", за яким працюють усі вищі навчальні заклади України. Він здобув високу оцінку не тільки в Україні, але й за кордоном. Болгарський професор Рум'яна Павлова писала: "Підручник А.В.Майбороди "Старослов'янська мова" своїми якостями значно перевищує більшість посібників, які з'явилися останнім часом і присвячені давньоболгарській мові" [13].

Враховуючи гостру потребу на посібники для оволодіння історико-лінгвістичними курсами, А.В.Майборода видає, а потім і перевидеє "Збірник вправ з старослов'янської мови" (1962) та "Історична граматики української мови. Збірник вправ" (1988), "Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань" (1992). Ці посібники були підготовлені разом з Л.І.Коломієць, яка займалася вивченням історії української мови.

Провідною темою її досліджень була фразеологія української мови. Про це свідчать її праці "З фразеології української ділової писемності XIV–XV ст.", "О фразеологических сочетаниях языка украинских актов XIV–XV веков" та багато ін.

Спостереження Л.І.Коломієць над історичною фразеологією були основою її докторської дисертації "Фразеологія української мови другої половини XVI – першої половини XVII століть (Генезис і стилістичне використання)", яку вона захистила у 1979. Слід зауважити, що інтерес ніжинців до історії мови був постійним. І нині учень А.В.Майбороди С.В.Зінченко під керівництвом члена-кореспондента НАНУ В.В.Німчука підготував і захистив кандидатську дисертацію.

Важливо підкреслити, що діапазон наукових інтересів А.В.Майбороди та Л.І.Коломієць був досить широкий. Їх цікавили історична лексикологія і фразеологія, етимологія слів і лексична семантика, історична граматики та мови творів українських письменників, лексикографія та проблеми сучасної мови. Тож не випадковим є те, що академік І.К.Білодід запросив їх до авторського колективу академічного дослідження "Сучасна українська літературна мова. Морфологія" (1969), у якому ними були написані розділи "Прислівник", "Сполучник", "Частки". У книзі "Історія української мови: Лексика і фразеологія", яка була видана Інститутом мовознавства АН України у 1983 р., Л.І.Коломієць є автором розділу "Фразеологія XIV–XV ст. Народнорозмовна і книжна фразеологія XVI–XVIII ст." [14].

Важливим напрямком у науковій діяльності ніжинців були проблеми порівняльної граматики, про що свідчать захищені кандидатські дисертації М.Г.Кишенько "Специфічні конструкції з придієслівниковим керуванням в сучасній українській літературній мові в зіставленні з російською мовою", Ф.Я.Середі "Суфікси іменників у сучасній українській мові в порівнянні з відповідними суфіксами іменників російської та білоруської мов" та деякі посібники членів кафедри.

Доцент А.В.Майборода є одним із авторів підручника для вищих навчальних закладів "Порівняльна граматики української і російської мов" (1978, 1987, співавтори М.А.Бридин та М.А.Жовтобрюк). Ці проблеми були також у центрі уваги і академіка Ф.С.Арвата, який разом з професором Н.М.Арват надрукували у видавництві "Радянська школа" у 1989 р. посібник "Порівняльне вивчення російської та української мов у середній школі".

Академік Ф.С.Арват також очолив ще один цікавий науковий напрям на кафедрі – теорія та історія перекладу. Десятки його статей, а також дисертації аспірантів кафедри засвідчували, що професор Ф.С.Арват був глибоким знавцем цих проблем. І можна тільки шкодувати, що передчасна смерть вченого призупинила дослідження в цій галузі мовознавства [15].

У центрі уваги мовознавців залишаються і проблеми культури української мови та методики викладання української мови в школі. Цими проблемами займалися доценти С.П.Лукач, А.І.Бондаренко, В.Ю.Гальчук та інші члени кафедри методики викладання української мови та літератури. Книжки С.П.Лукач "Говорим и читаем по-украински" (1998), А.І.Бондаренко "Культура ділового мовлення. Навчально-методичний посібник" (2000) є результатом значної роботи членів кафедри в напрямку вивчення культури української мови.

У кін. 70-х – сер. 80-х рр. на кафедрі відбулася зміна покоління. Пішли на пенсію ті, хто прийшов у післявоєнний час і з честю виконав свою викладацьку обов'язки, підготувавши декілька тисяч кваліфікованих учителів (професор, зав. каф. І.К.Чапля, доценти Д.Д.Герасименко, А.Д.Батурський, М.Г.Кишенько-Сокольська, А.В.Майборода, О.Д.Неділько), і їм на зміну прийшла молодь [16]. Це були знаючі, добре підготовлені випускники не лише Ніжинського педагогічного інституту, але й Київського університету ім. Т.Шевченка (Л.В.Давиденко), Чернівецького університету ім. Ю.Федьковича (В.М.Бойко), Київського педагогічного інституту ім. М.Горького (Н.І.Бойко). Поповнилась кафедра і двома досвідченими викладачами, доцентами, випускниками Дніпропетровського університету (В.Г.Коваленко, Г.М.Чирва, 1985 р. був обраний зав. кафедрою). Все це активізувало наукову роботу, бо необхідно було захищати кандидатські дисертації. І всі молоді викладачі захистили їх: Н.І.Бойко (1984), В.М.Бойко (1989), Л.В.Давиденко (1992), В.М.Бережнюк (1996), Г.М.Вакуленко (Шелемежа) (1996), В.М.Путач (1997), О.В.Банзерук (Шинкаренко) (1997), Н.І.Клипа (1998), С.В.Зінченко (2000), Н.М.Пасік (2000), А.М.Василенко (Кайдаш) (2004). Сформувався дієвий молодий колектив, який очолила Надія Іванівна Бойко. У 2006 р. вона захистила докторську дисертацію, стала професором. Знання, накопичений досвід, працьовитість, уміння підтримувати робочий, творчий мікроклімат на кафедрі, вимогливість дали їй можливість спрямувати колектив на активну діяльність членів кафедри у науковій роботі. Саме вона є прикладом цього. У 2005 р. нею був виданий навчальний посібник для студентів "Сучасна українська літературна мова: Лексикологія, фразеологія, лексикографія" у співавторстві з талановитим дослідником і прекрасним знавцем мови В.М.Пашенко. У цьому ж році Н.І.Бойко видає монографію "Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти", в якій всебічно розкриті проблеми експресивної лексики в українській мові. Теоретичні викладки підкріплюються численними дослідженнями мови творів відомих українських письменників-класиків та літераторів XX ст.

Н.І.Бойко цікавлять різні проблеми: національно-культурний компонент у семантиці експресивного слова, взаємодія лексичних та синтаксичних засобів експресивізації художніх текстів, експресивізація текстового простору, антропоцентризм семантики експресивних лексичних одиниць, вербалізація світу емоцій та ін. Наступним кроком Н.І.Бойко була монографія "Міфологеми в українському романтичному просторі" (2010), в якій дослідниця на лексиці творів письменників-романтиків обґрунтовує теоретичні засади розуміння основних категорій міфологем, кваліфіковано міфологічні номінації як умовно словникові та текстоцентричні одиниці, що передбачає врахування особливостей їхньої семантики та вживання в художньому тексті.

У новій праці "Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники" (2011), написаний разом з Т.Л.Хомич, здійснено спробу цілісного багатопланового аналізу значеннєвих складників інтенсивності й параметричності в

семантичних структурах конотованих лексичних одиниць української мови, проаналізовано особливості взаємодії інтенсивного та параметричного компонентів з іншими складниками семантики конотованих лексичних одиниць.

Особливу увагу Н.І.Бойко звертає на підготовку різних навчальних посібників з сучасної української мови: "Сучасна морфологія, орфоепія, графіка, орфографія" (2010), "Міфологічна лексика української мови" (2006) та ін. До цієї роботи вона залучає своїх колег В.М.Пашенко, А.М.Кайдаш та ін.

Поряд з професором Н.І.Бойко інтенсивно, творчо працюють дві "наукові сестрички" – доценти Вікторія Миколаївна Бойко та Лариса Борисівна Давиденко. Це приклад того, як можна кваліфіковано, зі знанням справи, з зацікавленістю і творчою спільністю працювати над одними і тими ж проблемами. Ними здійснені десятки різного роду публікацій, у тому числі монографічного та навчально-методичного характеру. Широкою популярністю користуються їх підручники і посібники "Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір" (2005, 2010), "Морфологія сучасної української літературної мови", у яких поєднуються як теоретичні положення усієї системи частин мови, так практичні завдання для аудиторного виконання і самостійної роботи.

Як дослідників їх цікавлять також проблеми, пов'язані з фразеологічними одиницями: структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць з анімалистичним компонентом, фразеологічні одиниці у структурі субстантивного словосполучення, образно-семантичні спроби фразеологізації у художньому мовленні, семантика градації фразеологічних одиниць як стилістичний засіб вираження художнього тексту, особливості відтворення українських фразеологізмів російською мовою тощо. У цих працях багато цікавих і тонких спостережень, які свідчать про широкий діапазон знань дослідниць, про їх уміння не лише осмислити ті чи інші фразеологічні одиниці художнього тексту письменника, а й визначити їх місце в сучасній літературній мові.

Останніми роками на кафедрі визначився ще один важливий науковий напрямок, який пов'язаний з проблемами діалектології. Над ними інтенсивно працюють В.М.Бережнюк та В.М.Пашенко. Вони разом підготували декілька посібників для студентів про поліську (2005), південно-західну та південно-східну макросистему діалектних систем української мови (2007). Всі три посібники дали можливість студентам оволодіти методикою збирання діалектологічного матеріалу та засвоєння особливостей мови певних регіонів. В.М.Бережнюк також видала монографічне дослідження "Визначні українські діалектологи" (2007). У кожній дослідниці є і свої уподобання вивчення мови того чи іншого регіону. В.М.Бережнюк обстежує Прилуччину, Сосничину, Новгород-Сіверщину та східно-поліський район, В.М.Пашенко – Ніжин, Ніжинщину та північну частину Полісся. Але обидві дослідниці не обмежують себе лише діалектологією, а й займаються вивченням проблем загального мовознавства та сучасної української літературної мови.

Проблеми текстознавства, семантики, лінгвістичного аналізу тексту знайшли висвітлення в численних працях Н.М.Пасік та А.І.Бондаренко. У монографії "Художній текст в інтерпретаційному вимірі (лінгвістичний аспект)" (2008) Алла Іванівна на матеріалі художніх текстів ХХ ст. розкриває проблеми дотичності семантичної площини у взаємозв'язку з загальноєвропейськими системами екзистенціалізму, герменевтики, постструктуралізму тощо. Питання синтаксису висвітлені в дослідженнях Г.М.Чирви, тонкого знавця цих аспектів української мови, та Г.М.Вакулєнко. Наукові інтереси Н.І.Клипи пов'язані з морфологією української мови, культурою мовлення, а А.М.Кайдаш (Василенко) – з міфологемами та міфологічною лексикою, В.М.Пугач – ономастикою. В.Г.Коваленко, давно займається вивченням історії української мови. Цей курс з великим інтересом читав академік Ф.С.Арват. Паралельно з ним вела заняття і В.Г.Коваленко, великий досвід якої дав їй можливість осмислити всю історію української літературної мови у 4-х посібниках: "Літературно-писемна мова Київської Русі (X-XI ст.)", "Стара українська літературна мова XIV-XVIII ст." (2007), "Нова українська літературна мова (I пол. XIX ст.)" (2009), "Літературна мова ХХ ст." (2005). Цими ж проблемами займаються на кафедрі також С.В.Зінченко та С.П.Шевченко. Тому у 2010 р. всі ці дослідники підготували для студентів навчально-методичний посібник "Історія української літературної мови".

Огляд наукових проблем, якими займаються викладачі кафедри української мови, та величезна кількість публікацій, особливо останні десятиліття, дав можливість визначити основні спрямування, побачити, що переважну більшість дослідників цікавлять різноманітні проблеми сучасної літературної мови, хоча і додаткові уваги до різних аспектів мови свідчать про їх намагання глибше і ширше розкрити багатство нашої рідної мови. На кафедрі сформована нині добротна наукова школа з вивчення сучасної літературної мови на чолі з проф. Н.І.Бойко, до якої входять не лише викладачі кафедри, а й аспіранти. З тематики проф. Н.І.Бойко успішно захистили кандидатські дисертації 6 її послідовників і учнів.

Кафедра української мови підтримує тісні зв'язки з Інститутом української мови НАН України та кафедрою української мови Національного Київського педагогічного університету ім. М.Драгоманова. У Ніжині читали спецкурси академік А.П.Грищенко, професори М.Я.Плющ та В.Ю.Франчук. Саме завдяки підтримці член-кореспондента НАНУ В.В.Німчука, академіка АПН А.П.Грищенка, професора М.Я.Плющ на кафедрі відкрита аспірантура, яка діє ось уже 6-й рік.

Спільно з академічними Інститутами української мови та мовознавства у Ніжині проходять всеукраїнські та міжнародні конференції.

Таким чином, Ніжинська вища школа на всіх етапах її розвитку проявляла інтерес до української мови, а в ХХ ст. її вчені займалися ґрунтовним вивченням актуальних проблем мовознавства, сприяли подальшому його розвитку, що привело до утвердження наукової школи з вивчення сучасної української літературної мови.

Література

1. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 420 с.
2. Самойленко Г. В. Хроніка українознавчих проявів у Ніжинській вищій школі у XIX – на поч. XX ст. / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2011. Вип. 62. – 2011. – С. 3–14.
3. Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1999. – 84 с. ; він же. Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника). – Ніжин : Медіус, 2006. – 95 с.
4. Морачевський Пилип. Твори / Пилип Морачевський. – К. : Лотос, 2001. – С. 19.
5. Кулиш П. Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги "Народні оповідання" Марка Вовчка" / П. Кулиш // Русский вестник. – 1857. – Т. XII. – Кн. 1. – Декабрь. – С. 227–234.
6. Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1999. – С.15.
7. Там само. – С. 16.
8. Лазаревский А. Заметки на письмо Добротворского / А. Лазаревский // Черниговский листок. – 1863. – № 9.
9. Тулов М. А. О малороссийском правописании / М. А. Тулов // Филологические науки. – 1879. – Вып. 4–5. – С. 22–23.
10. Самойленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи / Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДПІ, 1993. – 336 с.
11. Самойленко Г. В. Роль Нежинской филологической школы в формировании научных интересов Э.Ф.Карского / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1998. Вип. 11. – 1998. – С. 51–57.
12. ВЧОАН, ф. 6121, оп. 2, стр. 3330.
13. Самойленко Г. В. Анатолій Васильович Майборода / Г. В. Самойленко. – Чернігів, 1990. – 12 с.
14. Самойленко Г. В. Лідія Іванівна Коломієць / Г. В. Самойленко. – Чернігів, 1990. – 12 с.
15. Самойленко Г. В. Федір Степанович Арват / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1993. – 11 с.
16. Самойленко Г. В. Внесок учених Ніжинської вищої школи в розвиток української філології / Г. В. Самойленко // Історія української лінгвістики : збірник наукових праць. – Київ ; Ніжин, 2001. – С. 9–20.

УДК 811.161

БІБЛІЙНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЦИТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІРШОВАНІЙ ТА РИТМІЗОВАНІЙ МОЛИТВІ ХХ СТ.

Баран Г.В.

У статті висвітлена проблема використання в українській молитві ХХ ст. біблійних фразеологізмів та цитат із Біблії. Біблійні фразеологізми та цитати є одним із засобів релігійного стилю. Автори віршів-молитов використовують їх задля надання поезії молигвного жанру урочистого характеру.

Ключові слова: жанр молитви, біблійні фразеологізми, цитати з Біблії, церковнослов'янська мова.

В статье освещена проблема использования в украинской молитве ХХ в. библейских фразеологизмов и цитат из Библии. Библейские фразеологизмы и цитаты являются одним из средств религиозного стиля украинского языка. Авторы стихотворений-молитв используют их для приобретения поэзией молитвенного жанра торжественного характера.

Ключевые слова: жанр молитвы, библейские фразеологизмы, цитаты из Библии, церковнославянский язык.

The problem of using Biblical quotations and phraseologisms in Ukrainian poetical and rhythmical prayers of the XX century is elucidated in the article. Biblical phraseologisms and quotations are one of the means of religions style. The authers use versified prayers to make poetry of a prayer genre sound stately.

Key words: prayer genre, biblical phraseologisms, quotations from the Bible, the Church Slavonic language.

Використання біблеїзмів та цитат із Біблії в поетичних творах має важливе значення для розвитку літератури. В українській літературі вживання біблійних фразеологізмів та цитування має свою давню традицію. Від початків свого книжного існування українська література широко послуговується висловами з Біблії. Не перервана ця традиція й до наших днів. Особливо широким є таке використання в поезіях релігійного спрямування, особливо у віршах-молитвах. Українська віршована молитва ХХ ст. мала сприятливі періоди для розвитку й часи, коли такий жанр, як молитва, не мав права на існування. У 30–80-ті рр. ХХ ст., незважаючи на нав'язування владою атеїзму й богоборства, українські поети намагалися якомога більше вводити в тексти своїх віршів цитати з Біблії чи біблійні фразеологізми. Та все ж молитва як жанр у цей період зазнає стагнації. У кін. ХХ ст. українські поети знову інтенсивно опрацьовують й удосконалюють цей жанр, а відповідно й уводять у тексти віршів-молитов велику кількість біблеїзмів та цитат із Біблії. Ця особливість сприяє розвитку релігійного стилю в українській мові й удосконаленню урочистого мовлення.

Поети-молитвотворці ХХ ст. широко використовують у своїх творах біблеїзми та цитати з Біблії. Ці біблеїзми можна поділити за книгами Біблії, звідки запозичені цитати чи біблійні фразеологізми:

а) особливо часто цитованими є Новий Заповіт, зокрема Чотириєвангеліє. Наприклад: *хресна путь* (Мф. 27:31; Мк. 15:20; Лк. 23:26–32; Ін. 19:16–17) (Левко Ромен; Т. Домашенко); *блудний син* (Лк. 15: 11–32) (Ю. Шкрумеляк; С. Аверінцев); *терновий вінець* (Мт. 27:29; Мк. 15:17; Ін. 19:2) (О. Герета; М. Руденко; Д. Павличко; М. Лазарук); *Христос (Бог) народився* (Мт. 2:1; Лк. 2:7) (Р. Заводим; М. Кушнір; В. Кордун); *любимі ворогів* (Мт. 5:44) (В. Яцун); *на всі чотири вітри* (Мт. 24:31; Мк. 13:27; Апок. 7:1) (М. Івасюк); *І Отцю, і Сяну, і Святому Духу, І нині, і присю, і на віки вічні. Амінь* (Мт. 28:19) (Д. Білоус; В. Кредо); *Споконвіку було Слово* (Ін. 1:1–4) (Д. Білоус; В. Кредо); *підносить хрест раменами Симона* (Мт. 27:32; Мк. 15:21; Лк. 23:26); *про завісу святині, роздерту навпіл (завісу розірвав у храмі)* (Мт. 27:51; Мк. 15:38; Лк. 23:45) (Віра Вовк; Л. Кірик–Радомська); *радується!* (Мт. 28:9) (Віра Вовк); *Воскрес Христос* (Мт. 28:6; Мк. 16:6; Лк. 24:6; Ін. 20–21) (Леся Храплива–Щур; Р. Волюх; О. Лупій; Н. Гуменюк;

Н. Стефурак; А. Волинська); *закорени слово своє* (Мк. 4:20) (Б. Войчук); *любилу ближнього* (Мт. 22:38); *той талан що безнадійно закопаний в землю* (Мт. 25:14-30); *Осання вишніх Богу* (Мт. 21:9; Мк. 11:10; Лк. 19:38; Ін. 12:13); *наповнити старі посудини* (Мт. 9:17; Мк. 2:22); *струхнувши порох марноти* (Мт. 10:14; Мк. 6:11; Лк. 9:5; Діян. 13:51) (Є. Сверстюк); *(Юда) Іскаріот* (Мт. 26:14; Мк. 14:10; Лк. 22:3; Ін. 13:2) (Д. Павличко; А. Листопад; Н. Гуменюк; В. Горват; Н. Стефурак); *Голгофа (зійти на Голгофу)* (Мт. 27:33; Мк. 15:22; Лк. 23:33; Ін. 19:17) (Б. Нижанківський; Д. Павличко; А. Листопад; О. Герман; Т. Домашенко; С. Рачинець); *бич, що ним Ти вигнав фарисеїв з храму* (Мт. 21:12; Мк. 11:15; Лк. 19:45-46) (Д. Павличко); *Вже ділять мою одягу, уже й жеребкують шати* (Пс. 21:19; Мт. 27:35; Мк. 15:24; Лк. 23:34; Ін. 19:23) (Л. Костенко); *Пилат (пилати)* (Мт. 27:13; Мк. 15:2; Лк. 23:1; Ін. 18:29) (Б. Стельмах; Р. Волюх; Л. Кірик-Радамська; Н. Гуменюк; Н. Стефурак); *Ти ж прости апостолу Петрові, що до третіх тричі відступився!* (Мт. 26:34; Мк. 14:30; Лк. 22:34; Ін. 13:38) (Б. Олійник); *заблукана вівця* (Мт. 18:12-13) (Б. Олійник; С. Ткачук); *глас вопіючого в пустелі* (Мт. 3:4; Мк. 1:3; Ін. 1:23) (С. Ткачук); *неси свій хрест* (Мт. 27:32; Мк. 15:21; Лк. 23:26; Ін. 19:17) (Г. Булах; А. Листопад; Г. Костів-Гуска; В. Бондар; Н. Кметюк); *у Гетсиманському саду* (Мт. 26:36; Мк. 14:32; Ін. 18:1) (А. Листопад); *Таємну Вечерю* (Мт. 26:20-9; Мк. 14:17-25; Лк. 22:14-38; Ін. 13-17); *Йосип із Ариматеї* (Мт. 27:57; Мк. 15:43; Лк. 23:50; Ін. 19:38) (Л. Кірик-Радамська); *убогим духом* (Мт. 5:3) (В. Баранов); *"Елої! Елої, лама савахтані?"* (Мт. 27:46; Мк. 15:34) (А. Криловець); *Вода на кров заміниться Господню* (Ін. 19:34) (А. Волинська); *Крове з ребра Христового* (Ін. 19:34) (М. Романець); *О Маріє Діво, радуйся* (Лк. 1:28) (О. Костецька); *Твій Дух Святий зійшов* (Мт. 3:16; Мк. 1:9; Лк. 4:1) (С. Рачинець) та багато інших. Часто цитованою в поезіях-молитвах ХХ ст. є молитва Господня "Отче наш" (Мт. 6:9-13; Лк. 11:2-4) (Ю. Шкрумеляк; В. Янів; О. Гай-Головко; М. Івасюк; Д. Білоус; Є. Сверстюк; О. Василячук; Б. Олійник; І. Драч; П. Осадчук; В. Стус; С. Бабій; А. Листопад; В. Кредо; М. Матіос; В. Неборак; І. Березний; А. Вагряна; Н. Кметюк; Л. Опришко). Іноді названі автори цитують всю молитву, іноді – лише деякі фрази із неї. Особливо слід виділити цитати й біблеїзми із Діань святих апостолів та Апокаліпсису: *гнівна десниця* (Апок. 5:1) *скине Останню з книги печать* (Апок. 8:1); *Гряди вночі, яко тать* (1 Сол.) (О. Стефанович); *Суд Страшний* (Апок. 20:4-6) (Д. Павличко; В. Васюк; І. Драч; Т. Душакант); *Зоря Полин* (Апок. 8:11) (А. Матвійчук) та ін.;

б) письменники ХХ ст. часто звертаються до цитат та біблеїзмів із Псалтиря. Наприклад: *берегти, як зіницю ока* (Пс. 16:8) (С. Рачинець; С. Ткачук); *Твоя правде Божа* (Пс. 17:36, 19:7, 47:11, 59:7) (О. Лятушинська); *І всі Тобі поклоняться народи* (Пс. 46:4) (В. Янів); *Тебе, Бога, хвалямо* (Пс. 150:1) (Б.-І. Антонич); *тайні Твої Святі чертоги* (Пс. 54:11) (Б. Нижанківський); *стою перед Твоїм обличчям* (Пс. 15:11) (М. Івасюк); *Душе істини, вселися в нас; Відкрій уста мої* (Пс. 50:17; Лк. 1:64); *Не віднімай духа Твого від мене* (Пс. 50:13); *Не відкидай мене від Твого лиця* (Пс. 50:13) (Б. Войчук); *Става тобі Господи* (Пс. 148:13); *Просвіти Господи душу мою* (Пс. 118:28, 81); *перед*

сильними світу (Пс. 21:30) (Є. Сверстюк); *Бога Всевишнього суцї десниця* (Пс. 17:36, 19:7, 20:9, 47:11, 59:7) (М. Сіренко); *земна оця худоль* (Пс. 83:7) (Т. Севернюк); *Господи, помилуй* (Пс. 4:2, 6:3, 25:11, 26:7, 29:11, 30:10, 40:5, 50:3, 55:2, 56:2; Мт. 15:22; Мк. 10:47; Ін. 20:30) (Б.-І. Антонич; В. Бровченко; В. Ілля; Г. Чубач; А. Григоренко; В. Кордун; Н. Стефурак; Т. Петриненко) та ін. У Ліни Костенко знаходимо переспів псалма 22, у якому велика кількість цитованих висловів: *Далекі слова мого крику від снів мого порятунку!; Наші ж батьки Тебе кликали – і Ти до них відгукнувся. Ти ж їх визволив, Боже! Були вони, Боже, спасенні; А я – ніщо. Одоробло; Я – посміховисько людське, бидло поміж народів; Не віддалийся від мене; Били мене оточили, вже їхня злоба, як хаші. Уже пси вишкіряють на мене, як леви, криваві пащі. Я ж, як вода, розлитий, душу мою закидали. Серце, як віск, розм'якло, з нього випліплять ідолів. М'язи мої розв'язались, вмерло моє терпіння, язик моєї розпуки спалив моє піднебіння. Бо пси мене оточили, били узяти на роги, обліг зловязкий натовп, протяв мені руки й ноги... Врятуй мою душу, Боже, благаю Тебе, нездвиженого, душу мою, одиначку, із лап собаки скаженого!; прикрій мою душу, Боже, щитом малим і великим!; на всі свої покоління імення Твоє кричати!* (Пс. 22) (Л. Костенко);

в) у віршах-молитвах ХХ ст. трапляються біблеїзми й цитати із П'ятикнижжя Мойсеевого: *Книга Буття (в небесній тверді* (Бут. 1:8) (Юрій Клен); *у ковчег Ноеві* (Бут. 6:14) (С. Гордінський); *по небесній драбині* (Бут. 28:12) (М. Руденко); *Легко Каїн брата брав на вила* (Бут. 4:8) (П. Осадчук); *На вила піднімає, на вила, Мов Каїн Авеля безвинного* (Бут. 4:8) (В. Мирний); *від змія, що нас спокушає* (Бут. 3:1-6) (М. Людкевич); *мені кажеш, що в муках я буду родити* (Бут. 3:16) (О. Слоньовська); *Вихід (Вивів народ свій обраний* (Вих. 20:2) (М. Капій); *Святий Закон Господній* (Вих. 21:1) (Юрій Клен); *в горючій куці* (Вих. 3:2-4) (Б.-І. Антонич); *і шлях їм покажи і рідний Ханаан і накажи їти до нього* (Вих. 1-3) (Зореслав); *Дім із куці повився в небеса* (Вих. 3:2-4) (Р. Лубківський); *небесна манна* (Вих. 16:4) (Г. Гармаш; М. Людкевич); *піски Синаю* (Вих. 19:16-18); *Числа (ремствую на долю* (Чис. 14:27) (М. Івасюк) та ін.;

г) можна назвати одну цитату із Книги Ісуса Навина – *труби Іерихона* (Нав. 6:1-4) (А. Листопад) та одну із Книги Царств – *вогняна колісниця* (4 Цар. 2:11) (В. Кордун);

д) також украй рідко вжиті цитати та біблеїзми із книг великих і малих пророків: *і громовицею промов і блискавкою запалай над нами!* (Іс. 30:27-33); *і приверни глухим чуття і слово дай уста безмовним і відростуй капік зігнутих і в них покладь нового духа* (Іс. 35:5-6) (Зореслав); *на розпутьті* (Плач. 2:19) (Т. Савчинська-Латик).

Цитування Біблії та вживання біблеїзмів свідчать про розвиток елементів релігійного стилю в українській віршованій молитві ХХ ст. Важливо наголосити, що автори віршованих молитов уживають здебільшого цитати з Біблії, а не біблійні фразеологізми. Навіть ті стійкі словосполучення, що походять з Біблії й їх стали застосовувати в позарелігійній сфері, у віршах-молитвах мають пряме значення, оскільки цитують Біблію, переказують її зміст. Скажімо, біблеїзм *терновий вінець* означає символ

страждання й стосується будь-якої людини. У віршах-молитвах це в словолування має пряме значення й стосується власне вінця із терну, який покляли на голову Ісуса Христа під час його передсмертних страждань. Пор.: *Журно витає Десь понад нами Тінь Кобзарєва в терновім вінці* (М.Вороний) (поезія-немолитва) – *Вінець терновий наложили Тобі – Царєві всього світу – Та наругалися і били Тебе Твої невдячні діти* (О.Герета) (поезія-молитва).

Подані біблеїзми ми спробували проаналізувати через їх уживання в поезіях-молитвах ХХ ст. Існують дві точки зору на обсяг фразеології:

1) О.Бабкін, В.Виноградов, Б.Ларін, О.Молотков, С.Ожегов, М.Тарієв, Г.Удовиченко є прихильниками вузького розуміння фразеології, тобто вони вважають, що фразеологізми – це ідіоми, а тому вони можуть бути лише словосполученнями;

2) прихильники широкого розуміння фразеології (Л.Булаховський, Є.Галкіна-Федорук, І.Єфимов, О.Реформатський, І.Чернишова) вважають, що до фразеологізмів, окрім словосполучень, можна віднести прислів'я, афоризми, які мають форму речень [14; 12].

Отже, в українських віршованих і ритмізованих молитвах ХХ ст. ми можемо знайти й окремі фразеологічні одиниці (*хресна путь* (Левко Ромен); *блудний син* (Ю.Шкрумеляк); *Князь Тьми* (О.Лятуринська); *терновий вінець* (О.Герета; М.Руденко; М.Лазарук); *на всі чотири вітри* (М.Івасюк); *Страшний Суд* (Д.Павличко; Т.Майданович); *поділити одєжу* (Л.Костенко); *страждати за всіх* (Д.Чередниченко); *любити ближнього* (П.Осадчук); *нести свій хрест* (Г.Булах; А.Листопад; В.Бондар); *труба Ієрихона* (А.Листопад); *убогі духом* (В.Баранов); *манна небєсна* (Г.Гармаш); *Зоря Полн* (А.Матвійчук); *стали по правіці* (Л.Опришко) і под.), і фразеологічні вислови (*вивів народ свій обраний* (М.Капій); *волос наш не упаде* (Юрій Клен); *гряди в ноці, яко тать* (О.Стефанович); *Споконвіку було Слово* (Д.Білоус; В.Кредо); *Радуйся!* (Віра Вовк); *осанна во вишніх Богу* (Є.Сверстюк); *бич, що ним Ти вигнав фарисєїв з храму* (Д.Павличко) і под.), і одиничні лексеми, які стали крилатими (*прозоріння* (Н.Лівницька-Холодна; С.Галіябарда); *Євангеліє* (Віра Вовк; А.Сопільник); *Юда Іскаріот* (Д.Павличко; А.Листопад); *Амінь* (Д.Білоус; В.Бровченко; Антоніна Листопад; О.Герман; Т.Петриненко; В.Кредо); *Каїн* (П.Осадчук; В.Мирний); *Голгофа* (Антоніна Листопад); *Понтій Пилат* (Б.Стельмах; Л.Кірик-Родомська); *Отче наш* (Ю.Шкрумеляк; В.Янів; О.Василяшук; С.Бабій; А.Листопад; М.Матіос; В.Неборак; А.Багряна) і под.), і прямі цитати з Біблії (*Святий Закон Господній – Вих. 21:1* (Юрій Клен); *жах пізнав – Мк. 16:9* (В.Янів); *в пекельнім вогні – Мт. 18:8* (С.Гординський); *і громовицею промов і блискавкою запалай над нами – Іс. 30:27–33* (Зореслав); *прагнуть Слова живого – Ін. 19:28* (М.Руденко); *кричиль: "Розіпни!" – Мк. 15:14; Лк. 23:21* (П.Тимочко); *про завісу святині, роздерту навпіл – Мт. 27:51; Мк. 15:38; Лк. 23:45* (Віра Вовк) та ін.).

В українських віршах-молитвах ХХ ст. існують кілька мовних варіантів біблеїзмів чи цитат з Біблії: 1) біблеїзми й цитати церковнослов'янською мовою; 2) біблеїзми та цитати українською мовою; 3) біблеїзми та цитати іншими мовами.

Перших набагато менше, ніж других, але все ж вони наявні в тих випадках, коли це доречно й виправдано й стилістично, й емоційно. Серед церковнослов'янських варіантів можна назвати: *гряди в ноці, яко тать; смертію поправши смерть* (О.Стефанович); *тайніі чертоги* (Б.Нижанківський); *аз молкося; і нині і прісно* (Д.Білоус); *вочеловічивши себе* (Б.Бойчук); *осанна вишніх Богу* (Є.Сверстюк); *суца десниця* (В.Мороз); *даждь нам днесь* (П.Осадчук; В.Стус); *сидить одєснужу Отця* (Б.Стельмах).

Другий мовний варіант (тобто вживання біблеїзмів та цитат з Біблії українською мовою) трапляється здебільшого в текстах віршованих і ритмізованих молитов ХХ ст. (*прости провини* (Ю.Шкрумеляк); *любить ворогів* (Марко Антіох); *у ковчег Ноеві* (С.Гординський); *людська душа не помира; по небєсній драбині* (М.Руденко); *Підносиць хрест раменами Симона* (Віра Вовк); *той талант, що безнадійно закопаний в землю* (Є.Сверстюк); *із п'ятьма хлібами* (Д.Павличко); *Прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим* (Л.Костенко); *Кожен, як Юда. Продався; у Гетсиманськїм Саду* (А.Листопад); *завісу розірвав у храмі* (Л.Кірик-Родомська); *від змія, що нас спокушає* (М.Людкевич) та багато інших.

Дуже рідко у віршах-молитвах трапляються іншомовні варіанти біблеїзмів чи цитат з Біблії (здебільшого – гебрєйський, арамеїський, давньогрецький, латинський), але вони іноді можуть бути передані в українській транскрипції: *Veni sancta spiritus!*; *Veni creador!*; *Ave Maria!*; *Te Deum laudamus* (латинський); *Kyrie elejson!* (давньогрецький) (Б.–І.Антоніч); *Амінь* (гебрєйський) (Д.Білоус; В.Бровченко; А.Листопад; О.Герман; Т.Петриненко; В.Кредо); *Ханаан* (гебрєйський) (Зореслав); *Євангеліє* (давньогрецький) (Віра Вовк; А.Сопільник); *Ave Maria* (латинський) (В.Лімноиченко; Б.–І.Антоніч; Л.Отрок; Н.Кметюк); *Авва Отче!* (П.Осадчук); *"Елої! Елої, лама савахтані?"* (арамеїський) (А.Криловець); *Авів* (гебрєйський) (Г.Гармаш).

У текстах-молитвах можуть бути наявні або відсутні мовні деформації в біблеїзмах та цитатах у порівнянні їх з біблійними текстами.

Щодо наявності мовних деформацій, то вони відбуваються на лексичному, граматичному, синтаксичному рівнях. Лексичну деформацію треба розуміти як заміну слів, зафіксованих у Біблії, інакше кажучи, синонімічними до них. Пор.: *І, зробивши бича з мотузків, Він вигнав із храму всіх, – вівці й воли, а мінйаликам гроші розсипав, і поперевертав їм столи. І сказав продавцям голубів: "Заберіть оце звідси й не робіть із дому Отця Мого дому торгового"* (Євангеліє від Івана) (перекл. І.Огієнка). – *Що може бути краще за той бич, що ним Ти вигнав фарисєїв з храму* (Д.Павличко); *Підійшов же і той, що одного таланта взяв, і сказав: "Я знав тебе, пане, що тверда ти людина, – ти жнєш, де не сїяв, і збираєш, де не розсипав. І я побоявся, – пішов і таланта твого сховав у землю. Ото маєш твое"* (Євангеліє від Матвія) (перекл. І.Огієнка) – *оціньють і закладають мертві душі затерті монети вчорашнього дня в жадібній надії на той талант, що безнадійно закопаний в землю* (Є.Сверстюк).

Морфологічну деформацію розуміємо як змінування будь-якої форми слова: відмінка, числа, роду, часу, особи тощо. Пор.: *Не можете Богові служити й мамоні. Через те кажу вам: Не журіться про життя*

своє – що будете їсти та що будете пити, ні про тіло своє, – у що зодягнетесь. Чи ж не більше від їжі життя, а від одягу тіло? (Євангеліє від Матвія) (перекл. І.Огієнка). – Проч іди, проклятий, Ти мя зневажав! Ти служив мамоні, а мене не знав (В.Стех).

Синтаксичну деформацію слід розуміти як еліпсис – “вилучення з мови тих чи інших членів речення, що в ряді випадків можуть бути встановлені з контексту” [10, с. 58] (Пор.: Моліться ж так: Отче наш, що еси на небесах, нехай святиться ім'я Твоє; нехай прийде Царство Твоє; нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні; і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим; І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого (Мт. 6:9-13; Лк. 11:2-4) (перекл. Патріарха Філарета) – О, прости провини, як і ми прощаєм (Ю.Шкрумеляк), – або скорочення компонентів ряду однорідних членів речення (“Тож ідіть, і навчіть всі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів. І ото, Я перебуватиму з вами повсякденно аж до кінця віку!” Амінь (Євангеліє від Матвія) (перекл. І.Огієнка). – О Господи, прости во ім'я Сина За те, що завжди у чужім краю Молитву найдостойнішу свою Я починаю словом – Україна (М.Ситник), або інверсію (Споконвіку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог. Воно було споконвіку в Бога. Усе через Нього сталося, і без Нього ніщо не сталося, що сталося. У Ньому було життя, і життя було світлом людям. І світло в темряві світить, і темрява не огорнула його (Євангеліє від Івана) (перекл. Патріарха Філарета). – Споконвіку було

Слово, й було Слово в Бога. Й було Богом святе Слово, – все постало з Нього. І життя було у Ньому. Й життя стало світлом, для вселюдського огрому в темряві розквітлим (Д.Білоус)) у порівнянні з текстом Біблії. Окрім того, у віршах-молитвах іноді трапляються перефразування відомих біблеїзмів. Пор.: Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він? (Євангеліє від Матвія) (перекл. І.Огієнка). – Дай мені новими стражданнями спокутувати гріхи мої невидимі, дай силу платити хлібом за камінь (Є.Сверстюк).

Отже, в українських віршах-молитвах ХХ ст. широко використані біблійні фразеологізми та цитати з Біблії. Біблеїзми та біблійні цитати у віршах-молитвах ХХ ст. мають різні способи вираження. Це і різномовність, і деформація на різних рівнях для надання фразеологізмові чи цитаті особливого чи нового звучання, і використання цитат і фразеологізмів з різних книг Біблії тощо. Біблійні фразеологізми та цитування виступають в українських віршованих та ритмізованих молитвах ХХ ст. засобами християнської релігійної літератури. Крилаті вислови загалом, а біблійні крилаті вислови та цитати зокрема служать у поезії для створення урочистого забарвлення, у віршах-молитвах біблеїзми та цитати з Біблії є засобами урочистого мовлення, оскільки вони надають текстам особливо піднесеного характеру, поєднуючи в собі релігійний (цитати з Біблії) та художній (біблеїзми) стилі мовлення. Уважаємо, що таке поєднання (поєднання релігійного й художнього стилів) витворює урочисте мовлення, і цим мовленням послуговуються автори української віршованої та ритмізованої молитви ХХ ст.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків : Видавництво Харківського університету, 1983. – 136 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 135 с.
3. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 173 с.
4. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. Івана Огієнка. – Українське Біблійне товариство, 2004. – 1376 с.
5. Бурдіна Галина. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології / Галина Бурдіна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000 р. – Львів : Видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 258-265.
6. Історія української мови: Лексика і фразеологія / [за ред. Віталія Макаровича Русанівського]. – Київ : Наукова думка, 1983. – 741 с.
7. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Каракуця О. М. – Харків, 2002. – 240 с.
8. Коваль Алла Петрівна. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Петрівна Коваль. – Київ : Либідь, 2001. – 312 с.
9. Ковач О. Про долю деяких біблійних фразеологізмів у східнослов'янських мовах / О. Ковач // Грани слова : збірник наукових трудов к 65-літтю проф. В.М.Мокиєнко. – Москва : ЗЛПИС, 2005. – С. 89-96.
10. Кротевич С. Словник лінгвістичних термінів / С. Кротевич, П. Родзевич ; заг. ред. С. В. Кротевича. – Київ : АН УРСР, 1957. – С. 58
11. Лисенко О. М. Вторинні фразотворчі процеси фразеологічних біблеїзмів / О. М. Лисенко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2000. Вип. 71 : Германська філологія. – 2000. – С. 95-105.

12. Прудникова Т. І. Фразеологічна мікросистема "душа" в українській мові: структурно-граматичний аспект / Т. І. Прудникова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия "Филология". – 2005. – Т. 18 (57). – № 2. – С. 112–114.
13. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – Київ : Наукова думка, 1973. – 280 с.
14. Слонов В. Біблія на уроках української мови / В. Слонов // Українська мова та література. – 2001. – Ч. 12. – С. 6–14.
15. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.
16. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.

УДК 811.111'38-42

ПРО КОНТЕКСТНУ ЗУМОВЛЕНІСТЬ ІРОНІЇ

Волощук І.І.

У статті виділяються типи іронії залежно від способу їх реалізації у контексті художнього тексту.

Ключові слова: мікроконтекст, макроконтест, мегаконтест, іронія ситуативна, іронія асоціативна.

В статье выделены типы иронии зависимо от способа их реализации в контексте художественного текста.

Ключевые слова: микроконтекст, макроконтест, мегаконтест, ирония ситуативная, ирония ассоциативная.

The types of irony are determined in the article depending upon the context of their occurrence.

Key words: micro context, macro context, mega context, situative irony, associative irony.

Сприйняття тексту можливе лише тоді, коли кожен мовний знак у ньому симетричний. Інакше текст розпадається і неможливо відновити його смисл. Проте симетричні відносини між визначуваним і тим, що визначає, не є властивостями мови, а встановлюються вони з тексту, інакше кажучи, асиметричний у мові знак стає симетричним у мовленні. А коли асиметрія мовного знака демонструється у мовленні, то для розуміння тексту необхідно відновити симетрію у кожному випадку живання цього знака в тексті. У функції актуалізатора мовного знака, як правило, виступає контекст, який нейтралізує потенційні значення і реалізує тільки одне, що і несе однозначну інформацію. Контекст виступає як симетризуюче оточення знака і робить текст однозначним. Оскільки висловлювання сприймається як іронічне/неіронічне лише в контексті, вважаємо важливим звернути увагу на його роль у декодуванні іронії у художньому тексті. Проте у таких близьких підходах, прагматика та стилістика, відзначалися різні ракурси розгляду й характеристики контекстів [8, с. 6]. Неодноразово підкреслювалося, що межі прагматичного контексту виявляються ширшими, оскільки вони не тільки вбирають у себе стилістичний контекст, але й не залишають поза увагою екстралінгвальну дійсність.

На важливу роль прагматичного контексту звертали увагу Д.Гордон і Дж.Лакофф [2], Ф.Кифер [5], Р.С.Стольнейкер [10], К.Аймермакер [1] та інші лінгвісти. Проте саме поняття контексту неоднозначне. Контекст може означати як лексичне, так і ситуативне оточення. Лінгвісти дотримуються думки, що завдяки контексту відбувається визначення істинного сенсу – того, що насправді хотів сказати автор висловлювання.

Під час розгляду іронічних висловлювань проблема протиріч у тексті та мовних аномалій стає проблемою неоднозначності у прочитанні та розумінні ряду контекстів. Коли мовець виражає свої думки непрямым способом, як в іронічному спілкуванні, він розраховує не тільки на мовні, але й на різноманітні екстралінгвістичні знання співбесідника. Інтерпретуючи непрямі висловлювання, одержувач повідомлення бере до уваги контекст у широкому розумінні цього слова, який включає знання про принципи комунікації та "енциклопедичні" знання [6, с. 19]. У непрямих мовленнєвих актах мовець, повідомляючи слухачеві більше, ніж сказано прямо, виходить із фонові інформації (лінгвістичного і нелінгвістичного характеру), яка є спільною для учасників комунікативного акту, та із здатності слухача робити логічні висновки [12, с. 95]. Саме тому контекст важливий для розуміння співбесідниками справжнього смислу непрямого мовленнєвого акту.

Завданням прагмалінгвістичного аналізу є "виявлення необхідних і достатніх умов успішного здійснення комунікативного акту" [10, с. 423], що пов'язані з наявністю/відсутністю певних властивостей контексту. До складових, які включають властивості контексту, відносимо:

- предмети і люди, які присутні під час розмови чи яких згадують;
- наміри, які переслідують мовці, приховані або яскраво виражені, вибір слухачами цих намірів;
- знання, погляди, очікування й інтереси учасників комунікації;
- сукупність поведінок мовця і слухачів;
- елементи, за якими можна впізнати людину (включаючи різноманітні ознаки, які про це говорять);

- просторово-часові характеристики;
- мовленнєві акти, вже здійснені у тому ж самому контексті, час та результат їх вимовлення, супутні висловлювання.

Слід зазначити, що цей список не є повним і закритим. Згадані елементи лише вказують на безпосередні фактори, які дозволяють зрозуміти сказане. Будь-які з вищеназваних складових можуть одночасно співіснувати у реальних умовах комунікації і мати різноманіття зв'язків між собою.

На контекстну обумовленість власне іронічного висловлювання звертало увагу ряд дослідників [9; 11; 13; 14]. Для іронічних висловлювань на перше місце висувається проблема впливу контексту на зміну значення лексичних одиниць у мовленні, на невідповідність лексичних значень слів і смислів, виражених цими словами. У випадку іронії предметно-логічне значення нібито вимушено витісняється контекстуальним значенням, а їхня взаємодія базується на протилежності понять. Однак треба зауважити, що наявні випадки, коли лексичні одиниці проходять складнішу трансформацію – контекстуальне значення є не протилежним до прямого, а відмінним від нього, воно має більше асоціативних зв'язків, ніж опозиція "пряме значення – протилежне значення". У статті ми проаналізуємо, зокрема, й такі випадки.

Кожний акт висловлювання повинен розглядатися як дія, яка перетворює й оновлює значення. У багатьох випадках семантичні властивості мовних одиниць, які вміщені у досить довгий і динамічно розвинений контекст, виявляються іншими, ніж семантичні властивості тих же одиниць, які розглядаються ізольовано або у короткому контексті (в чому й виявляються спільні риси семантики і прагматики). Смысл висловлювання залежить від контексту, в якому це висловлювання актуалізується. Якщо отриманий результат з ним не узгоджується, йде пошук неузгодження.

Про наявність певних "ключів", що вказують або можуть вказувати на іронічність висловлювання і примушують шукати інший його сенс, говорить Вейн Бус. Серед них: а) прями вказівки та застереження авторського голосу; б) навмисні помилкові твердження; в) суперечності фактів усередині одного й того ж тексту; г) стилістичні конфлікти; д) провокування недовіри до сказаного автором [15, с. 47-86]. Дослідник також оперує поняттями "підозра" та "момент підозри" на позначення ситуації, в якій адресат починає фіксувати іронічність у тексті. Процес інтерпретації іронії представлено у вигляді реконструкції [15, с. 10-13], яка складається з чотирьох етапів:

- 1) заперечення прямого значення;
- 2) апробації альтернативних інтерпретацій;
- 3) винесення висновків щодо знань і вірувань автора;
- 4) вибору нової інтерпретації.

Контекст, поруч з наявними ключами-вказівниками, є обов'язковою умовою існування іронічного висловлювання: його іронічність розуміємо в контексті фрази, іронічність фрази – в контексті абзацу чи вищій системній одиниці, наприклад, надфразової єдності.

Керуємося підходом Ф.Кифера про те, що контекстуально залежні значення, до яких він відносить серед інших й іронію, можуть бути установленими

лише відносно контекстно вільного значення [5, с. 343], оскільки для розуміння більш високого рівня (смыслу іронічного висловлювання у художньому дискурсі) необхідно брати за основу складові елементи (значення лексичних одиниць, які входять у висловлювання), що відносяться до нижчого рівня. Слід також враховувати роль мовця і той вплив, який має мовлення на учасників комунікації, адже прагматичний намір (комунікативна настанова) пов'язує висловлювання із суб'єктом мовлення і її одержувачем, фондом їхніх знань, місцем і часом, в яких здійснюється комунікація.

Однак заради впевненості, що закладений іронічний смысл висловлювання буде адекватно декодований адресатом, у художньому дискурсі автор може використовувати коментарі-підказки до репліки персонажа або характеристику його тону чи наміру. Лексично такий коментар виражається словами: *with irony, ironic, ironical, ironically, in jest, jesting(ly), scoffing, jeering, gibing, sneering*, як у наведеному нижче прикладі:

"And would you know where the phones are?"

He still seemed mesmerized by her: slowly, one of his thumbs angled over his shoulder. "That-away."

Tamara hitched her purse over her shoulder, gave him a withering glance and began to walk away. "Thank you," she said ironically (Harrison, p. 61-62).

Тамара іронічно висловлює подяку, насправді не відчуваючи вдячності. Автор підкреслює негативне ставлення Тамари до Джейка за допомогою коментаря "*she said ironically*". Іронія служить у даному випадку не стільки меті передачі інформації, скільки емоційно-естетичній оцінці.

Контекстуальна близькість/віддаленість протилежних оцінних суджень впливає на процес декодування одного з них як хибного. У зв'язку з цим виділимо два основні типи іронії – мікроконтекстуальну та макроконтекстуальну.

Іронія мікроконтекстуальна базується на протиставленні оцінних значень у межах мікроконтексту, часто для цього достатньо одного висловлювання. Оцінні слова типу *awesome, brilliant, fantastic, fine, gorgeous, great, lovely, marvellous, nice, outstanding, pretty, wonderful, splendid, superb* є характерними для повсякденного мовлення і найчастіше виступають носіями іронічного смислу:

"It's a good story," Dana said. "And it's our exclusive."

"Our legal Department just killed it."

"What?"

"They're afraid of being sued."

"Wonderful," Dana said bitterly (Sheldon, p. 116).

Журналістка характеризує неприємну ситуацію з недопуском до опублікування її статті, вживаючи прислівник з позитивно-оцінною семою "*Wonderful*" – "гарно, чудово", який під впливом контексту "*Dana said bitterly*" трансформує семантику в "*horribly*" – "жахливо". Контекстуальна близькість протилежних оцінних суджень полегшує інтерпретацію одного з них як хибного, чим і характеризується мікроконтекстуальна іронія.

Проте у художній прозі нерідко зустрічаються випадки, коли усвідомлення зворотного знаку оцінки потребує значного контексту, часом цілого тексту. Тоді для актуалізації іронічного смислу виникає потреба звернутися до вертикального

контексту, як, наприклад, у випадках обігрування цитат [4, с. 107-125] чи імен літературних персонажів [4, с. 33]. У цьому та подібних випадках ми маємо справу не тільки з порушенням Постулату Якості, але і з недотриманням декількох окремих вимог Постулату Способу, а саме: "Уникай неоднозначності, висловлюйся коротко" [3, с. 223], що певною мірою видозмінює природу іронічного висловлювання і дозволяє розглядати його як окремих тип іронії – іронію макроконтекстуальну.

Так, іронія макроконтекстуальна потребує для своєї реалізації контекст, який перевищує мінімальну одиницю тексту й охоплює увесь текстовий масив від композиційно автономного відривка (оповідання в оповіданні, ретроспективний розділ тощо) до цілого завершеного тексту.

Проаналізуємо уривок, що розкриває пояснювальну функцію макроконтексту:

Niagara Falls is very nice. It's like a large version of the old Bond sign on Times Square. I'm very glad I saw it because from now on if I am asked whether I have seen Niagara Falls I can say yes? And be telling the truth for once (Steinbeck, p. 84).

У поданому висловлюванні справжня оцінка виражена імпліцитно й актуалізується повністю лише в широкому контексті. При цьому естетична оцінка (красивий, приємний для споглядання) виражена прикметником *nice*, набуває характеру інтелектуальної з відтінком іронії, оскільки виявляється, що для автора Ніагарський водоспад не таке вже й захоплююче видовище, якщо він асоціюється із збільшеним у розмірі варіантом реклами. Іронічний відтінок міститься і в емоційній оцінці факту відвідування Ніагари: автор радий з приводу того, що на питання, чи бачив він Ніагарський водоспад, зможе, не покрививши душу, відповісти ствердно.

Макроконтекстуальна іронія виникає й у творі А.Бухвальда:

"I'm delighted we're being insured, because this is a very old house and the water pipes keep breaking all the time and our biggest fear has not been robbery or fire, but water damage."

"They (the insurance men) were so nice and sympathetic" my wife said.

"Of course they were," I shouted, "but you forgot to tell them I smoke in bed."

"Why?" she asked. "Would that have been important?" (Buchwald, p. 3).

Початок оповідання – іронія автора (*helpful wife, wife of valuable help*) розшифровується протягом цілого твору, логічно завершуючись іронічною

реплікою чоловіка "but you forgot to tell them I smoke in bed", іронічність якої не була зрозумілою його дружині (вона несвідомо занижувала вартість речей та самого будинку перед страховими агентами, в той час коли чоловік хотів отримати щонайбільшу страховку).

Таким чином, за способом і умовами реалізації відповідно до виду контексту, в якому реалізується іронія, виділено два її основних типи – ситуативну і асоціативну. Ситуативна іронія – явний, емоційно забарвлений тип іронії, що виникає внаслідок контрасту між ситуативним та мовним контекстом і прямим значенням лексичної одиниці. Для реалізації цього типу іронії використовуються засоби лексичного рівня (слово, словосполучення) і синтаксичного (відокремлені синтаксичні конструкції – вставні слова, речення). Цей тип іронії залежить від лінійного контексту, що не перевищує рамок абзацу. Асоціативна іронія – прихований, тонкий тип іронії, де реалізація переносних значень проходить поступово, нові значення виникають градуально, саме тому асоціативна іронія реалізується в макроконтексті (в межах абзацу) та мегаконтексті [9, с. 62] (у текстовому, тематичному контексті, що виходить за межі абзацу). Для актуалізації асоціативної іронії використовуються різні види повтору, цитатації, алюзії.

Отже, нами прийнято таке розуміння контексту, яке акцентує його провідну роль у формуванні смислу висловлювання – не просто суми значень його компонентів, але й того реального смислу, що набуває висловлювання через його співвіднесеність з контекстом, у якому воно реалізується. Тому необхідно розмежовувати контекст, який відноситься до мовної матерії, і ситуацію як сукупність реальних умов перебігу комунікації, адже адекватне тлумачення іронічного висловлювання може бути досягнуто лише за умови врахування ситуації, частину якої воно складає.

Для вираження іронії важливе значення має взаємодія мовленевих одиниць із контекстом. До контекстно-ситуативних факторів, які виступають індикаторами іронії, віднесемо такі: невідповідність смислу висловлювання контексту чи ситуації; характеристика іронічного емоційного стану мовця в авторських ремарках або в мові оповідача.

Дослідження контекстуальної зумовленості іронічних висловлювань свідчить про те, що вони можуть актуалізуватися в мікро-, макро- чи мегаконтексті. Відповідно до умов і способів реалізації в контексті існують два головні типи іронії: ситуативна та асоціативна. Подальше дослідження передбачає провести детальний аналіз стилістичних прийомів, які сприяють виникненню іронії.

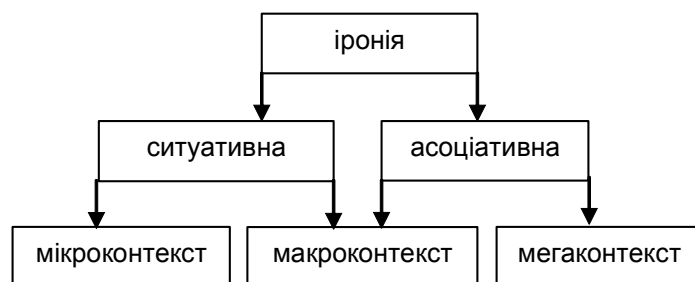

Рис. 1. Типи іронії за способом і умовами реалізації

Література

1. Аймермахер К. Знак. Текст. Культура / К. Аймермахер. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1998. – 369 с.
2. Гордон Д. Постулаты речевого общения / Д. Гордон, Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985.
Вып. 16. – 1985. – С. 276–302.
3. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985.
Вып. 16. – 1985. – С. 217–238.
4. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И. В. Гюббенет. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 204 с.
5. Кифер Ф. О роли прагматики в лингвистическом описании / Ф. Кифер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985.
Вып. 16. – 1985. – С. 333–348.
6. Кобозева И. М. Теория речевых актов как один из вариантов теории речевой деятельности / И. М. Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986.
Вып. 17. – 1986. – С. 7–22.
7. Корзина С. А. Французский язык. Речевые клише в диалогической речи / С. А. Корзина. – М. : Высшая школа, 1991. – 111 с.
8. Положин М. М. Напрями та одиниці прагматичного аналізу мовленнєвої комунікації / М. М. Положин // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород. нац. ун-т ; ВАТ "Патент", 2003. – С. 6–19.
9. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – Киев : Наук. думка, 1989. – 128 с.
10. Столнейкер Р. С. Прагматика / Р. С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985.
Вып. 16. – 1985. – С. 419–439.
11. Фомичева Ж. Е. Интертекстуальность как средство воплощения иронии в современном английском романе : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Фомичева Ж. Е. – СПб., 1992. – 17 с.
12. Arnengaud F. La pragmatique // Que sais-je? – Paris : PUF, 1993. – 127 p.
13. Attardo S. Irony as Relevant Inappropriateness / S. Attardo // Journal of Pragmatics. – 2000. – Vol. 32. – P. 793–826.
14. Barbe K. Irony in Context / K. Barbe. – Amsterdam ; Philadelphia : Benjamins, 1995. – 278 p.
15. Booth W. A Rhetoric of Irony / W. Booth. – Chicago : University of Chicago Press, 1974. – P. 28.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Harrison S. Life After Lunch / S. Harrison. – London : Hodder and Stoughton, 1997. – 326 p.
2. Sheldon S. The Sky Is Falling / S. Sheldon. – London : Harper Collins Publishers, 1999. – 395 p.
3. Steinbeck J. Travels with Charley / J. Steinbeck. – New York : Warner Books, 1968. – 297 p.
4. Buchwald A. How Much is that in Dollars? / A. Buchwald // Книга для чтения на англ. яз. – М. : Воениздат, 1971. – 248 с.

УДК 808.3:801.318

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РІЗНИХ СТИЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Устенко Л.Ф.

У статті досліджуються фразеологізми як виражально-зображувальні засоби мови, їх стилістичні можливості. Значна увага приділена функціонуванню фразеологічних одиниць у засобах масової інформації.

Ключові слова: фразеологізм, стилі української мови, функціональність, класифікація, експресивність.

В статье исследуются фразеологизмы как выразительно-изобразительные средства языка, их стилистические возможности. Значительное внимание сосредоточено на функционировании фразеологических единиц в средствах массовой информации.

Ключевые слова: фразеологизм, стили украинского языка, функциональность, классификация, экспрессивность.

In the article idiomatic expressions as graphic means of language and their stylistic possibilities are examined. Special attention is given to functioning of idiomatic expressions in Mass Media.

Key words: fraseological unit, Ukrainian language styles, fuctionality, classificatione, expressiveness.

Актуальність теми дослідження. Фразеологізмом, або фразеологічною одиницею, називається стійке поєднання слів, граматично організованих за моделлю словосполучення або речення. Фразеологізми характеризуються семантичною злитістю компонентів, цілісністю значення й автоматичним відтворенням у мовленні. Можливості фразеологізму виходять за межі мови й сягають кордонів образної логіки. Фразеологічна одиниця не тільки зручна у відтворенні – вона є частиною асоціативного ряду. У кожної нації є свій набір символів, знаків, зрозумілих кожному без тлумачення. Використовуючи їх, носії мови створюють образи, доступні кожному й водночас стислі. Це має особливе значення в роботі засобів масової комунікації, котрі намагаються подати щонайбільше повідомлень.

Зручність фразеологізму полягає ще й у тому, що він може змінюватися, а отже, використовуватися і звучати по-іншому. Ця властивість є необхідною для сьогоdnішнього інформаційного простору, який прагне розмаїття й нових форм.

Багатство виражальних засобів є одним із свідчень рівня розвитку мови. Воно виявляється у стилістичній складності, в наявності широкої палітри синонімів та в інших способах зображення. Одним із джерел збагачення літературної мови виражально-зображальними можливостями є національне ідіоматичне надбання. Утворення фразеологічних одиниць здійснюється на основі непрямой (вторинної) номінації

або семантичного перетворення складу, їх комунікативна значущість полягає в оцінності, емоційності та експресивності. Власне фразеологізми надають мові рис національного характеру, неповторного колориту, який різнить мови одну від іншої [24, с. 4].

Мова художньої літератури з погляду лінгвістики є системою виражальних засобів. Фразеологізми – суттєвий компонент цієї системи, оскільки можливості формування експресивно-емоційно-оцінних конотацій у сфері фразеології ширші, ніж у сфері лексикології. Образність їх семантичної структури, узагальнений та переносний характер значення, експресивно-стилістичне наповнення обумовлюють використання фразеологічних одиниць у художніх текстах. Семантична гнучкість, неконкретизована адресованість, об'єктно-темпоральна змістова відносність фразеологізму роблять його дуже вдячним матеріалом для естетично спрямованої мовотворчості [29, с. 28].

Серед фразеологічних зворотів виділяють міжстильові та обмежені вживанням у певному стилі. Міжстильовими називаються звороти, що використовуються в усіх стилях мовлення. Це загальноновживані найменування певних предметів і явищ дійсності. Їм не властиві додаткові відтінки значення, експресивність, емоційність. Переважна більшість фразеологічних зворотів має стилістичні особливості і є опорою образного мовлення. Ці усталені звороти тяжіють до певного стилю.

Таким чином, викладене вище зумовлює актуальність дослідження роботи.

Об'єкт дослідження – періодичні видання як основний вид документа, який призначений для розповсюдження інформації, а також тексти художньої літератури.

Предметом дослідження є фразеологізми в художніх текстах та в мові засобів масової інформації.

Метою роботи є вивчення особливостей актуалізації фразеологізмів у мові газетної публіцистики, виявлення їх комунікативної і національно-культурної специфіки, прагматичної спрямованості, а також розгляд стилістичної функції фразеологічних одиниць на прикладі художньої літератури.

Основні завдання статті:

- визначити основні тенденції і напрями розвитку фразеологічних досліджень;

- здійснити аналіз сучасних класифікацій фразеологізмів;

- вивчити образно-експресивні можливості використання фразеологічних одиниць у періодичній пресі;

Методом дослідження є метод теоретичного аналізу та синтез наукових спостережень у галузі синхронної (описової) фразеології.

За висловлюванням М.Бабкіна, фразеологічні одиниці експресивно забарвлюють той зміст, носієм якого вони є. Фразеологізми не стільки називають особу, предмет, ознаку чи явище, а скоріше змальовують, тобто дають характеристику та виявляють ставлення мовця до об'єкта мовлення [24, с. 5]. У більшості з них конотативний аспект значення домінує над денотативним, тому вони не тільки називають предмет, явище чи дію, але й характеризують і виражають ставлення мовця до них [19, с. 24]. З цим погоджується М.Шанський, стверджуючи, що єдність у змісті фразеологізмів номінативних й емоційно-оцінних елементів дає можливість письменникові використати ці одиниці для передачі як логічного змісту думки, так і уявлення про щось, а через останнє – і для вираження емоційного ставлення до предмета думки [30, с. 65].

Дослідники фразеології підкреслюють, що естетичний зміст та виняткова смислова вагомість фразеологізму узгоджуються з його граматичною відшліфованістю, словесною економністю, синтаксичною симетричністю і характерною ритмо-мелодійністю [29, с. 66]. Доречно вжитий та вміло акцентований у тексті фразеологізм здатний замінити багатослівну логічну побудову, образно узагальнити сказане, пожвавити мовлення, надати йому особливої емоційно-експресивної тональності. Виразальні можливості фразеологічних одиниць у мовленні можуть ще більше інтенсифікуватися. За В.Чабаненком, мовлення інтенсифікована виразність забезпечується:

а) мовно-структурними засобами (семантикою, звуковим складом слова, наголосом, інтонацією, афіксом, часткою, порядком слів);

б) різноманітними способами й прийомами стилістичної обробки мовних елементів (розтягуванням звука, алітерацією, асонансом, розбиттям слова на склади на фонетичному рівні, трансформа-

цією усталеної форми, трансформацією граматичних категорій та ін.);

в) застосуванням синтаксисо-стилістичних фігур (епітета, повтору, градації, ампліфікації, антитези, оксюморона, каламбуру);

г) використанням тропів (метафори, гіперболи, перифрази та ін.);

Отже, інтенсифікована виразність фразеологізмів слугує одним із джерел посилення експресивності мовлення та співреалізує волюнтаривну (впливову, естетичну та комунікативну) функції художньої літератури. Іманентні ознаки фразеологічних одиниць – експресивність, емоційність, оцінність – дають підстави виокремити їх як провідні засоби художнього зображення, які містять у собі лінгвістичний і естетичний елементи.

Актуальним є вивчення категорій стилістики фразеологічних одиниць – метафоричного (образного), емоційного, оцінного, експресивного та стильового (функціонально-стилістичного) значень, а також виявлення інформаційно-прагматичних властивостей фразеологізмів, їх ролі в комунікації. У цілому існує необхідність подальшої розробки й уточнення системи класифікації сучасних фразеологічних одиниць, які використовуються в періодичній пресі.

1.1. Фразеологія як лінгвістична дисципліна

Фразеологія – це порівняно нова дисципліна. У 1956 р. професор Б.Ларін писав: "Фразеологія перебуває в стані "прихованого розвитку". Початок її формування пов'язують з ім'ям швейцарського вченого Шарля де Баллі, думки якого викладені в книгах "Нарис стилістики" (1905) і "Французька стилістика" (1909). Учений висловив низку прогресивних ідей, що знайшли втілення й розробку в пізніших дослідженнях. Він виділив чотири групи словосполучень: 1) вільні словосполучення; 2) звичні словосполучення; 3) фразеологічні ряди; 4) фразеологічні єдності.

Базуючись на теорії Ш.Баллі, свою концепцію розробив В.Виноградов. Послідовники досліджень В.Виноградова утворюють школу (1946 – середина 60-х рр.), до якої входять В.Архангельський, О.Бабкін, М.Шанський, Л.Ройзензон, В.Жуков, Р.Попов, І.Чернишова.

Відомі спроби встановити етапи вивчення східнослов'янської фразеології. Є.Малиновський називає три періоди: 1) 20-40-ві рр. – спроба визначити місце фразеології в колі мовознавчих дисциплін; 2) 50-60-ті рр. – розвиток ідей В.Виноградова, розробка основних концепцій, становлення двох підходів до визначення обсягу фразеології – широкого й вузького; 3) 70-80-ті рр. – залучення до вивчення фразеології лінгвістичних, історичних, фольклорних, етнографічних даних, широких генетичних і типологічних паралелей. Це період структурно-семантичного вивчення фразеології.

У кін. XX – на поч. XXI ст. активізується психокогнітивний та етнокультурний аспекти у вивченні фразеології (О.Селіванова, О.Левченко). Опрацьовується діалектна фразеологія (Б.Ларін, Н.Бабич, С.Бевзенко, В.Лавер, Р.Міняйло, М.Олійник, Н.Романюк, Г.Ступінська). Сучасне мовлення відображено в зібраннях В.Білоноженко, Я.Голо-

вацького, М.Коломійця, М.Наконечного, І.Виргана, М.Пилинської, Г.Удовиченка, В.Ужченка. Продовжуються спроби визначити категоріальні ознаки фразеологізму.

1.2. Класифікація фразеологізмів

Щодо класифікації фразеологізмів, то вона здійснюється на різних основах – структурно-семантичній, граматичній (генетичній), функціонально-стилістичній. Найпопулярнішою є структурно-семантична класифікація, яка ґрунтується на критерії семантичної злітованості або аналітичності значення фразеологізму. За цим критерієм В.Виноградов виділяє три типи фразеологізмів: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення [5, с. 64]. Близький до семантичної класифікації В.Виноградова розподіл за ступенем граматично-змістової злитості елементів, здійснений на українському матеріалі П.Дудиком. Учений виділяє п'ять типів фразеологізмів: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення, фразеологізовані словосполучення [7, с. 81].

Генетичний принцип, а точніше – класифікацію за джерелами, розробив Л.Булаховський [4, с. 102]. Вона включає вісім груп: 1) прислів'я та приказки; 2) професіоналізми; 3) усталені вирази з анекдотів, жартів тощо; 4) цитати й образи зі Старого й Нового Заповітів; 5) ремінісценції античної старовини; 6) переклади поширених іноземних висловів (французьких, німецьких, італійських); 7) крилаті слова російських та іноземних письменників; 8) влучні фрази видатних людей. Класифікація фразеологічних одиниць зроблена насамперед на матеріалі російської мови. Інакше б до сьомої групи ввійшли відшарування й українських письменників-класиків, наприклад: Адамові діти, апостол правди і науки (Т.Шевченко); досвітні вогні, слово, чому ти не твердая криця (Леся Українка), голос духа чути скрізь (І.Франко) та ін.

Л.Скрипник називає: 1) питомо українські фразеологічні одиниці (водити за ніс, з голови до п'ят, як на долоні, умивати руки, берегти як зіницю ока); 2) запозичені фразеологічні одиниці; 3) фразеологічні кальки й напівкальки [19а, с. 149]. Схожу схему подає і Ф.Медведєв [16, с. 10]. За часом походження Я.Спринчак поділяє фразеологізми на три генетичні групи: 1) спільнослов'янські; 2) східнослов'янські; 3) властиві окремим східнослов'янським мовам [22].

Для усного монологічного мовлення Д.Баранник запропонував функціональну класифікацію, виділивши п'ять основних груп: 1) фразеологічні метафори народного характеру: брати в шори, пасти задніх, хитрий як лисиця (ідіоми, приказки); 2) фразеологічні метафори літературного характеру: аннібалова клятва, троянди й виноград (крилаті метафоричні словосполучення); 3) фразеологічні образні узагальнення народного характеру: який Сава, така й слава (прислів'я); 4) фразеологічні образні узагальнення літературного характеру: бути чи не бути, не той тепер Миргород (крилаті синтаксично закінчені одиниці); 5) специфічно жанрова фразеологія: що й треба було довести (стабільні "робочі" формули) [3].

1.3. Стилістичні можливості фразеології

Різні думки щодо стилістики фразеологічних одиниць, їх класифікації висловлювало багато вчених (Ш.Баллі, В.Ларін, І.Чередниченко, Г.Їжакевич, І.Лепешев). У свій час В.Виноградов указував на складність таких досліджень, намагаючись визначити "обсяг" цієї сфери: "У будь-якому разі до стилістики завжди належить характеристика експресивних відтінків фразеологічних одиниць, визначення сфер мовлення й літературно-жанрових меж їх ужитку" [5, с. 64]. Ш.Баллі, в основі поглядів якого було порівняння "експресивного факту" з "одиницею мислі", розробив метод ідентифікації. Ідентифікувати експресивний факт – це означає прирівняти його до одиниці думки, визначити його шляхом підстановки неемоційного слова, слова-ідентифікатора [2, с. 34]. Методом ідентифікації користуються й нині (баламутити голову – зваблювати, ні вдень ні вночі – ніколи), якщо треба наочно відтінити складність семантичної структури фразеологічної одиниці і її стилістичну виразність.

Виділені дві категорії фразеологізмів (фразеологічні групи і фразеологічні єдності) Ш.Баллі пов'язує з різним ступенем експресивно-емоційного забарвлення. Пропонувалася низка аспектів стилістичного опрацювання фразеологізмів: 1) класифікація фразеологічних одиниць з погляду вживаності (активно вживані, застарілі й ті, які виходять з активного вжитку); 2) класифікація з погляду експресивності (виразності), ставлення мовця до зображуваного; 3) класифікація з погляду функціонального зв'язку фразеологічних одиниць з певними стилями літературної мови [1, с. 28]. За І.Лепешевим, стилістичне забарвлення складається з двох компонентів – експресивно-оцінного й функціонально-стильового [13, с. 198–207]. Г.Їжакевич виділяє фразеологізми з погляду їх уживаності й класифікує за джерелами виникнення [9, с. 208].

Таким чином, єдиної стилістичної класифікації ще не створено. Заслугує на увагу класифікація фразеологічних одиниць газетно-публіцистичної мови, запропонована С.Коновець [11]. Основою є їхня функціонально-стилістична характеристика (умовний поділ на функціональні та образні фразеологізми відповідно до їх прагматичної функції у публіцистичному дискурсі), де виокремлено групи фразеологічних одиниць: газетно-публіцистичні стандарти, міжстильові фразеологізми, фразеологічні одиниці термінологічного походження і фразеологізми з національно-культурним компонентом.

У наш час актуальне значення мають дослідження лінгвокомунікативних можливостей засобів масової інформації, зокрема періодичної преси. Це стосується й української періодики, яка є важливим мовотворчим чинником національного спілкування. З цього погляду вивчення фразеології періодичної преси є одним з найактуальніших аспектів мовознавства, оскільки очевидно те, що саме в засобах масової комунікації розвивається тенденція сучасної мови, основу якої складає специфічна лексика і фразеологія, доступна загалу.

2.1. Особливості мови періодичних видань

Сучасний публіцистичний текст – динамічний об'єкт дослідження, який відображає формування нових тенденцій у розвитку мовної ситуації. Одночасно проявляється внутрішня суперечливість мови засобів масової інформації, в якій співіснують такі риси, як динамізм та консервативність, прагнення до якнайбільшої інформативності та забезпечення експресії будь-якими засобами, еталонність і залежність від мовленнєвих пріоритетів соціуму. Зіткнення протилежних тенденцій зумовлює певну стійкість узусу засобів масової інформації, однак є і могутнім імпульсом у розвитку мови періодики. Попри весь консерватизм і традиційність свого ядра, фразеологічний склад у периферійних частинах – найбільш (поряд із лексикою) рухома частина мовного інвентаря. Мова друкованих засобів інформації є одним із найдинамічніших підстилів публіцистичного стилю, всередині якого лексико-фразеологічний рівень засвідчує значні зміни за короткий часовий проміжок.

Різним аспектам вивчення фразеологічних одиниць у газеті присвятили свої роботи О.Тараненко, В.Мокієнко, В.Костомаров, Б.Коваленко, І.Соболева, А.Смерчко, М.Алексєєнко, Б.Ажнюк, О.Стишов. Стилістичний аспект цікавив Д.Баранника, Г.Їжакевич, Р.Зорівчак, І.Гнатюк, В.Калашника, В.Коптілова, які відзначають високу фразеологічну активність у текстах преси, що значно впливає на формування літературної норми.

Фразеологізми досить часто вживаються у мові газети, і це не випадково. Серед причин, що зумовлюють інтенсивне вживання фразеологізмів у сучасній періодиці, виділимо такі, що є найважливішими:

- проста, зрозуміла форма, відтворюваність за готовим зразком, що дає змогу просто говорити про складні явища, зв'язки та взаємини і "не вимагає від читача невиправданих зусиль для декодування повідомлення та оцінки";

- лаконічність, стислість фразеологічних одиниць, досить економних за складом і дуже вагомих за змістом; їхня здатність узагальнювати, резюмувати попередні думки;

- образно-метафорична форма, емоційно-експресивна виразність фразеологізмів допомагає не тільки створити певні картини, образи, а й викликає емоційний відгук адресата. Образно-емоційний характер усталених словосполучень робить текст цікавішим, пробуджує уяву читача, а це полегшує сприймання складної політичної інформації, зацікавлює реципієнта;

- здатність фразеологічних засобів давати оцінку, виражати ставлення автора до зображуваних подій. Журналіст крізь призму народної мудрості дає власну (суб'єктивну) оцінку інформації, спонукає читачів до вираження свого ставлення до зображуваного;

- здатність зворотів трансформуватися, переосмислюватися, зберігаючи, подекуди й посилюючи свої експресивні можливості;

- неконкретизована адресованість усталених словосполучень дає змогу звертатися до масової аудиторії та до кожного зокрема.

Як зауважує С.Коновець, "чим більше журналіст використовує фразеологізми, тим яскравіше його виступ, ефективнішим є вплив на читача. Тому принципово важливим є те, якими прийомами він користується, коли вживає фразеологічні вирази, що нового привносить в їх зміст і склад" [11].

На сучасному етапі всі наукові дослідження газетної мови виходять з функціональної своєрідності газетно-публіцистичного стилю, яка полягає в діалектичній єдності двох функцій – впливу та повідомлення. Водночас, хоча в різних жанрах публіцистики логічний та емоційно-експресивний елементи мають бути взаємно зрівноважені, в газетній комунікації посилюється експресивна функція. Експресія з'являється там, де є можливість зіставлення, посилення певних ознак на основі протиставлення.

Усталені звороти, вживані в публіцистичному стилі, досить неоднорідні за своїм складом і особливостями змісту. Серед них виділяються фразеологічні одиниці, які позначають поняття політичного змісту й наближаються до термінологічних зворотів, властивих науковому стилю. Чимало вживаних у публіцистичному стилі фразеологічних зворотів книжного походження має незначне емоційне забарвлення. Більша частина фразеологічних зворотів, що вживаються в публіцистичному стилі, характеризується яскраво вираженою образністю, емоційністю. У публіцистичних творах широко використовуються фразеологізми, характерні для розмовно-побутового й художнього стилів. Вони надають публіцистичним творам особливої емоційності й переконливості.

Використання фразеологізмів у газетних текстах залежить від більшої чи меншої установки на переконання, від рубрики та жанрів, а також від функцій їх використання (номінативно-експресивні та експресивно-номінативні фразеологізми). Прагматичне спрямування газетної рубрики регулюється використанням образної фразеології, яка характерна для передової статті та інших статей аналітичного жанру (в інформаційній рубриці, де використовуються функціональні ФО, подібна залежність не спостерігається). Фразеологізми сприймаються як обґрунтовані й доречні лише в тих жанрах, які за всім комплексом своїх мовних параметрів наближаються до художнього мовлення (нарис, фейлетон, політичний памфлет тощо).

Отже, фразеологізми пронизані враженнями, оцінками, почуттями, пристосовані до вербалізації семантики мовця і слухача; вони комунікативні й прагматичні, з найширшою й деталізованою шкалою конотацій. Таке переплетення нюансів звучання й становить їх експресивно-стилістичне забарвлення. Істотні зміни в усіх сферах сприяють не тільки формуванню нового мислення, а й становленню засобів фразеологічного вираження.

Література

1. Бабкин А. М. Фразеология и лексикография (задачи русского фразеологического словаря) / А. М. Бабкин // Проблемы фразеологии. – М. ; Л., 1964. – С. 7–36.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли ; пер. с фр. К. А. Долинга. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – С. 394.
3. Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні / Д. Х. Баранник // Питання мовної культури. – К. : Наук. думка, 1968.
Вип. 2. – 1968. – С. 34–38.
4. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка / Л. А. Булаховский. – К. : Рад. шк., 1952.
Т. 1. – 1952. – С. 102–103.
5. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики / В. В. Виноградов // Вопр. языкознания. – 1955. – № 1. – С. 60–87.
6. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий: варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 171 с.
7. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 81–83.
8. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
9. Їжакевич Г. П. Стилистика фразеологічних одиниць / Г. П. Їжакевич // Сучасна українська літературна мова: стилістика / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 150–210.
10. Караванський С. Експерсія до лабораторії слова / С. Караванський // Ярина з городу Хоми Черешні. – Торонто ; Онтаріо ; Канада, 1981. – С. 109–160.
11. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / Коновець С. П. – К., 2002. – 167 с.
12. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2008. – С. 290–296.
13. Лепешев І. Я. Фразеологія сучасної білоруської мови / І. Я. Лепешев. – Мінськ : Вища шк., 1998. – 271 с.
14. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
15. Мамчич І. П. Стилистичне вживання фразеологічних одиниць живої народної мови в художніх творах В. Чапленка / І. П. Мамчич // На ниві української філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. І. С. Погосової, Ю. Ф. Прадіда. – Д. : Пороги, 2003. – С. 159–171.
16. Медведев Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведев. – Х. : Вища шк., 1977. – С. 10–11.
17. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: проблеми пареміології та пареміографії / М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1984. – 198 с.
18. Пришва Б. Г. Засоби гумору в творах Остапа Вишні: Лінгвостилістичний аналіз / Б. Г. Пришва. – К. : Вища шк., 1977. – 118 с.
19. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 149 с.
- 19а. Словник фразеологізмів української мови / [укл. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
20. Смерчко А. А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Смерчко А. А. – К., 1997.
21. Спринчак Я. О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів / Я. О. Спринчак // Укр. мова і л-ра в шк. – 1976. – № 5. – С. 33–38.
22. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 33–39.
23. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Тимошук Н. П. – Л., 2005. – 19 с.
24. Трубачев О. Н. Онтогенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1991. – 269 с.
25. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 165 с.
26. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
27. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі / В. Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1990. – 173 с.
28. Чабаненко В. Основи мовної експресії / В. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 168 с.
29. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высш. шк., 1985. – 231 с.

УДК 81'367.622.16

ТРАДИЦІЙНИЙ, ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ І ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХОДИ У ВИВЧЕННІ ВІДДІЕСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ

Петрик О.М.

Стаття присвячена аналізу віддієслівних іменників опредметненої дії. Зокрема, розглядається процес утворення девербативів у межах традиційного, функціонального й ономасіологічного підходів.

Ключові слова: іменник, дієслово, номіналізація, дериват, модель.

Статья посвящена анализу отглагольных существительных опредмеченного действия. В частности, рассматривается процесс создания девербатов в рамках традиционного, функционального и ономасиологического подходов.

Ключевые слова: имя существительное, глагол, номинализация, дериват, модель.

The article gives the analysis of object-related verbal nouns. The process of their forming in the context of traditional, functional and onomasiological point of view is considered in particular.

Key words: noun, verb, nominalization, deryvat, model.

Віддієслівні іменники опредметненої дії (далі ВІОД. – О.П.), належачи до категорії іменника, зберігають тією чи іншою мірою лексико-семантичні й граматичні властивості мотивувального дієслова. Подвійна природа таких дериватів, своєрідне й складне переплетення дієслівних та іменникових властивостей, які по-різному проявляються в контекстному оточенні, роблять цікавою проблему дослідження похідних такого типу.

Метою наукової розвідки є розгляд ВІОД у межах словотвірного, синтаксичного та номінативного підходів.

На сьогодні існує три підходи щодо вивчення девербативів: традиційний (словотвірний), функціональний (синтаксичний) і ономасіологічний (номінативний).

Суть традиційного (словотвірного) підходу полягає в ізольованому дослідженні процесу номіналізації синтаксичних дериватів, тобто у відриві похідних від синтаксичного механізму їхнього творення. Дериватологи встановлюють та описують структуру конкретних словотвірних типів синтаксичних і лексичних дериватів, використовуючи запропонований Є.Куриловичем засадничий принцип виділення синтаксичних дериватів: "Синтаксичний дериват – це форма з тим самим лексичним змістом, що й у вихідної форми, але з іншою синтаксичною функцією" [1, с. 61]. Різні варіанти такого розуміння дериваційного процесу представлені в працях О.А.Земської, В.В.Богданова та ін. О.А.Земська послуговується терміном "синтаксична деривація", витлумачуючи його як

перехід слів однієї частини мови в іншу без змін у їхньому лексичному значенні [2, с. 192]; В.В.Богданов виділяє транспозиційний словотвір, який, у його інтерпретації, збігається із синтаксичною деривацією [3, с. 171].

Отже, у традиційному афіксальному словотворенні [4, с. 17-26; 5, с. 57-118; 6, с. 166-204] усі девербативи-іменники постають як умотивоване поєднання твірної основи й словотворчого форманта. Попри всі термінологічні розбіжності запропонованих класифікацій дериватів незаперечним є те, що іменники зі значенням опредметненої дії віднесено до синтаксичних дериватів.

Функціональний (синтаксичний) підхід до вивчення ВІОД, зазначає К.Г.Городенська [7, с. 155], уможливує розкриття складного транспозиційного механізму творення синтаксичних дериватів, оскільки він полягає у встановленні співвідношень між категоріями і їхніми синтаксичними функціями. "Центральна роль синтаксису, – на думку І.Р.Вихованця, – зумовлена передусім регульовальним впливом семантико-синтаксичної структури речення, що дає змогу виділити позиційне словотворення" [8, с. 3].

В основі розглядуваного явища номіналізації лежить синтаксичний принцип: якщо дієслово при актуальному членуванні речення переміщується з позиції реми в позицію теми, відбувається конденсація висловлювання, що водночас викликає появу віддієслівного іменника [9, с. 143]. Процес утворення синтаксичних дериватів – явище синтаксичного характеру. Воно покликане формувати

функціонально еквівалентні синтаксичні одиниці для вираження певних значень, регламентувати синтаксичне структурування тих або тих смислів [7, с. 155].

Категоріальне значення частин мови ідентифікується з відповідною (первинною) синтаксичною функцією. Дієслово, наприклад, називаючи дію, процес чи стан, функціонує як присудок, іменник же, маючи значення предметності, пов'язується з функцією підмета. Саме за наявністю кореляцій між семантикою і функцією означені класи слів протиставляються один одному й набувають статусу окремих частин мови.

Проте інколи при функціонуванні частин мови відбувається порушення симетрії між категоріальним значенням і синтаксичною функцією. Будь-яке слово, що належить до тієї чи тієї частини мови, крім власної первинної, може виконувати вторинні синтаксичні функції – функції інших частин мови. Звертаючи увагу на такі трансформації, В.В.Виноградов зазначав, що "процеси синтаксичних "переодягання", прийоми функціонування слів однієї морфологічної категорії в ролі синтаксичних представників або субститутів іншої позбавляє морфологічні категорії рівноваги й нерухоності. У морфологічних категоріях відбуваються постійні зміни співвідношень, і імпульси, поштовхи для цих перетворень дає синтаксис" [10, с.150]. Здатність категорій уживатись у невластивих синтаксичних позиціях становить, за переконанням К.Г.Городенської, вихідну умову синтаксичної деривації [7, с. 156].

Потрапляючи у вторинну синтаксичну позицію, слово набуває функціональних ознак тієї категорії, для якої ця позиція є первинною. Наприклад, дієслово, потрапляючи в позицію підмета (*Любить – немов іти щодня на прощу, любить – як пити з келиха небес!* (П.Осадчук), набуває функціональних ознак іменника.

На думку І.Р.Вихованця, "переміщення ремного компонента в позицію теми зумовлене тим, що після породження висловлювання його рема стає темою наступного висловлювання, тобто те, що було метою повідомлення в попередньому висловлюванні, стає даним, відомим у наступному висловлюванні" [9, с.143]. Компонент у функції теми морфологічно закріплюється у формально-синтаксичній позиції підмета.

Функціональне уподібнення одних категорій до інших невіддільне від їхнього семантичного уподібнення, оскільки кожна категорія, заступаючи позиційно іншу категорію, водночас набуває і її категоріального значення. Субстантивно вжиті категорії стають виразниками значення предметності.

У процесі функціональної синтаксичної деривації не зникає лише суперечність між морфологічною формою категорії і заповненою нею невластивою синтаксичною позицією [7, с. 159]. Тенденція до морфологізованого вираження функцій, суть якого полягає в тому, щоб кожна синтаксична функція виражалася відповідною морфологічною категорією, зумовлює узгодження форми категорії з функцією, що й становить, на думку К.Г.Городенської, завдання другого етапу синтаксичної деривації – морфологічного (категоріального) її завершення. Суперечність на рівні форми категорії

й функції усувається одним, загальним для всіх транспозиційних переходів шляхом – вторинно вжитою категорією замінюється іншою, саме тією, для якої ця функція є первинною, за якою вона закріплена. Нова категорія набуває відповідного формального вираження, що досягається насамперед системою афіксальних засобів – суфіксів.

У процесі міжкатегоріальних переходів не знає змін лише лексичне значення вторинно вжитих частин мови: воно підводиться під категоріальне значення тієї частини мови, синтаксичну функцію якої вона виконує, що зумовлює порушення відповідності між категоріальним і лексичним значеннями синтаксичних дериватів. Так, транспозиційний перехід дієслово → іменник зумовив те, що під категоріальне значення предметності потрапили лексичні значення дієслів: значення дії, процесу, стану, які репрезентують в лексико-семантичній структурі іменника сферу вторинних значень, пор.: *Зберегти красу, чарівність, аромат гоголівського слова – трудна це задача* (Остап Вишня) – *збереження краси, чарівності, аромату гоголівського слова є трудною задачею*. Різна категоріальна репрезентація того самого значення можлива тільки на рівні певних значень представників категорій, що зумовлює вибірковість у перекатегоризації їх лексико-семантичного потенціалу [7, с. 161].

Отже, синтаксична деривація проходить два основних етапи: I – функціональне уподібнення одних категорій до інших; II – морфологічне оформлення нових синтаксичних функцій категорій, словотворчі суфікси віддієслівних іменників при цьому забезпечують іменникову морфологізацію "субстантивованих дієслів" [11, с. 28; 12, с. 8] та граматичне опредметнення репрезентованих ними значень дії.

В аналізі похідних одиниць продуктивним є не тільки синтаксичний підхід, пов'язаний із встановленням синтаксичного джерела мотивації, але й підхід ономазіологічний (номінативний). Суть його полягає в тому, щоб семантику похідного розглянути в понятійних категоріях, в ономазіологічних термінах. Це передбачає вивчення способів відображення в структурі похідного загальнокатегорійних значень, значень кардинальних частин мови і їхніх різновидів, тобто підхід від значень частин мови і їх головних номінативних функцій у складі висловлювання.

Слово як ономазіологічний знак аналізується на основі ідентифікації з об'єктами екстралінгвальної дійсності, тобто ономазіологічне дослідження передбачає встановлення означених на мовному рівні тих чи тих предметів, явищ навколишнього світу (денотатів).

Ономазіологічний аспект утворення абстрактних іменників (а ВІОД є абстрактними похідними утвореннями) чи не найменше досліджений у науковій літературі. Це деякою мірою зумовлено складністю постановки самого питання, тому що номінативні знаки, представлені похідними абстрактними іменниками (за Д.М.Овсянко-Куликовським – "фіктивними" іменниками [13, с. 42]), фактично мають не безпосередню співвіднесеність із денотатами-об'єктами, а лише непряму, опосе-

редковану, – через їхні певні ознаки. Як підкреслює Ю.С.Степанов, слова, що належать до абстрактної лексики, не мають денотата, який би існував у вигляді об'єктивної дійсності, і тому визначати його – означає проробити певну операцію з уже чинними поняттями [14, с. 320–321]. Отже, це є денотат сигніфікативного типу.

Ономасіологічний підхід до вивчення ВІОД започаткували дослідження М.Докуліла. Його вчення продовжили такі дослідники: О.С.Кубрякова, П.А.Соболева, Р.С.Манучарян, Л.О.Шкатов, В.П.Олексенко та ін. Чеський мовознавець поставив своїм головним завданням визначити, як сприймається значення похідного слова у зв'язку з його словотворчою формою і чому адекватне відображення словотворення можливе тільки в тому разі, якщо визнавати, що при словотворенні завжди має місце творчий акт називання [15, с. 191]. Вирішення цієї проблеми автор пов'язує з тим, що формування похідного слова "відбувається за допомогою так званих ономасіологічних категорій, тобто основних постійних категорій, які створюють у ... мові основу називання" [15, с. 196].

Ономасіологічна категорія має двочленну сутність. Вона включає в себе ономасіологічну базу та ономасіологічну ознаку. Базою похідного найменування є те, що фіксує її належність до певного класу предметів, ознак чи дій. Так, понятійною категорією, яка виступає базою для похідних категорій діяча, є поняття "людина". Названа основою професійно виконувана дія розглядається як ономасіологічна ознака похідного, пор.: *орач* – людина, яка оре, *наглядач* – людина, яка наглядає, *прохач* – людина, яка просить, *брехач* – людина, яка бреше, *читач* – людина, яка читає.

Словотвірна модель фіксує місце опорного компонента – ономасіологічної бази, унаслідок чого інтерпретація деривата тим, хто слухає, ніби починається з пізнання його ядра і сприйняття всіх інших компонентів моделі як його ознак [16, с. 75].

В акті номінації мають місце дві різні логічні операції: мисленнєве підведення позначуваного під відомий клас явищ і його мисленнєве порівняння з іншим предметом чи явищем дійсності. Перша операція відповідає виборі ономасіологічної бази позначуваного, друга – його ознаки.

Вибір бази свідчить про те, що людина прийняла рішення стосовно належності позначуваного нею явища до того чи того понятійного класу – класу предметів або осіб, процесів чи станів, властивостей або якостей. Вибір ономасіологічної ознаки означає вибір тієї індивідуальної характеристики, яку це позначуване відрізняє від інших предметів, об'єднаних цією ж понятійною категорією, і водночас такої, яка нагадує людині інший знайомий їй предмет або явище [17, с. 10].

У процесі номінації словотвірне значення виникає як результат установлення розглядуваних відношень між тим фрагментом дійсності, якому ми хочемо дати назву, і тим, з яким ми його порівнюємо.

ВІОД мають специфічну ономасіологічну структуру, оскільки відрізняються від решти девер-

бативів тим, що їхня ономасіологічна сутність не входить до предметної сфери власне іменника. Вони ґрунтуються на ономасіологічній природі іншої частини мови – дієслова, адже процесуальна ознака є суто дієслівною ономасіологічною сутністю. Саме вербативи функціонують як назви дій, процесів та станів.

Словотвірна семантика віддієслівних іменників на зразок *таранення*, *присудження*, *просіювання*, *допитування*, *виміщення* слід кваліфікувати як назву дії за відповідним дієсловом, напр. *відробляння* – дія за значенням *відробляти*; *ворожіння* – дія за значенням *ворожити* 1, 2; *вовтузіння* – дія за значенням *вовтузитися*; *відтягування* – дія за значенням *відтягувати* 1–3, 5. Значення ж іменника нове, воно відповідає віднесенню деривата до класу іменників, значення дії – старе, воно реалізується вихідною частиною деривата. Відношення між іменником і дієсловом досить прості: дія набуває опредметненої сутності.

Два різних категорійних значення (предметності та процесуальності) поєднано у віддієслівному іменникові так, що ономасіологічна база, яка фіксує належність слова до певного класу предметів, ознак чи дій, виражена всією формантною частиною, а властива йому ономасіологічна ознака, що є змінною величиною й дозволяє відрізнити одне похідне від іншого, побудованого за тією ж моделлю і з використанням тієї ж бази, – вихідною. У формулі словотвірного значення не з'являється нічого нового, крім указівки на віднесеність усього деривата до нового класу слів.

Уживання іменників на позначення абстрактної процесуальної ознаки засвідчує явище ономасіологічної транспозиції [18, с. 268]. Транспозиція, зазначає Ю.С.Степанов, – це "таке мовне явище, коли мовна одиниця або мовний знак, не змінюючи свого основного "речового" значення, змінює граматичне значення" [19, с. 185].

Унаслідок транспозиції *дієслово* → *іменник* утворюється іменник – репрезентант абстрактної процесуальної ознаки. Це явище спричиняє специфічний вияв ознак, які збігаються з дієслівними. Зазнає змін, відповідно, і система словотвірних суфіксів, які нівелюють визначальні граматичні дієслівні категорії та сприяють набуттю дериватами іменникових категорій. Такі форманти у ВІОД зовсім не мають ономасіологічного навантаження. Вони лише надають дієслівній ономасіологічній сутності граматичного іменникового оформлення, тобто з їхньою участю відбувається транспозиція *дієслово* → *іменник*.

Отже, утворюючи ВІОД, словотвірні суфікси формують його ономасіологічну базу і, на відміну від похідних іменників на позначення осіб, де словотвірні суфікси виконують функцію репрезентантів ономасіологічних ознак і конкретизують їхню ономасіологічну базу, зовсім не мають ономасіологічного навантаження. Урахування трьох підходів при аналізі похідних дасть змогу ґрунтовно й усебічно усвідомити девербативи не просто як певний шар лексики, а як мікросистему, якій притаманні свої внутрішні особливості й закономірності.

Література

1. Курилович Е. Очерки по лингвистике : сб. статей / Е. Курилович. – М. : Изд. иностр. литературы, 1962. – 456 с.
2. Земская Е. А. Современный русский язык: Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 307 с.
3. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложениям / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
4. Клименко Н. Ф. Про закономірності сполучуваності афіксів сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Мов-во. – 1968. – № 6. – С. 17–26.
5. Родніна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників / Л. О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 57–118.
6. Улуханов И. С. О закономерности сочетаемости словообразовательных морфем / И. С. Улуханов // Русский язык: грамматические исследования. – М. : Наука, 1967. – С. 166–204.
7. Городенська К. Г. Явища синтаксичної деривації / К. Г. Городенська // Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 152–212.
8. Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія "Філологія". – Вінниця : ВДПУ, 2000. Вип. 2. – 2000. – С. 3–6.
9. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
10. Виноградов В. В. Современный русский язык: введение в грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов – М. : Учпедгиз, 1938. Вп. 1. – 1938. – 160 с.
11. Городенська К. Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 22–28.
12. Городенська К. Г. Синтаксичні засади категорійного словотвору / К. Г. Городенська // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія "Філологія". – Вінниця : ВДПУ, 2000. Вип. 2. – 2000. – С. 6–9.
13. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб., 1912.
14. Языковая номинация: Общие вопросы / [под ред. Б. А. Серебренникова и А. А. Уфимцевой]. – М., 1977. – 359 с.
15. Dokytil M. Tvořeni slov v češtině. – Praha : Nakl. Čs. akad. věd., 1962. Sv. 1. – 1962. – 263 s.
16. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений / Е. С. Кубрякова // Семантика производного слова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
17. Олексенко В. П. Дериваційна ономазіологія як новий напрям у теорії номінації / В. П. Олексенко // Наукові записки. Серія "Філологічні науки (мовознавство)". – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 23. – 2000. – С. 8–15.
18. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 / Олексенко В. П. – Херсон, 2002.
19. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

УДК 811.161.2'367.625.43

**СПРОБА КОДИФІКАЦІЇ МОРФОЛОГІЧНИХ НОРМ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ПРАЦІ М.СУЛИМИ
"ДЕЩО ПРО ЗНИКЛІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ"**

Шевченко С. П.

У статті проаналізовано поняття "морфологічні норми", специфіку їх дотримання у творенні й уживанні дієприкметників української мови. Розглянуто особливості інтерпретації граматичного статусу дієприкметників у праці Миколи Сулими "Дещо про зниклі дієприкметники", визначено її вплив на розвиток сучасних граматичних теорій.

Ключові слова: мовна норма, морфологічна норма, кодифікація норми, дієслово, дієприкметник, прикметник, граматичний статус слова.

В статье анализируется понятие "морфологические нормы", их специфика в образовании и употреблении причастий в украинском языке. Рассматриваются особенности интерпретации грамматического статуса причастия в научной работе Николая Сулимы "Кое-что об исчезнувших причастиях", определено ее влияние на развитие современных грамматических теорий.

Ключевые слова: языковая норма, морфологическая норма, кодификация нормы, глагол, причастие, имя прилагательное, грамматический статус слова.

The author analyzes the notion "morphological norms", the specific character of following them in the formation and usage of participles in Ukrainian; considers the peculiarities of interpreting the grammar status of participles in Sulyma's work "Something about the lost participles"; determines its influence on the development of modern grammar theories.

Key words: language norm, morphological norm, codification, verb, participle, adjective, grammar status of words.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень одним із актуальних є питання кодифікації – обов'язкових правил для вживання літературної мови, усвідомлені й прийняті в конкретний період усім мовним колективом. Критерієм літературності мови прийнято вважати мовну норму. Словник української мови подає таке тлумачення слова **норма**: 1) звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан; 2) установлена міра, розмір чого-небудь [4, т. 5, с. 442].

Лінгвістичне визначення норми запропонував М.Пилинський у монографії "Мовна норма і стиль": "Норма – це сукупність найпридатніших (правильних, кращих) для обслуговування суспільства засобів мови, яка виникає як результат добору мовних елементів з існуючих наявних, заново створених чи взятих із пасивного запасу минулого" [3, с. 13]. Автори енциклопедії "Українська мова" мовною нормою називають "сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування

у певний період розвитку мови і суспільства" [6, с. 387]. Морфологічні норми регулюють вибір варіантів словозмінних форм, їх поєднання з іншими формами.

Мета нашої статті – розглянути особливості інтерпретації граматичного статусу дієприкметників у праці Миколи Сулими "Дещо про зниклі дієприкметники", визначити її вплив на розвиток сучасних граматичних теорій, а також виявити специфіку дотримання морфологічних норм у творенні й уживанні дієприкметників сучасної української літературної мови. Становлення дієприкметникової системи цікавило дослідників упродовж тривалого часу й не втратило своєї актуальності й дотепер.

Так, українські мовознавці 20-х рр. ХХ ст. працювали в трьох вирішальних ділянках: угрунтування й усталення норм літературної мови; вивчення історії української мови; дослідження з української діалектології, і їхні "досліди принесли силу нового матеріалу, по-новому оцінили чимало старих і відомих фактів" [7, с. 11-12].

У царині нормалізації літературної мови працювали передусім Олекса Снявський і Микола Сулима. Перед кодифікаторами літературної мови 20-х рр. постали значні труднощі: виробленню мовних стандартів перешкоджала різноговіркова основа літературних творів, які були створені впродовж сторіччя. Зважаючи на цю потужну традицію літературної мови, "було б нерозумно відкидати ті елементи її, які вже прищепилися, хоч би вони й не знаходили опертя в жадній київській чи полтавській говірці" [7, с. 13]. Щоб вибрати найдоцільніший варіант для закріплення його в літературній мові, мовознавцям потрібно було врахувати не лише традиційне (минуле), а й простежити тенденції розвитку мови в майбутньому, "знайти баянс між вірністю традиції й розумінням лінії розвитку" [7, с. 13]. Олекса Снявський та Микола Сулима, критично підійшовши до надбань представників етнографічної школи в українському мовознавстві 20-х рр. ХХ ст., переглянули їх у контексті традиції та перспектив розвитку мови. Це було можливо лише за умови ретельного вивчення мови провідних письменників минулого й сучасності.

Тому Микола Федорович Сулима (1892, Харківщина – ?) 1927 р. публікує в журналі "Червоний шлях" свою розвідку "Дещо про зниклі дієприкметники". Об'єктом дослідження він обирає "деякі граматики української мови та мову Тараса Шевченка й Лесі Українки" [5, с. 145].

Спираючись на твердження автора першої друкованої граматики О.Павловського про відсутність в українській мові дієприкметників на **-чий, -щий, -ший, -мий**, яке згодом розвинули й удосконалили "потомні добрі знавці української мови з наддніпрянців і галичан" Р.Смаль-Стоцький, Є.Тимченко, В.Сімович, І.Огієнко, О.Курило, О.Снявський та ін. М.Сулима у своїй праці заперечує існування таких утворень у "сучасній і стародавній українській народньо-масовій мові", на відміну від російської літературної мови: "В українській народній мові замість таких дієприкметників бувають описові вирази, дієприслівники, прикметники, речівники й дієприкметники минулого часу страд. стану на **-ний, -пий**. А такі слова, як, напр., **"зрячий, стоячий, летючий, живучий, виднощий, зцілющий, відомий, знайомий, нерухо- мий**, хоч і дієслівного походження, та вже давно загубили свої дієслівні нюанси й правлять тепер за звичайних прикметників, характеризуючи сталу ознаку якоїсь речі чи істоти" [5, с. 145].

Появу в інтелігентсько-українській мові – найчастіше в наукових та публіцистичних писаннях, у канцелярських паперах, у газетах і перекладах – виразів **"працючі маси, пануюча класа, існуючий економічний лад, слідуєчі положення, шиплячий звук, свистячий звук, керуючий центр, оточуюче суспільство, мешкаючий у Харкові, виконуючий обов'язки завідуючого** тощо дослідник пояснює не лише впливом російської літературної мови, а й іншими чинниками. У творах Т.Шевченка, на його думку, це зумовлено передусім впливом церковнослов'янської мови. "Опірч церковнослов'янської мови та російської літературної, до поширення в українській інтелігентській балакці "непуричних"

дієприкметників спричинився пізніше ще один чинник: деякі граматики української мови, куди необачні автори заводили рецепти з російської і церковнослов'янської граматики, забуваючи про природу української народньої мови" [5, с. 146]. Аналізуючи викладені в східноукраїнських граматиках П.Залозного, Г.Шерстюка, І.Нечуя-Левицького, М.Гладкого, у галицьких граматиках В.Коцовського та І.Огоновського положення про дієприкметник, автор наводить низку "ненародних" утворень на **-чий, -вший, -мий**, поданих у них, а також приклади вправ на утворення активних та пасивних дієприкметників теперішнього часу від твірних дієслів. "Можна уявити, – зауважує М.Сулима, – як учень засмічував свою мову, "витворюючи" такі, наприклад, дієприкметники: **дихаючий, криючий, добувавший, друкувавший, рубаемий** і т.ін." [5, с. 146]. Закономірним наслідком тривалого навчання за такими підручниками кількох поколінь українців стало поширення цих утворень у мові публіцистів, учених і письменників поч. ХХ ст. Цю думку науковець ілюструє прикладами з творів В.Чумака, П.Тичини, Миколи Хвильового, В.Поліщука, С.Васильченка та ін. Відзначаючи тенденцію до зменшення частотності вживання таких форм в українському друкованому слові "останніх двох-трьох років", М.Сулима висловлює думку про те, що "невдовзі ці сурогати зовсім зникнуть, і українська літературна мова широкого вжитку ще ближчою стане українській народній мові, бо позбавиться дієприкметникової аристократично-інтелігентської риси" [5, с. 148]. Серед причин зникання таких "антинародних" дієприкметників автор називає занепад галицьких шкільних традицій (церковнослов'янсько-польсько-російсько-українського жаргону), перенесення культурного пріоритету з Галичини в УРСР, а також три видання "Уваг до сучасної української літературної мови" О.Курило та граматики праці О.Снявського, зокрема його "Норми української літературної мови".

Наступні розділи дослідження М.Сулими присвячені детальному порівняльному аналізу активних і пасивних дієприкметникових форм у творах Т.Шевченка й Лесі Українки. Так, скажімо, автор тверджує, що дієприкметників на **-чий** у Т.Шевченка взагалі немає, він фіксує лише 15 прикметників на **-чий** дієслівного походження, що трапляються в 45 прикладах, як-от: **гарячий, живучий, лежачий, летучий, ревучий, проїжджачий, смердячий** тощо. У Лесі Українки таких прикметників удвоє більше (300 вживань), до того ж вона часто використовує дієприкметники на **-чий**, пор.: **бенкетуючий, всеобіймаючий, волаючий, стримууючий, наказуючий, запрошуючий, одвертаючий, описуючий, пануючий, пояснюючий, проникаючий, співаючий** та под. (понад 60 таких дієприкметникових одиниць). Найчастіше вони трапляються в "Історії східних народів", іноді в ремарках п'єс і зрідка в поезіях. На думку автора розвідки, це зумовлено передусім тим, що "Леся Українка просто не обробляла тексту "Історії" (про це говорить й у передмові до неї) і мало уваги звертала на ремарочні вставки" [5, с. 157].

Здійснюючи порівняльний аналіз уживання дієприкметників у творах обох митців слова, М.Сулима відзначає однакову кількість дієприкметників і "просто прикметників" на **-ший** – 26, проте

зауважує, що в Лесі Українки майже всі вони – народні, а в Т.Шевченка переважна частина їх церковнослов'янізми й росіянізми. Спільних слів згаданих категорій в обох письменників 9: **видючий, гулящий, живущий, настоящий, невисипущий, роботящий, сущий, трудящий, цілющий**. Автор детально аналізує форми на **-щий**, уживані тільки Т.Шевченком (17 одиниць) та Лесею Українкою (також 17 лексем), ілюструючи вживання кожної одиниці прикладами з їхніх творів.

Дієприкметників і прикметників на **-мий** у Лесі Українки більше, ніж у Т.Шевченка: 16 проти 10. Дослідник помітив цікаву тенденцію в їх уживанні: "В обох письменників ці слова на **-мий** дуже часто бувають з "не": у Т.Шевченка на 25 прикладів припадає 20 із "не", у Лесі Українки на 231 приклад припадає 95 з "не" [5, с. 161]. М.Сулима фіксує також 5 спільних для обох митців дієприкметникових форм: **видимий, негасимий, незаходимий, незримий, неопалимий**.

"Дієприкметники минулого часу прямого стану на **-ший** в обох авторів трапляються раритетно: **мовлявший, неохолонувший, запрошений, засохший** (поряд із **засохлий**) – у творах Т.Шевченка та **померший, умерший** у Лесі Українки" [5, с. 161]. Згадаймо, що сучасна українська дослідниця дієприкметника Г.Гнатюк називає їх реліктовими формами [1, с. 37]. На думку М.Сулими, замість таких церковнослов'янізмів автори вживають прикметники дієслівного походження на **-лий** (усього зафіксовано 20 таких форм у 39 прикладах у Т.Шевченка й 91 лексемі в 230 прикладах у творах Лесі Українки).

Аналізуючи літературні традиції у вживанні дієприкметників, М.Сулима стверджує, що на мові Лесі Українки вплив російської літературної мови відбився набагато виразніше, ніж на Шевченковій: "І це зовсім не тому, що Леся Українка написала більше за Т.Шевченка, а з інших причин: Шевченко – селянин, Леся Українка – інтелігентка (батько її навіть не говорив по-українському); за

часів письменницької діяльності Т.Шевченка (1838–1861) українське друковане слово було далеко вужчого діапазону і взагалі стояло під егідою етнографізму, а за часів письменницької діяльності Лесі Українки (1884–1913) українське друковане слово, поширивши межі свого вжитку, уже було, як зазначив академік А.Кримський, під дуже непевним протекторатом галицько-українофільського жаргону. Отже, немає нічого дивного, що в мові Т.Шевченка майже зовсім не помітний вплив російської мови щодо дієприкметників; а в деяких місцях (і не рідко!) літературної спадщини Лесі Українки натрапляємо на дивовижне калічення української мови переважно дієприкметниками на **-чий**, драма що серед українських стилістів Леся Українка має одно з найперших місць" [5, с. 149–150].

Основним порушенням морфологічних норм у вживанні дієприкметників сучасної української літературної мови є надмірне використання форм теперішнього часу активного стану, яких мова уникає: **інформуючі засоби, воюючі сторони, існуючі закони** тощо. Їх, як правило, замінюють іменниками, прикметниками, підрядними частинами, порівняймо: замість **нападаючий – нападник**; замість **відпочиваючий – той, що відпочиває, відпочивальник**; замість **завідуючий, початкуючий, вступаючий – завідувач, початківець, вступник**. Такі помилки зумовлені інтерферентними явищами, впливом просторіч, діалектів, а також незнанням мовної норми.

Слід зазначити, що норма й кодифікація не тотожні поняття: норма динамічна, змінювана категорій, а кодифікація – статична за своїм характером. Вона зберігає та фіксує норму в певний період розвитку мови й охоплює кілька етапів: описовий, регулятивний (нормативний) та етап реалізації [2, с. 49–50]. Праця М.Сулими "Дещо про зниклі дієприкметники" репрезентує перший етап граматичної кодифікації, на якому встановлено та об'єктивно описано мовні факти та визначено чинні літературні норми.

Література

1. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Галина Макарівна Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1982. – 248 с.
2. Мацюк Г. П. Теоретична модель опису поняття "кодифікація" / Г. Мацюк // Мовознавство. – 2003. – С. 48–56.
3. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / Микола Миколайович Пилинський. – К., 1976. – 288 с.
4. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1974. Т. 5. – 1974. – 840 с.
5. Сулима М. Дещо про зниклі дієприкметники / М. Сулима // Червоний шлях. – 1927. – № 5. – С. 145–168.
6. Українська мова : [енциклопедія]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Важана, 2000. – 752 с.
7. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / Юрій Шевельов. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2002. – 132 с.

УДК 81'42'44: 811.111/161.2

СЕМІОТИЧНИЙ І ВЕРБАЛЬНИЙ ВІЯВИ ОСОБИСТОСТІ ДЕТЕКТИВА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ А. КРІСТІ)

Андрійко О.В., Потапенко С.І.

Ураховуючи лише вербальну репрезентацію внутрішнього світу суб'єкта, поняття мовної особистості обмежує можливості відтворення загального образу мовця, а тому у статті пропонується комплексне вивчення знаків, які репрезентують індивіда. У цьому руслі проаналізовано семіотичні й вербальні засоби експлікації когнітивного й мотиваційного рівнів особистості детектива з урахуванням її національного, тактико-стратегічного, оцінного й емоційного аспектів.

Ключові слова: мовна особистість; особистість детектива; знакові вияви особистості.

Учитывая лишь вербальную репрезентацию внутреннего мира субъекта, понятие языковой личности ограничивает возможности воссоздания всеобъемлющего образа говорящего, а поэтому в статье предлагается комплексное исследование знаков, представляющих индивида. В этом русле проанализированы семиотические и вербальные средства экспликации когнитивного и мотивационного уровней личности детектива с учетом ее национального, тактико-стратегического, оценочного и эмоционального аспектов.

Ключевые слова: языковая личность; личность детектива; знаковые проявления личности.

Focusing on the verbal representation of the inner world of an individual, the notion of linguistic personality restricts the possibilities of reconstructing a comprehensive image of a speaker. Therefore the article offers a complex study of signs representing an individual. In this vein, the contribution analyzes the semiotic and verbal means of representing the cognitive and motivational levels of the personality of a detective with a special attention to its national, strategic, evaluative and emotional aspects.

Key words: linguistic personality; personality of a detective; semiotic embodiment of a personality.

Сучасна гуманітаристика розглядає людину як центр, через який проходять координати, що визначають предмет, завдання, методи й ціннісні орієнтири мовознавства [8, с. 69]. Відповідно, одним із завдань лінгвістики вважають реконструкцію образу людини на основі мовних даних, чим зумовлена посилена увага до вивчення мовної особистості [12, с. 55]. Виокремлено й описано авторитарну й акцентувану мовну особистість [12, с. 57], досліджуються мовні особистості політиків [13] і журналістів [2], але поза увагою залишається особа детектива, яка відзначається низкою специфічних рис, розкриття яких є метою пропонованої розвідки.

Згідно з загальноновизнаним тлумаченням, запропонованим Ю.М. Карауловим, мовна особистість розглядається як сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють продуку-

вання й сприйняття мовних творів (текстів), які різняться: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цільовою спрямованістю [5, с. 3]. Виникнувши на перетині лінгвістики й психолінгвістики, теорія мовної особистості, або лінгвоперсоналогія, поєднує у собі обидві галузі наукового знання, відкриваючи додаткові можливості для глибинного й багатомірного підходу до проблеми співвідношення мови і мислення.

Останніми роками традиційне розуміння мовної особистості зазнає низки трансформацій унаслідок урахування різних властивостей суб'єкта спілкування. З одного боку, цей феномен тлумачиться як комунікативна особистість, тобто сукупність різнорівневих характеристик мовленнєвої поведінки окремого мовця або типу комунікантів [6, с. 175], з іншого боку, поняття дискурсивної осо-

бистості зосереджується на людині, яка діє в комунікативному просторі та здатна поряд із мовою використовувати й трактувати інші семіотичні коди з урахуванням типу відношень, у які вона включена в певні моменти спілкування [11, с. 18]. Очевидне розмаїття визначень мовної особистості свідчить, що вони враховують різні аспекти суб'єкта як стійкої системи соціально значущих рис, властивих індивіду як члену певної спільноти [12, с. 55].

Наведені тлумачення приводять до думки про доцільність переходу від вивчення мовної особистості до аналізу різних аспектів суб'єкта як цілісної системи: мовного, комунікативного, семіотичного, дискурсивного тощо. За аспектного підходу видозмінюється інтерпретація виокремленого Ю.М. Карауловим вербально-семантичного рівня мовної особистості, який охоплює лексикон, запас слів і знаки інших кодів, вміння їх використовувати, спираючись на глибинному рівні на два інші рівні: когнітивний, який включає пізнавальний і соціальний досвід, та прагматико-мотиваційний, що охоплює наміри комуніканта, установки й ситуативний досвід [4, с. 37].

Залежно від підходу вербально-семантичний рівень тлумачиться як функціональний [6, с. 176] або медійно-орієнтаційний [9, с. 14]. Функціональний рівень включає дві властивості комунікативної компетентності індивіда: практичне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування; вміння варіювати комунікативні засоби в процесі комунікації з урахуванням зміни ситуації і умов спілкування [6, с. 176]. Виокремлення медійно-орієнтаційного рівня спирається на різні засоби контактування людини з навколишнім середовищем, які продовжують її тіло, органи відчуттів і нервову систему [9, с. 14], через світло, повітря, електромагнітні поля, усне мовлення, писемність, шляхи, числа, одяг, житло, міста, рекламу, транспортні засоби, масову інформацію тощо [14, с. 22].

Найбільш яскраво обмеженість поняття мовної особистості виявляється під час відтворення літературних портретів детективів, сформованих унаслідок взаємодії мови з іншими типами знаків. Якщо для норми характерні знаки-символи (червона троянда – кохання, білий голуб – мир тощо), то для детективу значущими є знаки-індекси (напіввідчинені двері, забризкана машина, порваний одяг тощо), за якими простежується і відновлюється картина злочину [10, с. 259]. Урахування ролі різних знаків при формуванні образу суб'єкта дає підстави для диференціації семіотичного вияву особистості, який поряд з аналізом мови передбачає врахування ролі різноманітних знаків, серед яких провідну роль відіграє зовнішність як один із компонентів медійно-орієнтаційного рівня особистості.

Семіотичний аспект вивчення суб'єкта спілкування полягає у виявленні різноманітних екстралінгвальних сигналів, які створюють певне враження про людину. У світлі теорії комунікації детектив є комунікатором, оскільки, крім розкриття злочину, пошуку й знешкодження злочинця, він виконує, за потребою, паралельну функцію впливу на масову свідомість: спілкування зі свідками, очевидцями, жертвами, заручниками, обуреною чи схвилюваною громадськістю тощо. Отже, детективу, і

автору також, окрім своєї прямої функції, неминуче доводиться виступати представником різних комунікативних професій – менеджером паблік релейшнз, іміджмейкером, передмовником, психотерапевтом, спеціалістом з чуток тощо [10, с. 260].

Для відтворення семіотичного й вербального аспектів особистості детектива і встановлення його психотипу у статті застосовано методику аналізу романів А.Крісті *The Mysterious Affair at Styles* [15] та *The ABC Murders* [16], яка складається з трьох етапів: таксономія невербальних виявів когнітивного й мотиваційного рівнів особистості детектива; вивчення вербальних засобів репрезентації суб'єкта мовлення; встановлення психотипу головного героя детективного роману.

У художньому творі портрет суб'єкта комунікації передусім означає змалювання його зовнішності: виразу обличчя, постаті, ходи, одягу, манери триматися, характерних жестів. Основне його призначення – дати читачеві зорове уявлення про дійових осіб [3, с. 838].

В аналізованих творах невербальні вияви особистості Еркюля Пуаро передусім представлені зовнішністю, описаною Гастингсом. На перших сторінках роману *The Mysterious Affair at Styles* оповідач одразу наголошує на контрасті між дивакуватим виглядом детектива та його глибоким розумом: *He was a funny little man, a great dandy but wonderfully clever* [15, с. 9]. Змальовуючи зовнішність Пуаро, автор акцентує риси, які відрізняють його від середньостатистичної людини: зріст, трохи більший за півтора метри, наприклад, *He was hardly more than five feet, four inches; яйцеподібна голова, наприклад, His head was exactly the shape of an egg, and he always perched it a little on one side; вуса військового, наприклад, His moustache was very stiff and military; неймовірна охайність, наприклад, His neatness was almost incredible. I believe a speck of dust would have caused him more pain than a bullet of wound* [15, с. 20]. На фоні цієї незвичайної зовнішності (*Poirot was an extraordinary looking little man*) поведінка детектива зображена як велична: *but he carried himself with a great dignity* [15, с. 20].

Важливість зовнішності відображена у мовленні детектива, коли він звертає увагу на вбрання свого партнера, який одягався поспіхом (*dressed in haste*), внаслідок чого краватка збилася на бік (*tie on one side*): *"Excuse me, mon ami, you dressed in haste, and your tie is on one side. Permit me." With a deft gesture, he rearranged it* [15, с. 36].

Запропонований у романі *The Mysterious Affair at Styles* образ детектива слугує основою для обігравання у наступних творах, особливо його вусів, які були предметом гордості: *"I suppose next time I came home I shall find you wearing false moustaches – or are you doing so now?" Poirot winced. His moustaches had always been his sensitive point. He was extremely proud of them. My words touched him on the raw. "No, no, indeed, mon ami. That day is still far off. The false moustaches!"* [16, с. 8]. Занепокоєність детектива з приводу вусів відображена в наведеному прикладі дієсловом *wincing* і цілим реченням *his moustaches had always been his sensitive point*. Комічна зовнішність Пуаро узагальнюється фразеологізмом *a joke of the first water* у романі *The ABC Murders*: *"Kelsey, who had*

not seen Poirot before, grinned broadly. It was an unfortunate circumstance that the first time people saw my friend they were always disposed to consider him a joke of the first water" [16, с. 42].

Дивакувата зовнішність героя Агати Крісті, відбита на семіотичному рівні, слугує основою для розкриття його могутнього інтелекту, співвідносного з когнітивним рівнем особистості і відображеного в описаній автором поведінці та власному мовленні героя.

Екстралінгвальні вияви інтелекту Пуаро включають уважність, позначену іменником *care* у висловленні *With great care, he took a drop or two from the bottom of each cup, sealing them up in a separate test tubes, tasting each in turn as he did so* [15, с. 50–51], спритність, розкрити через порівняння з коником, напр., *He went from one object to the other with the agility of a grasshopper* [15, с. 37], й фанатизм, втілений у реченні *He refused to leave London, preferring to be on the spot in case of emergency* [16, с. 61]. Водночас твердження *In those hot dog days even his moustaches drooped – neglected for once by their owner* [16, с. 61] засвідчує, що заради справи головної героїні готовий пожертвувати своєю головною гордістю – вусами.

Головними мовними засобами відтворення вражаючого інтелекту героя А.Крісті є вибудовування послідовностей логічних ланцюгів і вербалізація причинно-наслідкових зв'язків між подіями, напр., *Then she drank it between then and half-past eight – certainly not much later. Well, strychnine is a fairly rapid poison. Its effects would be felt very soon, probably in about an hour. A heavy meal, taken at about the same time as the poison, might retard its effects. But, according to you, she ate very little for supper, and yet the symptoms do not develop until early the next morning! Now that is a curious circumstance, my friend. Something may arise at the autopsy to explain it* [15, с. 36]. У наведеному уривку логіка мислення детектива відображена послідовністю обставин *half-past eight* "пів на дев'ять", *in about an hour* "через годину", *until early the next morning* "до наступного ранку". Водночас заперечення відбивають самокритичність Пуаро, яка врешті-решт приводить його до правильних висновків: *"I am very serious. The moment has come," said Poirot thoughtfully, "and I do not know what to do"* [15, с. 116]. Одна з характерних когнітивних рис головного героя – узагальнення повсякденного досвіду у формі філософських сентенцій. З одного боку, він стверджує, що смерть викликає прихильність інших до покійного: *"Death, mademoiselle, unfortunately creates a prejudice. A prejudice in favour of the deceased"* [16, с. 50], а з іншого, по-філософськи підмічає, що кожен вбивця неодмінно є чийсь старий друг, напр., *"But John! My old friend John!"*. *"Every murderer is probably somebody's old friend," observed Poirot philosophically* [15, с. 122].

Мотиваційний рівень детектива – бельгійця за походженням – відображений у його знанні культури англійців, вмінні декодувати соціально-культурну інформацію етносу, об'єднаного завдяки потребі в належності [9, с. 183], у виборі стратегій, оцінках та емоціях, які супроводжують діяльність [7, с. 57].

Національно-етнічний компонент мотиваційного рівня детектива розкривається через його бажання пізнати англійську культуру, про що свідчать численні прецедентні тексти, які мають надособистісний характер і добре відомі широкому загалу [4, с. 216]. Висловлення *"To speak or not to speak", as your great Shakespeare says, "that is the question"* [15, с. 116] містить алюзію до відомого висловлення *to be or not to be* з "Гамлета" У.Шекспіра. Переконливим підтвердженням знання детективом англійської культури є прислів'я, напр., *He gesticulated as words failed him, then shook his head: "I may be making the mountain out of the anthill"* [16, с. 10].

Комунікативно-стратегічний компонент мотиваційного рівня героя А.Крісті втілений у низці стратегій: 1) планування бесід, що виявляється у фіксації наявних знань, думок, міркувань, у зборі інформації про адресата, його інтереси й базові знання; 2) початок бесіди – привітання, установлення контакту, досягнення поваги, довірливого ставлення з боку співрозмовника; 3) ведення і підтримання бесіди – використання знайомих понять, виразів, допоміжних засобів: міміки, жестів, поз, контакту очей; логічність побудови висловлювань; уміння виявляти можливі непорозуміння й уникати їх; класифікація інформації за критерієм її важливості; уміння ставити запитання, зосередитися на темі розмови, дотримуватися етикету, правил увічливості, уміння переконувати; 4) завершення розмови – прощання, подяка, підведення підсумків.

Детектив поєднує комунікативні стратегії ведення розмови з незнайомою людиною з артистичними прийомами з метою отримання потрібної інформації: *A sharp-faced woman looked over the balusters and began to descend. "No good you wasting your time" she began, but Poirot interrupted her. "Good evening, madame* [16, с. 30]. У наведеному прикладі звертання *good evening, madame* підкреслює, що наш герой міг легко розпочати розмову й вести її ввічливо. Водночас про його артистичність і хитрість свідчить наступне висловлення: *I am on the staff of the Evening Flicker. I want to persuade you to accept a fee of five pounds and let us have an article on your late neighbour, Mrs. Ascher* [16, с. 30]. Для отримання потрібної інформації Пуаро схитрив і представився співробітником газети, запропонувавши за інтерв'ю винагороду у розмірі 5 фунтів.

Оцінний компонент мотиваційного рівня детектива відображений у зміні самооцінки упродовж романів. Так, у першій книзі про Пуаро – *The Mysterious Affair at Styles* – відсутня будь-яка самооцінка, але більш пізній твір – *The ABC Murders* – свідчить, що з часом детектив стає гонораритим, порівнюючи себе з примадонною, яка грає останню виставу, котра повторюється безліч разів: *I know very well what you will say – I am like the Prima Donna who makes positively the farewell performance. That farewell performance, it repeats itself an indefinite number of times!* [16, с. 9]. На завищену самооцінку детектива вказує інший приклад, у якому прикметник у вищому ступені порівняння підносить його над поліцією з її численним штатом: *"I am better than the police," said Poirot. He said it without conscious arrogance. It was, to him, a simple statement of fact* [16, с. 58].

Емотивний компонент мотиваційного рівня героя Агати Крісті відображений через опис різних емоційних станів детектива, які об'єктивуються екстралінгвальними й вербальними засобами. Вже на початку свого першого роману – *The Mysterious Affair at Styles* – Агата Крісті показує "сталі нерви" детектива групою підмета *Poirot's self-control* та присудком *was astonishing: I hardly controlled my excitement. Annie had provided us with an important piece of evidence. Her "coarse kitchen salt" was strychnine, one of the most deadly poisons known to man-kind. Poirot's self-control was astonishing* [15, с. 44]. Наведений приклад свідчить, що на відміну Гастінгса, який із зусиллям справлявся зі своїм збудженням, самоконтроль Пуаро був вражаючим.

Емоції Пуаро відображені у його зовнішності: якщо його щось захоплює, очі стають зеленими, як у кішки, на що вказується кілька разів упродовж одного роману: *I had often before noticed that, if anything excited him, his eyes turned green like a cat's. They were shining like emeralds now*" [15, с. 60]. Для підсилення впливу на читача у наведеному прикладі очі порівнюються зі смарагдами: *they were shining like emeralds now*.

Емоційний стан героя здебільшого визначається ситуацією діяльності. З розвитком сюжету автор характеризує його як досить емоційну людину, яка не приховує своїх почуттів, напр.: *"What?" Poirot caught me violently by the shoulders. "Was Dr Bauerstein here on Tuesday evening? Here? And you never told me? Why did you not tell me? Why? Why?"* [15, с. 88]. У наведеному прикладі емоційність детектива відображена питальними реченнями й описом його збудження прислівником *violently*. Така поведінка героя дає А.Крісті підстави вжити іменник *madman* для його порівняння з божевільним: *He rushed like a madman from the room, and I followed him as soon as I could* [15, с. 59]. Будучи бельгійцем, більшість своїх емоцій Пуаро висловлює французькою мовою, напр.: *"Sacré!" murmured Poirot to himself, as he brought back the cup* [15, с. 52], *mon Dieu*, напр.: *"Mon Dieu!" murmured Poirot* [16, с. 62], *s'il vous plait*, напр.: *Suddenly he caught me by the arm, and rushed down the hall, calling out in French in his excitement: "Mademoiselle Dorcas, Mademoiselle Dorcas, un moment, s'il vous plait!"* [15, с. 112-113].

Проведений аналіз семіотичного й вербального виявів особистості детектива дозволяє встановити його психотип, який може бути домінантним, мобільним, ригідним або інтровертним [1, с. 190]. Домінантний комунікант зазвичай прагне заволодіти ініціативою, не любить, коли його перебивають, різкий, плузливий, говорить гучніше, ніж інші. Мобільний комунікант легко починає розмову, змінює теми, говорить багато, цікаво, з задоволенням, не губиться в незнайомій ситуації спілкування. Ригідний комунікант має труднощі на початку розмови, потім чіткий і логічний. Інтровертний комунікант не намагається захопити ініціативу, віддає її, сором'язливий, скутий у незнайомій ситуації [1, с. 193].

Головного героя Агати Крісті неможливо віднести до якогось окремого психотипу, оскільки його характер поєднує багато рис. Тому ми вважаємо Пуаро мобільно-ригідним комунікантом, якому притаманні такі риси: легке входження у розмову, зібраність у незнайомих ситуаціях, чіткість і логічність висловлень.

Проведений аналіз портрета детектива дозволяє зробити кілька висновків, важливих для лінгвоперсоналогії. По-перше, поняття мовної особистості відбиває лише один – вербальний – аспект діяльності суб'єкта комунікації, внутрішній стан якого може бути експлікований різними знаками. По-друге, необхідність урахування якомога більшої кількості засобів діяльності суб'єкта спілкування передбачає включення вербально-семантичного рівня до медійно-семіотичного, який охоплює всі знаки та засоби відображення когнітивного й мотиваційного рівнів суб'єкта. За такого підходу розширюється матеріал лінгвістичного дослідження суб'єкта комунікації: він включає не лише висловлення героя, а й опис його зовнішності й поведінки наратором. По-третє, мотиваційний рівень особи має розглядатися як сукупність низки властивостей, які визначають поведінку суб'єкта: національність, пов'язана з потребою у належності; тактико-стратегічна діяльність, яка відбиває ситуативну поведінку; оцінка й емоції. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні семіотичного й мовного виявів героїв інших художніх творів взагалі та детективних романів зокрема з наступним зіставленням втілення їхніх образів у кінофільмах.

Література

1. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. – М. : Инфра-М, 1997. – С. 189-198.
2. Данильченко І. В. Структура мовної особистості англійського журналіста / І. В. Данильченко // Пріоритетні напрями підготовки вчителя іноземної мови у контексті вимог Болонського процесу : матеріали конференції. – Ніжин, 2011 (подано до друку).
3. Новый довідник: Українська мова та література. – К. : Казка, 2007. – 864 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
5. Караулов Ю. Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 3-8.
6. Кашкин В. В. Основы теории коммуникации / В. В. Кашкин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 256 с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев // Психология мотивации и эмоций / [ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман]. – М. : Астрель, 2009. – С. 47-65.
8. Попова Е. А. Человек как основополагающая величина современного языкознания / Е. А. Попова // Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 69-77.

9. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С. І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
10. Приймак О. І. Комунікативні характеристики детективу / О. І. Приймак // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. наук. ст. за матеріалами VI міжнародної конференції. – Черкаси : Ант, 2009. – С. 258–260.
11. Седых А. П. Этнокультурные характеристики языковой личности (на материале французской языковой личности) : дисс. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / Седых А. П. – Белгород, 2006. – 418 с.
12. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : [навч. посіб.] / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : Академія, 2010. – 240 с.
13. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект / Л. Л. Славова. – Житомир : Видавництво ЖДУ імені Івана Франка, 2010. – 357 с.
14. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man / M. McLuhan. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 1997. – 365 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

15. Christie A. The Mysterious Affair at Styles / A. Christie. – М. : АСТ, 2004. – 190 с.
16. Christie A. The ABC Murders / A. Christie. – М. : АСТ, 2004. – 189 с.

УДК 811.111'42

МЕТАФОРА-ПЕРСОНІФІКАЦІЯ У РОМАНАХ М. ДРЕБЛ

Сборик С. П.

У статті розглядаються особливості ідіостилю Маргарет Дребл. Аналізу піддаються метафори-персоніфікації у романах письменниці.

Ключові слова: ідіостиль, метафора-персоніфікація, концепт, метафорична модель.

В статье рассматриваются особенности идиостиля Маргарет Дрэбл. Анализируются метафоры-персонификации в романах писательницы.

Ключевые слова: идиостиль, метафора-персонификация, концепт, метафорическая модель.

The article deals with the peculiarities of Margaret Drabble's idiosyle. Metaphor-personification in the writer's novels is analyzed.

Key words: idiosyle, metaphor-personification, concept, metaphoric model.

Розвиток антропоцентричної парадигми в сучасному мовознавстві [7, с. 97; див. також 1; 4; 6; 8] зумовив зростання інтересу лінгвопоетичних досліджень до вивчення художньої творчості в аспекті ідіостилю письменника [3, с. 47], який тлумачиться у лінгвістиці як сукупність усіх мовних засобів виразності автора [5, с. 6].

Досліджуючи специфіку ідіостилю М. Дребл, аналізуємо кореляти метафор письменниці. У авторському виборі корелятив окреслюються певні закономірності, зокрема, опора на значущі і добре відомі галузі знань, адже в художньому творі не існує нейтрального відображення дійсності: будь-які тлумачення реальності ґрунтуються на конкретних ідеологіях і є лише версіями реальності [2, с. 39].

Розглядаючи особливості ідіостилю письменниці, виокремлюємо численні метафори-персоніфікації, які надають неживим предметам ознак і властивостей людини [9, с. 33]. Персоніфікація активно використовується авторкою для інтерпретації концептів, що пов'язані з природою, довкіллям, людиною та її життєдіяльністю.

Завдання цієї статті полягає у визначенні метафор-персоніфікації, які використовуються у романах М. Дребл. Маємо **намір** розглянути такі метафоричні моделі: ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА, ФЕНОМЕНИ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА, ДОВКІЛЛЯ Є ЖИВА ІСТОТА, ПРОСТІР Є ЖИВА ІСТОТА, ЧАС Є ЖИВА ІСТОТА, АРТЕФАКТИ Є ЖИВА ІСТОТА, ЧАСТИНИ ТІЛА Є ЖИВА ІСТОТА, СВДОМІСТЬ Є ЖИВА ІСТОТА.

Вбачаючи схожість рослинного світу з людиною, авторка приписує ФЛОРИ якості й ознаки живої істоти: *They (flowers) look surprisingly attractive, and they begin to recover at once from their dusty drooping thirstiness. She can almost see them drink in the welcome*

London tap water (EM, 336); *the moaning leafless trees* (RW, 269).

КВІТИ, КУЩІ, ДЕРЕВА мають зовнішню схожість з людиною, а саме – увага акцентується на частинах тіла та фізичних характеристиках.

Наприклад: *From an overturned stone pot struggling clematics straggled dry and wild like an old woman's hair* (RG, 280); *Nearby, the bushes were laden with berries. The dark red of the haws scattered the deep green in a fine haze like drops of blood* (MG, 100).

ПРЕДСТАВНИКИ ФАУНИ (звірі, птахи, комахи) концептуалізуються письменницею як люди: *Rabbits[...] frozen rabbits[...] they remind her of dead, skinned, red, sad babies* (NC, 80), *She had a budgie that died [...] to her that bird was like a child* (SB, 197); та мають властивості homo sapiens: *[...] he (tortoise) had died of loneliness and grief* (GI, 195).

ВОДА, ВОДОЙМИ і ПРИРОДНІ ЯВИЩА асоціюються авторкою з людиною та її фізичними діями в такий спосіб: *The water sighs, and Nathan sighs, and seagull cries* (WE, 230); *The rain fell in torrents, noisily, beating against the roof [...] It drummed, it danced* (RW, 269).

Серед частин тіла людини, які залучаються до порівняння, виокремлюються шкіра, волосся та серце. Наприклад: *In the red heart of the fire, palaces and castles blossomed [...]* (EM, 18); *The oily skin of the river* (GI, 294).

ПОРИ РОКУ, НЕБЕСНІ СВІТИЛА, ДОБА та її ЧАСТИНИ осмислюються авторкою в термінах людини: *[...] may be an Indian summer was in store for each, a contented old age* (MG, 96); та її властивостей: *The sun bleeds. The earth bleeds* (RW, 396), *the moon lying drunkenly on her back in the November sky* (WE, 229).

ЯВИЩА ПРИРОДИ (тиша, звук, шум) отримують визначення за допомогою метафори-персоніфікації, маючи фізичні властивості, притаманні

живій істоті: A polite silence fell (NE, 157); A silence follows her speech (GI, 271).

ЛЮДИНА також інтерпретується в термінах себе самої (малюк, дитина, людина, дівчина, наречена) і властивостях, що притаманні їй (біль, серце, шрам і т.п.). Наприклад: [...] Evelyn, who was sitting up, her arms around her knees, looking like a child in her striped nightdress, a child, except for her greying hair (MG, 218); He's a real pain in the neck, that man (SB, 156), Chantal is a laugh (WE, 223).

Розуміючи ЧАСТИНИ ТІЛА як людину, письменниця надає їм фізичних характеристик живої істоти: Her large eyes swim with pain, with anger, with subjection (NC, 37).

Крім того, ФІЗИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ людини інтерпретуються в термінах її діяльності: [...] her voice died away (WE, 40); [...] the blood was singing in her ears (RW, 382).

ДУША і СЕРЦЕ осмислюються авторкою в термінах мотивацій, характеристик і дій людини: Her heart sang with pride as she entered the shop [...] (MG, 242).

Авторка інтерпретує СЕРЦЕ також у термінах властивостей людини, а саме як відчуття душевного болю: Her heart had bled for him (MG, 116).

А ДУХ, у розумінні письменниці, – це і є людина: Where is the owner, where is the spirit of the house? (GI, 327).

Письменниця інтерпретує СВІДОМІСТЬ (РОЗУМ, ІНТЕЛЕКТ, ДУМКУ) як людину і надає їй властивостей живої істоти: I was trying to feed the munching jaws of my mind by reading an Italian novel [...] (GY, 73); He was dazed by her ugly, meaningless logic (NE, 246).

УЯВА, ФАНТАЗІЇ, МРІЇ осмислюються письменницею через концепт ЛЮДИНА: My imagination was at work (GY, 168).

Авторка розуміє ПОЗИТИВНІ (1) і НЕГАТИВНІ (2) ЕМОЦІЇ, ЛЮБОВ (3) через властивості людини:

1. They brighten, like good students praised in class (WE, 221);

2. She bleeds inwardly for her mother, to whom she has been too close, too close, for her poor mother who has turned cold and stiff (EM, 154);

3. Lying in your arms [...] I'm in the process of healing the wounds in my own body and in the body policy (RW, 168).

Порівняння СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН з людиною і її властивостями надають шлюбу, сім'ї, материнству фізичних ознак особистості: The cold dull breath of home cannot touch her here (NC, 116), [...] it must be like old age, pregnancy. A premonition of old age. Slowness and helplessness (W, 21).

Порівнюючи ФІЗИЧНІ ДІЇ з людиною, письменниця осмислює їх у термінах:

1) інших дій: Ellen had always been at war with dirt. She lost, but she fought one (EM, 12), He fights to lie awake (WE, 208);

2) властивостей людини, її стану: No, there is no point in arguing with a man, it's a waste of breath (MG, 183).

СЛОВО/ РОЗПОВІДЬ асоціюється у письменниці в першу чергу з людиною, її фізичною діяльністю: The words walked into her mind and stood about there. They shocked him. They were shocking (NE, 168).

Властивість людини, з якою ототожнюється СМЕРТЬ, постає як зцілення після довгої хвороби: [...] his death as a healing of some kind, the end of a long illness (RG, 348). А сама СМЕРТЬ інтерпретується як мовчазний вчений: The third Reader of Lucan was that silent scholar, Death (NC, 279).

АРТЕФАКТИ, які сприймаються авторкою насамперед як людина і її властивості, є:

1. ПРЕДМЕТИ ПОВСЯКДЕННОГО ВЖИТКУ: The cash register sings the true tune (WE, 206); The heel felt wobbly, precarious, unsafe, like a loose tooth (MG, 100);

2. СПОРУДА: It was an old cottage, it felt old and safe like a secure infancy (RG, 186);

3. ТРАНСПОРТ: [...] cars confidently unlid their metallic eyes (GI, 294); [...] white eye of the sleepless lighthouse blinks (WE, 72);

4. КРАЇНА: He has posted Cambodia to them [...] Like a cancer, like the Big C itself, it spreads (GI, 65).

Осмислення ЧАСУ в термінах характеристик людини надає йому фізичних властивостей живих істот. Час може говорити, лікувати, стояти, ходити: Only time will tell (WE, 231); [...] time has healed her (GI, 336).

СВІТ, який асоціюється письменницею з людиною, отримує її фізичні властивості: [...] the world which mocked them and reluctantly respected them, the world which had been in so many ways such a disappointment to them (GI, 184).

Властивості людини, що приписуються світу, надають йому якісних характеристик: A mad world we live in (NC, 96); [...] a nightmare world (RW, 62); Festiveness was sweeping round the globe like influenza (EM, 50).

Зазначені вище приклади метафор свідчать про те, що Маргарет Дребл інтерпретує об'єкти і феномени природи, навколишній світ, простір, час, артефакти, людину й її життєдіяльність у термінах характеристик і властивостей людини, здатності виконувати різноманітні дії. Авторка переважно використовує такі моделі метафори-персоніфікації, як ОБ'ЄКТИ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА, ФЕНОМЕНИ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА, АРТЕФАКТИ Є ЖИВА ІСТОТА, ЧАСТИНИ ТІЛА Є ЖИВА ІСТОТА та СВІДОМІСТЬ Є ЖИВА ІСТОТА.

Враховуючи те, що кореляти тропів є продуктивними у дослідженні ідіостилу письменниці, вважаємо за доцільне у подальшій роботі ґрунтовно проаналізувати інші концепти царини джерела метафор і образних порівнянь авторки.

Література

1. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 / Белехова Л. І. – Київ, 2002. – 272 с.
2. Вороб'єва О. П. Семантическое пространство художественного текста: интерпретация мира или мир интерпретаций? / О. П. Вороб'єва // Категоризация мира: пространство и время : материалы науч. конф. – М. : Диалог-МГУ, 1997. – С. 39–40.

- 3 Зозуля М. О. Метафора-персоніфікація в романах У.Голдінга: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Зозуля М. О. – Донецьк, 2011. – 242 с.
- 4 Колесник Д. М. Концептуальное пространство авторской метафоры в творчестве А.Мэрдок : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Колесник Д. М. – Черкаassy, 1996. – 216 с.
- 5 Лисенко Н. В. Метафора і символ у поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Лисенко Н. В. – Харків, 2003. – 20 с.
- 6 Морякіна І. А. Когнітивні характеристики англійської мовної особистості (на матеріалі романів Дж.Голсуорсі Форсайтівського циклу) / І. А. Морякіна // Вісник Київського лінгвістичного ун-ту. Серія "Філологія". – 2001. – Т. 4, № 2. – С. 112-120.
- 7 Радзівєвська Т. В. Про один із ракурсів антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства / Т. В. Радзівєвська // Слов'янський вісник : зб. наук. праць. Серія "Філологічні науки". – Рівне : РІСКСУ, 2003. Вип. 4. – 2003. – С. 97-101.
- 8 Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванов. – К. : Фитосоцицентр, 2000. – 248 с.
- 9 Lakoff G. *Metaphors we live by* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago ; L. : Chicago University Press, 1985. – 242 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

- GI: Drabble M. *Gates of Ivory* / M. Drabble. – Harmondsworth : Penguin Books, 1992.
GY: Drabble M. *The Garrick Tear* / M. Drabble. – Harmondsworth : Penguin Books, 1978.
MG: Drabble M. *The Middle Ground* / M. Drabble. – L. : Weidenfeld and Nicolson, 1980.
NC: Drabble M. *A Natural Curiosity* / M. Drabble. – New York : Penguin Books, 1990.
NE: Drabble M. *The Needle's Eye* / M. Drabble. – Harmondsworth : Penguin Books, 1977.
PM: Drabble M. *The Peppered Moth* / M. Drabble. – Harmondsworth : Penguin Books, 2001.
RG: Drabble M. *The Realms of Gold* / M. Drabble. – Harmondsworth : Penguin Books, 1978.
RW: Drabble M. *The Radiant Way* / M. Drabble. – L. : Weidenfeld and Nicolson, 1987.
SB: Drabble M. *A Summer Bird-Cage* / M. Drabble. – Harmondsworth : Penguin Books, 1977.
WE: Drabble M. *The Witch of Exmoor* / M. Drabble. – Harmondsworth : Penguin Books, 1997.

УДК 65.012.61

**МЕТАКОМУНІКАТИВНІ ПИТАННЯ ЯК СКЛАДНИК
ПРОФЕСІЙНОГО ДИСКУРСУ****Грабовська І.В.**

Стаття виконана в ракурсі антропоцентричної лінгвістичної парадигми. Вона присвячена вивченню семантичного та комунікативно-функціонального аспекту метакомунікативних питань у мовленні обслуговуючого персоналу. У роботі увага акцентується на тому, що специфіка професійного дискурсу обслуговуючого персоналу передбачає широке використання фатичної метакомунікації. Розглядаються етапи встановлення та завершення мовленнєвого контакту за допомогою метакомунікативних питань. Досліджуються формальні та неформальні метакомунікативні питання. Такі питання є вагомим частинкою мовленнєвого етикету професійного дискурсу обслуговуючого персоналу.

Ключові слова: антропоцентрична лінгвістична парадигма, семантичний, комунікативно-функціональний, метакомунікальний, професійний дискурс.

Статья выполнена в ракурсе антропоцентрической лингвистической парадигмы. Она посвящена изучению семантического и коммуникативно-функционального аспекта метакоммуникативных вопросов в речи обслуживающего персонала. В работе внимание акцентируется на том, что специфика профессионального дискурса обслуживающего персонала предусматривает широкое использование фатической метакоммуникации. Рассматриваются этапы установления и завершения речевого контакта с помощью метакоммуникативных вопросов. Исследуются формальные и неформальные метакоммуникативные вопросы. Такие вопросы являются весомой частью речевого этикета профессионального дискурса обслуживающего персонала.

Ключевые слова: антропоцентрическая лингвистическая парадигма, семантический, коммуникативно-функциональный, метакоммуникальный, профессиональный дискурс.

The article is written within the anthropocentric linguistic paradigm. The paper examines semantic and communicative-functional aspect of metacommunicative questions in the speech of service personnel. The work focuses on the fact that specificity of professional discourse in the sphere of service personnel provides an extensive use of phatic metacommunication. The stages of establishing and terminating speech contact are analyzed. The article also investigates formal and informal metacommunicative questions. Such questions are an integral part of speech etiquette in professional discourse of personnel.

Key words: anthropocentric linguistic paradigm, semantic, communicative-functional, metacommunicative, professional discourse.

Сьогодні мовленнєва діяльність розглядається крізь призму антропоцентризму – наукові об’єкти вивчаються з позиції їх ролі для людини. Антропоцентричний підхід передбачає не лише врахування інтенції адресанта, але й орієнтацію на адресата, тобто взаємодію комунікантів у конкретній комунікативній ситуації з дотриманням ними етикетної мовленнєвої поведінки [3, с. 93; 5, с. 75]. Етикетна мовленнєва поведінка – це насамперед ввічливе

спілкування, встановлення доброзичливих людських відносин, які є основою для втілення принципу контактостворення, пов’язаного з необхідністю зробити посильний “вклад в розмову в тій ситуації, в якій ця розмова відбувається, з допустимим завданням чи напрямом розмови, в якій ви берете участь” [12, с. 41].

У ситуації контакту необхідний вклад у розмову, окрім пропозиціонально значущого, інформативно

важливого, здійснюється за допомогою контакто-встановлюючих та контактопідтримуючих засобів мови. Услід за М.-Л.А.Драздаускене [1, с. 3-4], до числа ситуацій контакту ми відносимо наступні: знайомство, перебування разом на заході, вечірці, у друзів і знайомих, публічних місцях відпочинку (кафе, ресторан, театр), під час розмови по телефону, перебування разом у будні (у батьківському домі, квартирах доньок тощо), поїздки у потязі, зустрічі на вулиці, у картинній галереї, бібліотеці, автомобілі тощ.

Існує ціла система мовних засобів, спеціально призначених для розвитку мовленнєвого контакту в спілкуванні. Вони виконують функцію фатичної метакомунікації. З-поміж інших до числа мовних засобів у функції фатичної метакомунікації ми відносимо метакомунікативні питання. Саме вживання метакомунікативних питань на стадії встановлення та завершення мовленнєвого контакту є **об'єктом** нашого дослідження. **Предметом** аналізу є семантичний та комунікативно-функціональний аспект метакомунікативних питань, що спостерігаються в професійному дискурсі, в нашому випадку, у мовленні обслуговуючого персоналу, з метою встановлення і завершення мовленнєвого контакту, і які тим самим реалізують метакомунікативну функцію в англомовному діалогічному дискурсі. **Мета** дослідження – розглянути два етапи інтеракції за допомогою метакомунікативних питань як засобів їх реалізації.

Фатична метакомунікація – це регулятивні мовленнєві дії, які виконуються на користь адресата і тим самим підтримують його репутацію. Вони допомагають комунікантам у досягненні компромісу в спілкуванні та уникненні конфлікту і є важливою умовою ефективності спілкування. Фатична метакомунікація спрямована на гармонізацію мовленнєвої взаємодії комунікантів та задоволення комунікативних потреб адресата відповідно до соціально-культурних та прагматичних конвенцій спілкування.

На погляд деяких дослідників, фатична метакомунікація орієнтована на створення атмосфери психологічного комфорту й доброзичливих стосунків між комунікантами і так зване соціальне "пестування" [9, с. 25]. Е.Берн розуміє під "пестуванням" будь-який мовленнєвий акт, який підкреслює визнання присутності іншої людини. Таку ж функцію виконують і "словесні погладження", які представлені переважно стереотипними висловленнями мовленнєвого етикету [7]. Зазвичай сюди відносяться привітання, поздоровлення, компліменти, питання типу *"How is it going on?"* Вони є метакомунікативними за природою, адже не передбачають отримання інформації про реальний стан справ співрозмовника, а слугують засобом встановлення контакту.

Такі питання ми, услід за Т.Чхетіані [8], визначаємо як метакомунікативні. Метакомунікативні питання відрізняються від власне питань тим, що вони не містять запиту пропозиціонально значущої інформації. Метакомунікативні питання – це питальні за своєю формою речення, за допомогою яких співрозмовники вирішують проблему встановлення, підтримування та завершення мовленнєвого

контакту. За Е.Гоффманом, призначення метакомунікативних питань полягає в отриманні респонсивної реакції (response), а не інформативної відповіді (reply) [11, с. 35]. Респонсивні реакції є каналом зворотного зв'язку (back channel feedback), який сигналізує про те, що співрозмовник слухає і погоджується з твердженням мовця. Респонсивні реакції типу *uh-huh, yes* не призводять до чергування комунікативної ролі, а навпаки, стверджують право мовця продовжувати розмову. Це пояснюється тим, що в діалогічній інтеракції, коли мовець продовжує розмову, слухач не може залишитися мовчазним. Він повинен реагувати так, щоб засвідчити свою зацікавленість у тому, що повідомляється. Функцію респонсивних реакцій часто виконують метакомунікативні питання. Метакомунікативні питання ще називають пом'якшувальними, заспокійливими питаннями (mitigators), за допомогою яких у деяких ситуаціях мовці намагаються знизити категоричність мовлення, зробити спілкування ввічливим, делікатним, емоційно м'яким, що сприяє розвитку мовленнєвого контакту [10]. В цьому проявляється фатична функція метакомунікативних питань. Наприклад, до фатичних метакомунікативних питань на стадії встановлення мовленнєвого контакту відносяться розпитування про стан здоров'я *"How are you?"*, коментарі про погоду *"Dull morning, isn't it?"*, розпитування про найважливіші очевидні речі, які фактично є формулами привітання *"How do you do?"* *"Where do you come from?"*

Метакомунікативні питання є яскраво вираженим прикладом стандартизованої мовленнєвої поведінки, яка втілюється у стереотипах. Як відомо, мовні стереотипи – це індексальні одиниці, стійкі висловлення, які виникають постійно в абсолютно однаковій формі за одних і тих самих умов [4; 6]. Такими мовними стереотипами у нашому дослідженні є метакомунікативні питання типу *"Nice weather, isn't it?"* *"How's life treating you?"* *"Shall I call you some day?"* Розглянемо їх конкретно на двох стадіях спілкування, а саме у функції контакто-встановлення та контактозавершення в професійному дискурсі, пов'язаного зі сферою обслуговування.

У сфері обслуговування ввічливість зараховується до професійних вимог і якостей людини. В ній культура спілкування є життєво важливою, тому що при недотриманні правил увічливості працівника звільняють з роботи. Рівень володіння мовленнєвим етикетом та уміння користуватися мовними стереотипами в процесі спілкування визначають рівень професійної придатності спеціалістів, які працюють з людьми, знаходяться з ними у постійному контакті. Це, перш за все, стосується таких працівників сфери обслуговування, як менеджери, продавці в магазинах, аптеках, офіціанти в ресторанах та *ethnocentric linguistic paradigm, semantic, communicative-functional, metakommunikal'nyy, professional diskurs* [7].

Метакомунікативна обізнаність (awareness) [13, с. 110] виявляється у мовленнєвому етикеті як знання соціальних правил у мові (слова та висловлення, що відповідають конкретній ситуації спілкування, манера ведення розмови тощо). Так, дослідження категорії ввічливості показали, що

жоден англійський інформант не вважає можливим звертатися до офіціанта у наказовому способі, навіть зі словом *please* типу "Bring me the menu, please." При опитуванні майже всі англійські інформанти (98%) вважають питальні речення найбільш можливою формою звертання. Звертаючись до офіціанта у питальній формі "Could I see the menu, please?", мовець більш-менш автоматично ставить вище інших цінність особистісної автономії адресата. Він говорить так, начебто не знає, чи принесе йому меню офіціант чи ні, начебто він визнає, що офіціант – вільна людина, у якої є вибір задовольнити чи не задовольнити прохання відвідувача ресторанау [2, с. 2].

На стадії встановлення мовленнєвого контакту велику роль відіграє регулятивна діяльність, адже протягом стадії контактовстановлення комуніканти закладають основи подальшої взаємодії, демонструють свою готовність чи неготовність підтримувати інтеракцію. Ця регулятивна діяльність здійснюється, з-поміж інших, засобами контактовстановлюючих метакомунікативних питань і виявляється в тому, щоб привернути увагу співрозмовника. Метакомунікативні питання на стадії контактовстановлення формують соціальну, міжособистісну і тематичну платформу інтеракції.

За ознакою прийнятності вживання метакомунікативних питань у тій чи іншій соціальній ситуації професійного дискурсу можна виділити **формальні** та **неформальні** метакомунікативні питання. До формальних метакомунікативних питань обслуговуючого персоналу для встановлення мовленнєвого контакту можна віднести питання типу "Can I help you?" "What can I do for you?" "Would you like to look around?" "Is there something specific I could help you with?" Формальні метакомунікативні питання найбільш природно звучать у професійному дискурсі, оскільки тут великого значення набуває параметр "соціальна дистанція" між комунікантами, наприклад:

(1) Indian Grocer: *"Miss, can I help you?" the man standing at the cash register asked. "You like some video? We have subtitled versions, Miss," the man continued.*

Miranda: *"No," Miranda said. "Thank you, no" [15, с. 109].*

Індійський торговець бакалійними товарами для встановлення мовленнєвого контакту з відвідувачкою його магазину молодою американкою Мірандою вживає формальне метакомунікативне питання "Can I help you?" Помітивши, що дівчина розглядає полиці з відеокасетами, торговець пропонує їй придбати відео з субтитрами. Ця пропозиція супроводжується шанобливим звертанням *Miss*, що, на його думку, повинно було викликати позитивну реакцію адресата. Проте Міранда відмовляється від його допомоги тому, що зайшла до магазину не з метою придбати щось конкретно, а з метою ознайомчої прогулянки по країні, в якій перебувала.

До неформальних метакомунікативних питань обслуговуючого персоналу на стадії встановлення контакту можна віднести питання "How are you?" "How are you doing?" "How are things going?" тощо, які є розпитуваннями про стан справ чи здоров'я. Вони функціонують у професійному дискурсі за певної міжособистісної близькості партнерів по

комунікації – серед знайомих та друзів. Неформальні метакомунікативні питання призначені для регулювання емоційності діалогічного дискурсу і визначають його тональність. Розпитування про стан справ чи здоров'я пов'язані з вторгненням в особистий простір співрозмовника, і в ситуації, коли адресат прихильно налаштований до свого партнера по комунікації, їх вживання призводить до скорочення дистанції між співрозмовниками:

(2) Jack Torrance: *A little slow tonight, isn't it?*

Lloyd (bartender): *Yes, it is, Mr. Torrance. What will it be?*

Jack Torrance: *So here's what: you slip me a bottle of bourbon ... a little glass and some ice.*

Lloyd: *How are things going, Mr. Torrance?*

Jack Torrance: *Things could be better. Things could be a whole lot better.*

Lloyd: *I hope it's nothing serious.*

Jack Torrance: *Nothing serious [16].*

Джек Торренс, частий відвідувач бару, вживає метакомунікативне розділове питання "A little slow tonight, isn't it?", щоб зав'язати розмову зі своїм знайомим, барменом Ллойдом, що радше є не запитанням, а повідомленням-припущенням інформації, на яке хоче отримати підтвердження з боку бармена щодо того, що відвідувачів того вечора було мало і торгівля йшла погано. Бармен за допомогою метакомунікативного питання "How are things going, Mr. Torrance?" виявляє інтерес до співрозмовника і визначає саму ситуацію спілкування як таку, що сприяє тривалій взаємодії. Це питання бармен доповнює офіційним звертанням *Mr. Torrance*, підкреслюючи цим самим вищий соціальний статус адресата та своє шанобливе ставлення до нього як замовника і залежний свій як обслуговуючого персоналу.

Завершення мовленнєвого контакту, так само як і встановлення мовленнєвого контакту, є ритуалізованою стадією спілкування, дзеркально протилежною встановленню, яка має свій набір конвенційних стереотипних одиниць – метакомунікативних питань, – за допомогою яких завершується процес комунікації. На стадії прощання один зі співрозмовників інформує партнера по спілкуванню про необхідність завершити комунікативну взаємодію. Відбувається обмін прощальними формулами і розмикання фізичного каналу зв'язку. Метакомунікативні питання вживаються на даній стадії з метою регулювання емоційного та соціально-етикетного контакту, пом'якшення моральної шкоди, яка завдається фактом розлуки, зміцнення доброзичливих стосунків або встановлення нових можливих контактів по закінченню терміну розлуки.

До формальних метакомунікативних питань обслуговуючого персоналу для завершення мовленнєвого контакту можна віднести питання типу "Is everything okay?" "Can I be of any further help?" "Can I do anything more for you?" "Did you like being here?" Вживаючи дане питання, адресант намагається створити сприятливу платформу для майбутніх інтеракцій:

(3) Waiter: *Is everything all right, Miss?*

Maggie: *Oh, sure. It was fine. Thank you. Can I have the check, please? [14, с. 49].*

Офіціант, бажаючи догодити відвідувачці закладу Меггі та підкреслюючи її вищий соціальний статус, під час завершення мовленнєвого контакту

вживає формальне метакомунікативне питання "Is everything all right, Miss?" Меггі дякує йому та просить принести рахунок, що слугує маркером входження в заключну стадію спілкування.

До неформальних метакомунікативних питань обслуговуючого персоналу на стадії завершення контакту можна віднести питання типу "Did you enjoy the meal?" "And how were the lobster tails?" "Hope a chocolate cake met your expectations?" "Hope to see you again in a not too distant future?" та подібні, які підсумовують інтеракцію обслуговуючого персоналу з відвідувачами. Неформальні метакомунікативні питання вживаються на даній стадії з метою регуляції експресивного компонента комунікативної ситуації, оскільки адресант ставить перед собою завдання поліпшити та закріпити міжособистісні стосунки, викликати у співрозмовника позитивну емоційну реакцію, задоволення:

(4) Waiter: And how were the lobster tails?

Caitlin: *It was fine, thanks.*

Waiter: *The lady was enjoying the Montrachet. And sir, the Margaux. I hope it met your expectations? [pours wine to each glass]*

Jason: *It was terrific. Thank you.*

Waiter: *We don't get too many requests for the '78. It's a bit too pricey for some of our patrons. I'll just leave this with you then [leaves the bill] [17].*

Офіціант вживає метакомунікативні питання "And how were the lobster tails? I hope it met your

expectations?" як репліки для завершення мовленнєвого контакту. Відвідувачі висловлюють своє задоволення від спожитих страв ("It was fine." "It was terrific."), додаючи формулу вдячності *thank you* з метою демонстрації своєї позитивної оцінки обслуговуванню. Останньою реплікою ("We don't get too many requests for the '78. It's a bit too pricey for some of our patrons.") офіціант висловлює комплімент відвідувачам, чим робить фінальну спробу здобути прихильність співрозмовників.

Як бачимо з попередніх прикладів, спілкування обслуговуючого персоналу має зазвичай формальний характер. Проте можливі і винятки – у спілкуванні обслуговуючого персоналу з постійними клієнтами, які віддають перевагу тому чи іншому закладу і тривалий час відвідують його, а також у ситуації, коли клієнт є знайомим чи другом. У такому разі обслуговуючий персонал може спілкуватися з відвідувачем у неформальному стилі і відхилитися певним чином від типової мовленнєвої поведінки, передбаченої для даної ситуації.

Таким чином, можна зробити висновок, що під час як формального, так і неформального спілкування з клієнтами, обслуговуючим персоналом використовуються фатичні метакомунікативні питання для встановлення та завершення мовленнєвого контакту, які є вагомою частиною мовленнєвого етикету в професійному дискурсі.

Література

1. Драздаускене М.-Л. А. Контакттоустанавливающая функция речи : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Драздаускене М.-Л. А. – М., 1970. – 10 с.
2. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских традиций / Татьяна Викторовна Ларина. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 512 с.
3. Малащенко М. В. Прагматика как выражение антропоцентризма и экспансизма современной лингвистики / Марина Валентиновна Малащенко // Известия высших учебных заведений. Серия: "Общественные науки". – Ростов-на-Дону : Южный федеральный университет, 2003. – № 3. – С. 91–96.
4. Маркосян Г. Э. Речевой этикет и речевые стереотипы в свете социолингвистики / Г. Э. Маркосян // Материалы XXXVIII научно-технической конференции по итогам работы профессорско-преподавательского состава СевКавГТУ за 2008 год. – Ставрополь : СевКавГТУ, 2009. Том. 2. Общественные науки. – 2009. – 208 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://science.ncstu.ru/conf/past/2009/xxxviii/pp/039.pdf/>. – Назва з екрану.
5. Рисинзон С. А. Ситуационная и индивидуально-личностная зависимость использования этикетных средств в английском семейном общении / Светлана Альфредовна Рисинзон // Филология и человек. – Барнаул : Издательство Алтайского государственного университета, 2009. – № 4. – С. 75–81.
6. Формановская Н. И. Речевое общение / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
7. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Высшая школа, 1989. – 236 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reader.boom.ru/form/form.htm>. – Назва з екрану.
8. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Чхетиани Тамара Дмитриевна. – К., 1987. – 203 с.
9. Berne E. Games People Play: the Psychology of Human Relationships / Eric Berne. – New York : Ballantine Books, 1996. – 192 p.
10. Blum-Kulka S. You Don't Touch Lettuce with Your Fingers: Parental Politeness in Family Discourse / Shoshana Blum-Kulka // Journal of Pragmatics. – 1990. – Vol. 14, N 2. – P. 259–288.
11. Goffman E. Forms of Talk / Erving Goffman. – Pennsylvania : University of Pennsylvania Press, 1983. – 335 p.
12. Grice H. P. Logic and Conversation / Herbert Paul Grice // Syntax and Semantics. – New York : Academic Press, 1975. Vol. 3. – 1975. – P. 41–58.
13. Olmedo I. M. The Bilingual Echo: Children as Language Mediators in Dual-Language School / Ima M. Olmedo // Latino Language and Literacy in Ethnolinguistic Chicago. – New Jersey : Erlbaum, 2005. – P. 108–125.

Джерела ілюстративного матеріалу

14. Higgins K. *Catch of the Day* / Kristan Higgins. – Toronto : HQN Books, 2010. – 336 p.
15. Lahiri J. *Interpreter of Maladies* / Jhumpa Lahiri. – New York : Houghton Harcourt, 1999. – 226 p.
16. *The Shining*, 1980 (Directed by Stanley Kubrick) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clipland.ru/online/view.php?lid=2480>. – Назва з екрану.
17. *The Ultimate Gift*, 2006 (Directed by Michael O. Sajbel) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grab-videos.com/the-ultimate-gift-watch-movie-online/>. – Назва з екрану.

УДК 81'23

СИМУЛЬТАННІСТЬ ДУМКИ ... СУКЦЕСИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ: ІМПЛІКАЦІЯ ЧИ ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ?

Ігіна З.О.

Статтю присвячено верифікації гіпотези, що мовлення завжди суцесивне на протигагу симультанному мисленню. З цією метою фрагмент персонажного мовлення проаналізовано за допомогою експериментального методу, що поєднує мозаїчну модель комунікації (С.Бекер) та оригінальні теорії часової організації граматики (В.С.Юрченко) й кодових переходів у внутрішньому мовленні (М.І.Жинкін).

Ключові слова: еквівалентність, імплікація, код, симультанність, суцесивність.

Статья посвящена экспериментальной проверке гипотезы о том, что речь обладает только свойством суцесивности в отличие от мышления, которое симультанно. С этой целью при помощи испытательного метода проанализирован фрагмент персонажной речи. Метод основывается на мозаичной модели коммуникации (С.Бекер) и оригинальных концепциях временной организации грамматики (В.С.Юрченко) и кодовых переходов во внутренней речи (Н.И.Жинкин).

Ключевые слова: импликация, код, симультанность, суцесивность, эквивалентность.

The article challenges the hypothesis that speech is characterized only by the quality of successiveness and is always opposed to simultaneousness as the quality of thinking. Thereto a fragment of character's speech is analyzed by means of an experimental method combining the mosaic model of communication and original ideas of mental code (N.Zhinkin) and temporal organization of grammar (V.Yurchenko).

Key words: code, equivalence, implication, simultaneousness, successiveness.

Метою статті є експериментальна перевірка гіпотези, що мовлення – це вербалізація думки шляхом лінійної суцесії елементів у фізичному часі в момент говоріння. З мети випливають **завдання:** 1) реконструювати складові частини задуму мовця, що послужили основою аналізованого фрагмента, та встановити наявність/відсутність порядку їхньої вербалізації за допомогою комунікативної моделі С.Бекера; 2) розбити фрагмент на окремі висловлення та виявити істинність/хибність принципу часової віднесеності компонентів у тема-рема-тичних комплексах; 3) з'ясувати, чи існує імовірність встановлення автентичного задуму мовця на тлі варіативності тлумачень його мовлення. **Об'єкт дослідження** становлять поняття "суцесивність" і "симультанність" як ознаки мовлення і мислення, предмет – спосіб реалізації об'єкта у фрагменті персонажного мовлення з фільму А.Феррари "Залежність".

Дихотомія "мислення – мовлення" традиційно тлумачиться з позиції значущих ознак обох понять,

які перебувають у відношенні логічної імплікації: якщо мислення завжди категорично означається як симультанне (спонтанне, нерозчленоване), то мовлення – лише суцесивне (почергове, послідовне). Відтак вважається [1, с. 331], що думка виникає не поступово, роз'єднаними одиницями, а існує як цілісність, безпосередньо не корелюючи з висловленням. Перехід же мислення в мовлення – це складний процес розподілу думки на складники, декотрі з яких закономірно лишаються несповна висловленими. Наявність імпліцитної інформації пов'язана із складністю вербалізації всіх елементів задуму, оскільки те, що в думці міститься симультанно, в мовленні розгортається суцесивно й потребує часу.

Ідея існування скомпресованих цільностей у мисленні була оригінально викладена як порівняння внутрішньої форми слова (універсального "образу образу", способу, яким чуттєвий образ входить у свідомість [3, с. 123-125]) із згущенням думки (об'єднанням усіх ознак чуттєвого образу та

спрощенням у цьому образі того, що вимагало ґрунтовного тлумачення [3, с. 194–195]. Хоча внутрішня форма передусім прирівнюється до найближчого етимологічного значення слова [3, с. 156], вона водночас є центром чуттєвого образу, його домінуючою ознакою [3, с. 125], з чого випливає, що домінуюча ознака – це результат згущення всіх інших властивостей предмета, – тобто саме те, що забезпечує цілісність образу, симультанність його виникнення в мисленні для подальшої вербалізації.

Утім, первинний цілісний образ як одиниця мислення не є безпосереднім підґрунтям для висловлення чи форми слова як одиниць мовлення. Цілісність передбачає допоміжну мисленеву операцію для спрощення/пришвидшення оперування значеннями у межах задуму – внутрішній кодовий перехід.

Оскільки припускається, що значення слів та синтаксичні конструкції як форма їхнього поєднання спадають на думку відразу, тобто симультанно, то на етапі існування цілісності вони можуть фіксуватися в мисленні певними немовними знаками, внутрішнім кодом, конвенційне правило застосування якого складається лише на час, необхідний для реалізації інтелектуальної операції. Як тільки цілісність починає розпадатися на елементи й набуває мовного оформлення, кодовий мислений прийом забувається [2, с. 33, 36].

Елементам цілісності як певним субцілісностям приділено значну увагу в концепції гемісферних граматики Л.В.Сахарного. Симультанна думка (певна цілісність) виникає в правій півкулі мозку як задум, розщеплюється в процесі породження мовлення на фрагменти (субцілісності) і далі на кілька видів тема-рематичних структур. Сукцесивна організація імпліцитних структур та їхній перехід в експліцитні відбувається у лівій півкулі. Структури формують тема-рематичні комплекси, які лінійно реалізуються в мовленні [4, с. 174–192]: спершу висловлюється інформація про предмет – тема, що корелює з групою граматичного суб'єкта, далі – рема (співвіднесена з групою граматичного предиката інформація про різні види ознак предмета).

Глибинні причини такої лінійної будови речення/висловлення, а відтак і сукцесивності мовлення, можуть пояснюватися, наприклад, потрактуванням мовлення як такого, що лінійно розгортається на осі реального часу. Дійсність при цьому постає в свідомості як предметно-атрибутивна побудова "світ – це предмет і його ознаки", а темпоральна вісь – як так званий лінгвістичний хронотоп, що має фізичні властивості часу в класичному розумінні: лінійність і незворотність [5, с. 136–140]. Структура хронотопу базується на тричленному транзитивному і двочленному асиметричному типах відношень. Асиметричний тип реалізується як атрибутивна частина речення, а транзитивний – як предикативна. В умовах лінійності остання розпадається на бінарні блоки. Ці відношення спираються на топологічні ознаки фізичного часу: транзитивний вид є опозицією "минуле – теперішнє – майбутнє" (суб'єкт – предикат – аргумент), а асиметричний – "раніше – пізніше" (атрибут – суб'єкт). Таким чином, структура речення формується в термінах "неопосередкована ознака (атрибут) – предмет

(предмет) – ознака, що опосередковує (присудок), – опосередкована ознака (додаток, обставина)", а структура думки, з якої розгортається речення, – "предмет (логічний суб'єкт) – загальна ознака (логічний предикат)" [5, с. 156–157, 169].

Розглянуті концепції жорстко пов'язані з односпрямованістю часу, тому причина відстоювання їхніми основоположниками очевидності опозиції між симультанністю мислення й сукцесивністю мовлення пояснюється тим, що будь-яке інше припущення (чи то симультанність мовлення, чи сукцесивність мислення або, наприклад, амбівалентність і мовлення, і мислення, що можуть мати ознаки як симультанності, так і сукцесивності водночас) порушувало би логічні закони достатньої підстави й несуперечливості, оскільки, по-перше, односпрямованість часу якраз і передбачає спочатку виникнення задуму, а далі його розвиток, і, по-друге, якщо це так і ніяк інакше, то задум не може бути сукцесивним, а мовлення – симультанним.

Утім, існує гіпотетична можливість піддати цей умовивід сумніву, якщо не співвідносити мовленеву ситуацію з тими часовими координатами, що маркують конкретний момент говоріння. Пояснимо, що мається на увазі.

Фрагмент мовлення Кетлін Конклін на перший погляд демонструє, як кожне наступне висловлення впливає з попереднього:

I finally <.> see, good Lord, how we must look from out there. Our addiction is evil. The propensity for this evil lies in our weakness before it. Kierkegaard was right. There is an awful precipice before us, but he was wrong about the leap. There's a difference between jumping and being pushed. You reach a point where you are forced to face your own needs, and the fact you can't terminate the situation settles on you with full force. It's not cogito ergo sum, but decido ergo sum [0:55:34]. – Я, врешті, бачу, Господи, як ми, напевно, виглядаємо звідти. Наша залежність – зло. Схильність до цього зла у нашій слабкості перед ним. К'єркегор мав рацію – перед нами прірва, але помилявся щодо стрибка. Є різниця, коли стрибаєш, і коли штовхають. Настає час, коли мусиш визнати свої потреби і з ними – неможливість покласти край тяжкому диктату ситуації. Це не "мислю – отже, існую", а "падаю – отже, існую".

Проте чи співпадає когерентність викладу ідеї в цьому фрагменті мовлення з власне поняттям сукцесивності як реалізацією задуму? Аби відповісти на це запитання, передусім потрібно зауважити, що задум (навіть попри те, що мовець робить очевидний з його точки зору висновок) лишається переважно неясним адресатові (глядачеві) та потребує тлумачення на рівні мовлення, яке мало б якраз подібну необхідність знімати. Незрозуміло, чи мовець, зрештою, схиляється перед Богом чи, навпаки, заявляє Богом себе.

Така несподівана антитеза, безумовно, є концептуальною суперечністю, а не лише додатковою імпліцитною інформацією, що не вербалізована за браком часу й принципом економії зусиль, тож випливає, що задум може надавати мовленню ознак симультанності, зберігаючи в ньому свою цілісність, оскільки в іншому разі вагома для розуміння антитеза була б сукцесивно експлікована.

Розв'язання цієї суперечності вимагає реконструкції складників задуму (субцілісностей) та виявлення, як саме часова послідовність їхньої реалізації в мовленні впливає, якщо вплив насправді існує, на його автентичність.

З одного боку, задум можна сформулювати наступним чином: людина знаходить гармонію з Богом, визнаючи необхідність падіння як суть вищої волі. Або в термінах єдності предмета й загальної ознаки – людина (предмет), яку Бог штовхає до прірви (загальна ознака).

Субцілісності, згідно з фрагментом, налічують такі поняттєві вузли, як Бог, людина (люди), залежність (спосіб падіння), примирення (з власним злом), падіння (дозвіл себе штовхнути). Або: вид згори, менталізація божого місця (історична панорама людської порочності, у фільмі – відеохроніка геноциду), залежність як вид неволі, схематичний портрет філософа-іраціоналіста С.К'єркегора (іконічна репрезентація ідеї), потреби людини, візуалізація падіння/стрибка в прірву та логоепістема "cogito ergo sum" (картезіанський афоризм як підґрунтя/стимул для переосмислення). У внутрішньому коді вузли можуть бути позначені довільними немовними символами (рис. 1).

Хоча вузли мають бути вербалізовані почергово, аби відповідати правилу суцесивної організації мовлення, не існує об'єктивних обмежень для того, щоб переосмислений афоризм Декарта не був висловлений, наприклад, попереду тлумачення природи потреб, зберігаючи при цьому цільність задуму.

Наприклад (пор. з фрагментом на с. 66):

1. *I finally see, good Lord, how we must look from out there. Kierkegaard was right. There is an awful precipice before us, but he was wrong about the leap. There's a difference between jumping and being pushed. It's not cogito ergo sum, but decido ergo sum. Our addiction is evil. The propensity for this evil lies in our weakness before it. You reach a point where you are forced to face your own needs, and the fact you can't terminate the situation settles on you with full force* (вид згори, портрет, стрибок vs падіння, афоризм, залежність, потреби). Або: 2. *Our addiction is evil. The propensity for this evil lies in our weakness before it. I finally see, good Lord, how we must look from out there. Kierkegaard was right. There is an awful precipice before us, but he was wrong about the leap. You reach a point where you are forced to face your own needs, and the fact you can't terminate the situation settles on you with full force. It's not cogito ergo sum, but decido ergo sum. There's a difference between jumping and being*

pushed (залежність, вид згори, портрет, потреби, афоризм, стрибок vs падіння).

Довільність вербалізації субцілісностей можна пояснити за допомогою мозаїчної моделі комунікації [7, с. 45-47], згідно з якою будь-який мовленевий акт пов'язує інформаційні елементи не лише взяті з безпосередньої для акту ситуації, а фрагменти різних ситуацій і подій минулого: цитат, прочитаних багато років тому, висловів з рекламних роликів, розмов з друзями, моментів інтроспекції, мрій, сновидінь тощо. До того ж, спосіб їхнього трактування адресатом може значно відрізнятись від способу мовця, і (вже вербалізований) мовленевий акт – мозаїка елементів, що складені ad hoc і мають різну часову й соціальну релевантність, – не рівнозначний у розумінні мовця й адресата, відкритий для інтерпретації та довільності осмислення з опорою на власний досвід. Задум, таким чином, також має ознаку суцесивності, адже цільність, як видно, вибудовується з елементів, а не навпаки – розпадається на них. З іншого боку, такий висновок аж ніяк не заперечує симультанного існування цілісності/субцілісностей у ментальному коді. Складений з елементів у цілісність, задум аналізується мовцем вдруге, кожен елемент окремо інтерпретується ним стосовно всієї цільності для передачі адресатові. Виклад задуму, таким чином, лише умовний прийом розкладання складеної мозаїки, яку адресат може скласти геть в іншу цілісність, що й відбувається у випадку основної ідеї мовленевого фрагмента на с. 4: незрозуміло, чи то мовець вважає себе богом (бо ставить себе на його місце й уже згори визнає необхідність падіння), чи то рабом (бо впевнений, що стрибнув не з власної волі).

Якщо вважати реалізацію задуму суцесивною й дотримуватися порядку слідування висловлень, доводиться визнати, що людина – раб, адже висновок підтверджує падіння як наслідок підштовхування: *There's a difference between jumping and being pushed a you can't terminate the situation a it's decido ergo sum*. Утім, на рівні окремих висловлень спостерігається амбівалентність. Поряд з темарематичною суцесією як черговістю груп підмета й присудка наявна симультанність, яка нівелює опоземи "минуле (суб'єкт) – теперішнє (предикат) – майбутнє (аргумент)" у тричленному транзитивному типі речення, адже елементи мозаїки задуму відображають позамовну ситуацію цілісно.

В аналізованому фрагменті ця гіпотеза підтверджується еквівалентністю минулого, теперішнього й майбутнього в мозаїчному задумі, де суб'єкт часто або тотожний, або виконує функцію інших членів:

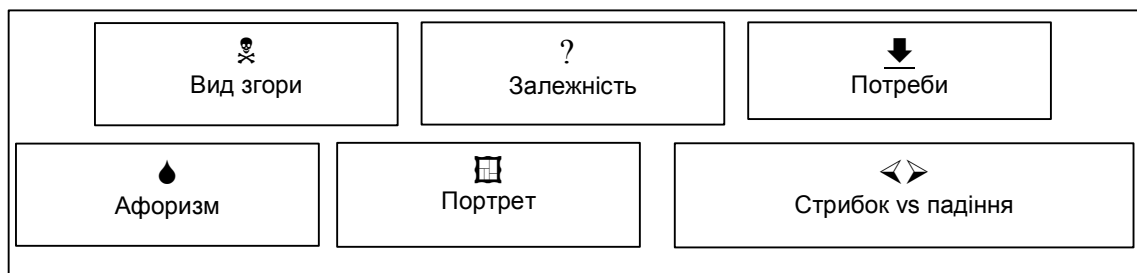

Рис. 1. Символи поняттєвих вузлів

1. *I see, good Lord, how we must look from out there* (Я бачу, Господи, як ми, напевно, виглядаємо звідти). – I see us from out there. Таке формулювання означає, що мовець перебуває на місці Бога й бачить звідти нас (тобто себе), – і, отже, він тут і там одночасно, і суб'єкт (I), і об'єкт (us), і Бог, і раб.

2. *Addiction is evil. The propensity for this evil lies in our weakness before it* (Наша залежність – зло. Схильність до цього зла у нашій слабкості перед ним.)

Мовець намагається визначити залежність як зло, але повертається до попереднього парадоксу ототожнення суб'єкта й об'єкта. Побудова виглядає наступним чином: *Addiction is evil* (залежність – зло). *Propensity is weakness* (схильність – слабкість). *Addiction is weakness before evil* (залежність – слабкість перед злом). → *Addiction is evil and addiction is weakness* (залежність – і зло, і слабкість). → *The evil is weakness before itself. The evil acts upon itself* (зло – слабкість перед собою, зло діє саме на себе).

3. *Kierkegaard was right (about a precipice) and wrong (about jumping)*. – К'єркегор помилявся і мав рацію водночас.

4. *You reach a point where you are forced to face your own needs, and the fact you can't terminate the situation settles on you with full force* (Настає час, коли мушиш визнати свої потреби і з ними – неможли-

вість покласти край диктату ситуації.) – You have needs (активний суб'єкт, що стрибає сам) and they settle on you (інший активний суб'єкт, який штовхає). → Your need to jump is God's will to push (твоя потреба стрибнути – це Божа воля штовхнути).

5. *I fall means I exist* (падаю, значить існую). Смертельне падіння – життя.

Як видно, для фрагмента, що аналізується, в основі кожного висловлення лежить еквівалентність об'єкта і суб'єкта, теми і реми. Якщо минуле, теперішнє й майбутнє існують симультанно в одній мозаїці задуму, не можна з цілковитою точністю визначити логічні суб'єктно-предикатно-аргументні відношення. Отже, якщо аргумент – суб'єкт, а суб'єкт – аргумент, то той, хто падає, штовхає себе сам, а значить, він і є бог.

Всупереч тому, що наведений експериментальний аналіз може викликати сумніви стосовно універсальності його застосування на будь-якому мовному матеріалі, він окреслює перспективу подальшого дослідження мовлення й мислення як таких, що мають як симультанні, так і суцесивні властивості. Зроблені у статті висновки можуть бути перевірені при написанні курсових робіт або на семінарських заняттях із загального мовознавства (тема "Наукові напрями в мовознавстві (лінгвофілософія, психолінгвістика)") і теоретичної граматики англійської мови (тема "Функціональна перспектива речення").

Література

1. Выготский Л. С. Мышление и речь / Лев Семенович Выготский ; под ред. Г. Н. Шелогуровой. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи / Николай Иванович Жинкин // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 26–39.
3. Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня // Потебня А. А. Полное собрание трудов. – М. : Лабиринт, 1999. Т. 1. – 1999. – 300 с.
4. Сахарный Л. В. Человек и текст: две грамматики текста / Леонид Волькович Сахарный // Нейропсихолінгвістика : хрестоматія / [отв. ред. В. Ф. Шевченко]. – М. : Лабиринт, 2009. – С. 158–201.
5. Юрченко В. С. Очерк по философии грамматики / Василий Семенович Юрченко // Философия языка и философия языкознания: лингвофилософские очерки / [отв. ред. Э. П. Кадькалова]. – М. : Комкнига, 2005. – С. 125–175.
6. Mortensen C. D. Communication: the study of human interaction / C. David Mortensen. – McGraw-Hill, 1972. – 430 p.

Джерело ілюстративного матеріалу

The Addiction, directed by Abel Ferrara [VHS analogous resource]. – Polygram USA Video, 1997. – 1 Video Home System cassette (VHS): black & white, closed-captioned, HiFi sound, NTSC; 85 min.

УДК 81.373.7

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ГЕРАЛЬДИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Литвиненко Ю.М.

У статті розглядаються особливості геральдичної фразеологічної системи англійської мови та засоби експлікації геральдичних символів, що складають її основу. Комплексний аналіз фразеологічних одиниць з геральдичним компонентом враховує лексичні чинники, які вплинули на її формування, а також надає можливість узагальнення фразеологічних класифікацій. Виявлення кола геральдичних символів та визначення специфіки їх вербалізації фразеологічними одиницями допомагає досягнути семантико-стилістичні параметри мовних символів.

Ключові слова: фразеологізм, символ, геральдика.

В статье рассматриваются особенности геральдической фразеологической системы английского языка и способы экспликации геральдических символов, которые составляют ее основу. Комплексный анализ фразеологических единиц с геральдическим компонентом учитывает лексические факторы, которые повлияли на ее формирование, а также предоставляет возможность обобщения фразеологических классификаций. Выявление ряда геральдических символов и определение специфики их вербаллизации фразеологическими единицами помогает постичь семантико-стилистические параметры языковых символов.

Ключевые слова: фразеологизм, символ, геральдика.

The article elucidates the peculiarities of heraldic phraseological system of the English language and means of explication of the heraldic symbols composing its basis. The complex analysis of phraseological units with heraldic components takes into consideration lexical forces that had an influence upon its forming and also gives the opportunity of generalization of phraseological classifications. The revelation of the set of heraldic symbols and defining the specificity of their verbalization by phraseological units helps to comprehend the semantic-stylistic data of language symbols.

Key words: phraseologism, symbol, heraldry.

Однією із важливих особливостей лексичних одиниць є їхня сполучуваність, тобто здатність слів сполучатися одне з одним. Це поняття в лінгвістичних студіях неодноразово співставлялося з близькими йому поняттями дистрибуції, контексту та валентності. Остаточне розмежування цих тісно пов'язаних понять провели В.В.Левицький та З.А.Харитончик [8, с. 191; 11, с. 194].

За критерієм обсягу та продуктивності сполучуваності розрізняють вільні та фразеологічні словосполучення [11, с. 192]. Звісно, що ступінь фразеологічності словосполучень має градуїтований характер.

Фразеологічні словосполучення, або фразеологізми, є непродуктивними словосполученнями з ускладненою семантикою, частково еквівалентними слову, які функціонують у мовленні в стійкому,

відтворюваному, готовому вигляді, повністю або частково переосмислені, в яких з'явилися нові зчеплення смислових елементів на новому мовному рівні. На відміну від звичайних лексичних засобів мови це більш складні комунікативні одиниці, які є результатом вторинної, мотивованої номінації, що передають певну систему конотацій, оцінок, образного сприйняття світу [4, с. 137].

Як вказує В.Н.Телія, фразеологізми є мікротекстами, в номінативну основу яких, пов'язану з ситуативним характером позначуваного, стягуються при її концептуалізації всі типи інформації, характерні для відображення ситуації в тексті, але представлені у вигляді "згортки", готової до вживання як текст в тексті [10, с. 15].

До основних властивостей фразеологізмів належать семантична цілісність, стабільність,

прогнозованість наступного компонента, частотна неможливість вивести значення з семантики їхніх компонентів, яку називають ідіоматичністю [11, с. 204].

До системи геральдичної лексики неодноразово звертаються як до "геральдичної фразеології". Крім того, геральдику, в свою чергу, характеризують влучними фразеологізмами "the shorthand of history" та "the floral border in the garden of history", а також іронічно вважають "the science of fools with long memories" [13, с. 9]. Для комплексного вивчення фразеологічних елементів геральдичного тезаурусу проаналізуємо особливості вербалізації геральдичних символів фразеологічними одиницями. Актуальність цієї теми дослідження визначається необхідністю узагальнення існуючих фразеологічних класифікацій на матеріалі геральдичної лексики.

Значення ФО, еквівалентне значенню слова, розуміється як самостійна семантична сутність, що є елементом мовної системи поряд зі значенням окремих слів [2, с. 92; 6, с. 204; 9, с. 113].

У семантиці геральдичних фразеологічних одиниць органічно сполучаються два плани: прямий та переносний. Обидва плани сприймаються носіями мови комплексно як структурно-образна єдність [4, с. 138]. Так, ФО *the three golden/brass balls* буквально розуміється як три золоті або мідні кулі: але три кулі (до речі, символ не тільки багатства, але й Святого Миколая) були зображені на родинному гербі Медичів, яким першим із купців дозволили мати герб. Ці банкіри з Ломбардії були найвідомішими володарями ломбардів у Європі того часу. *Only I just wish people wouldn't quote Lincoln or the Bible, or hang out the flag or cross, to cover up something that belongs more to the bank-book and the three golden balls* [12].

Буквальний переклад розкриває наочно-чуттєву основу ФО, її внутрішній образ, генетичний прототип ФО, що є важливим для розгляду фразеологічної системи геральдичної мови як джерела багатшої екстралінгвальної інформації. Саме культурно-національна специфіка ФО дає можливість інтерпретувати їх значення в категоріях культури та ціннісних установок, світобачення та світосприйняття народу, що є релевантним для національної культури.

Як вказують дослідники [14, с. 120], з точки зору цілісного значення фразеологізму цікавість викликають ті його компоненти, які мають конвенційне значення і є символічними. Символічне значення більшою мірою притаманне кольоронімам, соматизмам, фітонімам, космонімам [5, с. 40]. Наприклад, фразеологізм *the strawberry leaves* на позначення титулу герцога містить фітонім сунічного листа, оскільки корона у гербі герцога прикрашалася орнаментом у вигляді цього листа: *A duchess who had recently divorced her duke and married a jockey had been very gracious; and her strawberry leaves, albeit sere and yellow, undoubtedly added tone to the assembly* [12]. В геральдичних фразеологізмах містяться велика кількість кольоронімів: *white/red/yellow flag, blue ribbon, red riband, the red, white and blue, Black Hand, Purple Heart, three golden balls*. В цілому складається враження, що культурна

значущість фразеологізму, особливо геральдичного, підвищується в тих випадках, коли в його структурі присутня символна складова. Дослідники підкреслюють більш високий семіотичний статус символу у порівнянні з образом [1, с. 157-158], що частково пов'язане з тим, що символ частіше інтерпретується в термінах культури.

В геральдичних фразеологізмах відбиті реалії і факти історії англійських спільнот. Так, ФО *wear the King's (or Queen's) coat* – "служба в англійській армії", дає нам уявлення про політичну систему Британії та військову гордість англійських солдат: *Doctor, I thought you had worn the King's coat! If that was how you served at Fontenoy, Sir, you'd have been better in your berth* [12]. Фразеологізм *the land of Thistle* вербалізує символ Шотландії – рослину, яка, за легендою, врятувала країну у VIII ст. під час нічного нападу данів, коли вороги натрапили на чортополох і від їхніх зойків скотти прокинулися й підняли тривогу. Чортополох став емблемою Шотландії за Якова Третього і з'явився в британському гербі у 1702 р. разом з девізом *Nemo me impune lacessit* (Ніхто не торкнеться мене без поранення).

Основу геральдичних ФО можуть складати власні назви, наприклад, оніми типу *the Jolly Roger*, яким називався чорний піратський прапор із білим черепом та двома схрещеними кістями на чорному фоні: *'Run up the colours...'* *'Show... the Jolly Roger!'* *I thought it no part of mine to reason and I ran up the black flag with my own hand* [12] або *Union Jack*, назва державного прапора Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії, яка виникла 1604 р. за Іакова Першого: *And once more England's back to the wall with one eye glued on the Union Jack and her world-encircling possessions and the other on America as her Empire-saving money bank* [12] чи топоніми, як архаїзм *apple of Grenada* на позначення гранату, який зберігся лише в геральдичній лексиці і має високий ступінь символічного навантаження.

Збагачення фонду геральдичних ФО відбувалося різними шляхами. Перш за все, ми виокремимо англійські геральдичні фразеологізми британського або американського походження. *The wars of the Roses* – фразеологізм, який належить британській історії і нагадує про тривалу війну в Англії у XV ст. між династіями Ланкастерів і Йорків, у гербах яких відповідно були зображені червона та біла троянди: *It seemed as if this alone were wanting to his fame; and that, having subdued his internal enemies, he now turned his eyes to the regaining of those rich and valuable foreign possessions which had been lost during the acriministration of the feeble Henry VI., and the civil discords so dreadfully prosecuted in the wars of the White and Red Roses* [12]. *The Stars and Bars* – американський за походженням вислів, що позначає прапор семи південних штатів США, які існували як окрема конфедерація до 1865 р.: *Yes, the Cause was dead but war had always seemed foolish to her and peace was better. She had never stood starry-eyed when the Stars and Bars ran up a pole or felt cold chills when 'Dixie' sounded* [12]. *The Stars and Stripes* – фразеологічна назва державного прапора США, який символізує початкову та нинішню кількість штатів: *The Stars and Stripes dangled languidly from a flagstaff* [12].

До інших джерел виникнення геральдичних фразеологізмів належать професійні назви, літературні цитатії, біблійні висловлювання, запозичення з інших мов.

Розглянемо їх детальніше. Виникнення нових фразеологічних одиниць відбувалося на базі термінологічних словосполучень, тобто завдяки фразеологізації професійних термінів, наприклад: *keep one's / the flag flying* – моряки не спускали прапори на знак своєї рішучості битися. Зараз фразеологізм означає "не здаватися, бути рішуче настроєним": *'Yes, sir, I've always admired your pluck, sir. Um! Very good of you to say so. 'Always think of you keep in the flag flyin', sir [12]; hang out / hoist / show the white flag, а також haul down, lower / strike one's flag* – якщо моряки спускали корабельний прапор або ж піднімали білий прапор, вони припиняли опір, капітулювали: *'I've had enough: I'll haul down my flag; the others may fight it out, if they want to.' He shook hands all around and went off to do some work which he said was pressing [12]; Ramsden. I am as advanced as ever I was. I defy you to prove that I have even hauled down the flag [12]; run the gauntlet* – етимологічно військовий вираз, що у своїй первинній номінації описував прохід крізь стрій солдат, а в результаті вторинної номінації після переосмислення змінив значення на "зробитися предметом жартів, зазнати нищівної критики": *... she had to run the gauntlet of her mother's liking for her company and her father's wish for her to go with him to Richmond and play golf [12]; Now Poirot and Rosalie only ran the gauntlet of the shops... 'You visit my shop today, sir?' 'You want that ivory crocodile, sir?' [12]; follow/join the banner of smb.* – фразеологічний військовий вираз – "стати під знамена", тобто приєднатися до когось, стати на чийсь бік [6, с. 283].

Іншим джерелом появи геральдичних фразеологізмів слугували літературні цитатії. До літературних геральдичних фразеологізмів відносимо а *blot on one's escutcheon*, що був створений Дж. Драйденом у його перекладах з Вергілія в значенні "запам'ятати чиюсь репутацію, збезчестити" та дослівно використаний Р. Браунінгом у одноіменній назві трагедії "A blot on one's escutcheon", а також іншими письменниками: *Surely crudity is only to be expected from a mere blot on the family escutcheon [12].* Геральдичним фразеологізмом став вираз В. Скотта *beard the lion in his den*, який містить найпоширеніший геральдичний символ лева, зображений на гербі одного з персонажів, Дугласа, якого автор порівнює саме з цією твариною на основі спільної ознаки могутності й сили: *And darest thou then To beard the lion in his den, The Douglas in his Hall? And hopest thou hence unscathed to go? [12], що означав "кинути виклик небезпечному ворогові, напасти на нього у його власному маєтку": Here was Somersetwood bearding the lion in his den, dictating terms to the principal financial figures of the city... [12]; I simply told Stephen that the only-way to do business with Mr. Bilmeyer was to beard the lion in his den [12].*

Цитування Біблії призвело до виникнення фразеологізму *be shield and buckler* з геральдичними назвами різновидів щитів, що в метафоричному значенні розуміється як "надійний захист".

Наступним джерелом збагачення фонду геральдичних фразеологізмів є запозичення з інших мов. Етимологічно французьким є вислів *pick / take up the gauntlet* – "підняти рукавицю", тобто "прийняти виклик", наприклад: *...Charity... challenged him to play a rubber at cribbage. Mr. Moddle taking up the gauntlet, they played several rubbers for sixpences, and Charity won them all [12].* З латини прийшов вислів *Cucullus non facit monachum* – "не кожен монах на кому клобук", за аналогією котрого створив вислів В. Скотт, наповнивши його геральдичним змістом – *the tabard does not make the herald [12].*

Підтримуючи думку В.В.Виноградова, О.В.Куніна, В.А.Ларіна, В.Н.Теплії [3, с. 148; 6, с. 193; 7, с. 138; 10, с. 13] та інших дослідників, за синтаксичним критерієм ми виокремлюємо ФО зі структурою словосполучення та ФО зі структурою речення (серед них пареміологічні ФО), вважаючи відтворені речення фразеологізмами. Так, оказіональний фразеологізм В. Скотта *two faces under one hood is no true heraldry* або його ж фразеологізм *the tabard does not make the herald* чи *kind hearts are more than coronets* (вираз, що вперше зустрічається у вірші А.Теннісона *Kind hearts are more than coronets, And simple faith than Norman blood [12];* а також у А.Крісті: *'And we are all agreed that you are quite the gentleman. 'I'm overwhelmed.' No, really, I mean it.' 'Kind hearts are more than coronets' said Anthony... [12],* представлений реченневою конструкцією, на відміну від усіх попередніх прикладів.

Якщо розглядати класифікацію О.Смирницького у структурному плані [9, с. 134], то більшість геральдичних фразеологізмів належить до двовіршинних або багатовіршинних конструкцій залежно від кількості слів, але зустрічаються також одновіршинні типу *under shield*, що значить "у битві": *We bear no malice for what is done in fair light under shield [12]; to crown all*, тобто "на довершення всього": *He had a swimming bath thirty feet square.. and to crown it all he commenced a great wall to hold his dominions together, from the invasion of cannon men [12]; to the hilt* – "створна": *That's all right. Freddy, I'll back you to the hilt [12], Captain Shotover, it's a dangerous thing to be married right up to the hilt like my daughter's husband. The man is at home all day like a damned soul in hell [12].*

Як відомо, фразеологізми характеризуються образністю й експресивністю [2, с. 99], і це твердження цілком слушне для геральдичних фразеологізмів. За стилістичним критерієм фразеологізми поділяються на стилістично марковані та немарковані. Так, *with the colours* – "на службі", не є стилістично-маркованим, бо не містить образності, тоді як *the Black Hand* або *Purple Heart* є стилістично-маркованими, оскільки являють собою метафори. З урахуванням типу семантичних перенесень серед геральдичних фразеологізмів зустрічаються переважно метонімії та метафори.

За ступенем ідіоматичності в термінах О.В.Куніна [6, с. 316–323] маємо геральдичні фразеологізми з цілісним, розділово-цілісним, частково переосмисленим значенням та розділовим частково переосмисленим значенням.

Як відомо, ФО стійкі за своїм семантико-функціональним призначенням та відносно стійкі

за своєю структурою і лексичним значенням. За критерієм лексичної стабільності серед геральдичних фразеологізмів виокремлюємо ФО зі змінними та незмінними компонентами. Геральдичні фразеологічні одиниці, особливо з високим символічним навантаженням, у певному контексті можливо замінити одним символом, варто лише згадати численні метафори англійських письменників та поетів Спенсера, Мелорі, Скотта, Донна на позначення Англії як геральдичного лева чи Франції як геральдичної лілії.

Щодо чисельності геральдичних ФО, то їх кількість відносно невелика. Можливо, саме цей факт є поясненням того, що їм притаманне лексико-семантичне варіювання, утворення синонімічних рядів, як *to hang out / hoist / show the white flag* і *haul down / lower / strike one's flag*, та явище полісемії, яка має універсальний характер, властива всім природним мовам і виникає внаслідок принципу економії мовленнєвих зусиль, а також, ймовірно, внаслідок дії факторів, пов'язаних з виконанням мовою номінативної та емотивно-експресивної функції [8, с. 160]. Так, фразеологічна одиниця *the land of the Golden Fleece* є сполученням, яке позначає як Австралію [6, с. 435], оскільки це відома країна вівчарства, та два австралійські штати,

Квінсленд і Вікторія, що мають герби з зображенням вівці, так і Грузію, на гербі якої також представлено руно вівці, оскільки історики-інтерпретатори грецької легенди зішлись у висновках, що Ясон з аргонавтами у пошуках золотого руна дісталися саме туди. Так, у цьому фразеологізмі з історико-культурним символом одне позначувальне репрезентує два позначуваних. Чорний прапор позначає не лише піратський прапор, але й страту в тюрмі: *A few minutes after the hour had struck, something moved slowly up the staff and extended itself upon the breeze. It was a black flag* [12]. Фразеологічний вислів "save my body from barnacles" містить семантичний омонім, оскільки слово *barnacles* чи *barnacles* позначає знаряддя для тортур і шкіряний прилад для втихомирення коней, відображуваний на гербах. Існування синонімічних відношень, полісемії, омонімії свідчить на користь нашої гіпотези про те, що геральдична лексична система в мініатюрі відтворює систему мови.

Таким чином, геральдичні фразеологізми доповнюють номінативно-функціональну систему англійської мови, образно збагачують її національно-культурний тезаурус, тому ми інтерпретуємо ці фразеологізовані структури як знаки англійської культури.

Література

1. Арутюнова Н. Д. От образа к знаку / Н. Д. Арутюнова // Мышление, когнитивные науки, искусственный интеллект. – М. : Наука, 1988. – С. 147–162.
2. Бизунова Е. В. Фразеологизмы и соотношение в них денотативных и образных составляющих / Е. В. Бизунова // Язык, сознание, коммуникация. – М. : МАКС Пресс, 2005. Вып. 29. – 2005. – С. 91–104.
3. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. Виноградов // Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 140–161.
4. Голева Г. С. Персидская фразеология (лингвосоциокультурологический аспект) / Г. С. Голева // Вопросы языкознания. – № 5. – 1997. – С. 135–141.
5. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37–49.
6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк. – 381 с.
7. Ларин Б. А. Очерки по фразеологии / Б. А. Ларин // Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. – М. : Просвещение. – С. 125–149.
8. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
9. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : ИЛ, 1956. – 260 с.
10. Телия В. Н. О феномене воспроизводимости языковых выражений / В. Н. Телия // Язык, сознание, коммуникация. – М. : МАКС Пресс, 2005. Вып. 30. – 2005. – С. 4–42.
11. Харитончик З. А. Лексикология английского языка / З. А. Харитончик. – Минск : Выш. шк., 1992. – 229 с.
12. Anthony L. AntConc [Электронный ресурс] / L. Anthony. – Режим доступа: <http://www.antlab.sci.waseda.ac.jp/software.html>. – Назва з екрану.
13. Fox-Davies A. C. A Complete Guide to Heraldry / A. C. Fox-Davies. – N.Y. : Skyhorse Publishing, 2007. – 647 p.
14. Singleton D. Language and the lexicon: an introduction / D. Singleton. – N.Y. : Arnold, 2000. – 244 p.

УДК 811.111:070 (047.6)

**ЕФЕКТИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ТА СУБ'ЄКТИВНОСТІ В
АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-НОВИНАХ:
ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Набок А. І.

У статті доведено, що представлення політиків у англomовних інтернет-новинах визначається стратегіями конструювання їх образів, пов'язаними з риторичними етапами вибору теми повідомлення (інвенція), лінеаризації змісту (диспозиція) й вербального оформлення тексту (елокуція).

Ключові слова: лінгвориторичний, політик, об'єктивність, суб'єктивність, інвенція, диспозиція, елокуція.

Статья доказывает, что изображение политиков в англоязычных интернет-новостях определяется стратегиями конструирования их образов, связанными с риторическими этапами выбора темы сообщения (инвенция), линейаризации смысла (диспозиция) и вербального оформления текста (элокуция).

Ключевые слова: лингвориторический, политик, объективность, субъективность, инвенция, диспозиция, элокуция.

The article proves the politicians' images constnual in English internet-resources is based upon rhetorical strategies of a thesis choice (invention), text arrangement (disposition), and verbal clothing of a text.

Key words: linguorhetorical, politician, objectivity, subjectivity, invention, disposition, elocution.

Сучасні лінгвісти приділяють значну увагу дослідженню мови політиків у ракурсі відтворення мовленнєвих портретів, принципів відбору мовних засобів, метафоричності, композиції, тобто всього, що складає риторичну майстерність і мовну особистість політика [7, с. 120]. Однак мало уваги приділяється комплексному аналізу засобів творення образу політиків, що зумовлює актуальність цієї розвідки. Відповідно, метою статті є виявлення стратегій зображення політиків у англomовних інтернет-новинах з урахуванням риторичних етапів текстопобудови – інвенції, тобто етапу вибору теми повідомлення, диспозиції або лінеаризації змісту, елокуції, тобто вербального оформлення тексту, меморії, або мнемотехніки, та актію – мистецтва “інсценування” мовлення [5, с. 91]. Інвенція – це перший розділ класичної риторики, в якому розробляється задум, враховуючи наміри, ідеї, формулюється гіпотеза майбутнього виступу [5, с. 93]. На етапі інвенції має бути визначений предмет виступу, а у разі новинних повідомлень інвенція ототожнюється з вибором теми статті.

Диспозиція – це другий розділ риторики, де розміщується зміст. Компоненти диспозиції – вступ, який має на меті завоювати симпатію аудиторії, теорема (дублює інвенцію та є необов'язковим

етапом диспозиції), виклад фактів, підтвердження (аргументація та доказ істинності тез, висунутих у теоремі), спростування, висновок [1, с. 31-32] – групуються в універсальну композиційну схему промови, а пізніше і будь-якого тексту: вступ, основна частина і висновки [5, с. 110], корелюючи зі структурою новинних текстів, виокремленою Т.А. ван Дейком.

Елокуція є етапом вербалізації, на якому реалізується перехід від концептуального рівня до мовного [5, с. 14]. На етапі елокуції здійснюється номінація (називання) суб'єктів і об'єктів дій, ознак, обставин, відношень і залежностей та граматикилізація (граматичне введення в пропозиційні структури) суб'єктів та об'єктів, відношень і залежностей [5, с. 136]. Продемонструємо урахування описаних вище риторичних етапів на прикладі статей про політиків в англomовних інтернет-сайтах Бі-Бі-Сі та Голосу Америки з метою встановлення стратегій представлення державних діячів у англomовних інтернет-новинах.

Темою обох статей є президентські вибори у Бразилії, про що дізнаємось з заголовків *Rouseff falls short of outright win in Brazil election* з сайту Бі-Бі-Сі й *Da Silva's choice wins elections but faces run-off* з Голосу Америки. Попри однакову тему, позначену

іменником *election* "вибори", різниця між статтями полягає в різних стратегіях висвітлення події. Текст Bi-Bi-Ci зорієнтований на об'єктивний виклад інформації про вибори, про що свідчить словосполучення *Brazil's presidential elections* на початку першого речення статті. Натомість, повідомлення Голосу Америки тягнє до суб'єктивності, наголошуючи на важливості діючого президента, на що вказує фраза *Da Silva's choice*.

На рівні диспозиції порівнювані тексти поділяються на блоки: Коротке Повідомлення, що включає Заголовок і Вступ, Головна Подія, Фон, Контекст, Історію, Коментарі або Вербальні Реакції [3, с. 131]. Заголовок і Вступ, що утворюють Коротке Повідомлення, відокремлені від решти тексту завдяки своїй початковій позиції та більшому шрифту. Блок Головної Події деталізує зміст Короткого Повідомлення, а схожість Фон, Контексту й Історії у текстах з невеликою кількістю додаткової інформації зумовлює їхнє злиття у єдину категорію Фон [3, с. 256–258]. Коментарі, або Вербальні Реакції, що включають висновки, припущення, роздуми й іншу додаткову інформацію, зараховують до факультативних категорій тексту новин [3, с. 258].

Диспозиція порівнюваних текстів складається з макродиспозиції, медіальної диспозиції та мікродиспозиції. Макродиспозиція визначає загальну структуру текстів і їхній поділ на блоки. Медіальна диспозиція визначає структуру блоків, утворених абзацами. Структурування абзаців відбувається на рівні мікродиспозиції за допомогою висунення більш важливої інформації на їх початок.

Веручи за основу структуру подій газетних текстів, у яких блок головної події виокремлюється внаслідок взаємодії присудків у заголовках і абзацах, які мають структуру окремих речень [9, с. 90] та об'єднані в текстові блоки головної події [3, с. 131], у структурі інтернет-повідомлень виокремлюємо такі блоки: Заголовок, Головна Подія, Фон, Коментарі (рис. 1). При цьому блок головної події визначаємо за присудком, який збігається з присудком заголовка [8, с. 86]. Блок фонові інформації виділяємо за обставинами та часовими формами дієслова, що сигналізують про події, які передували головній події, або про її наслідки [8, с. 85]. Блок коментарів визначаємо за цитатами очевидців події [8, с. 85].

Відповідно до сказаного, структуру двох статей можна представити таким чином:

Стаття Bi-Bi-Ci	Стаття Голосу Америки
Коротке Повідомлення / Заголовок	Коротке Повідомлення / Заголовок
Вступ / Головна Подія (1 абз.)	Вступ / Головна Подія (2 реч. / 1 абз.)
Фон ¹ (3 абз.)	Коментар ¹ (1 абз.)
Коментар ¹ (1 абз.)	Фон ¹ (2 абз.)
Фон ² (1 абз.)	Коментар ² (3 абз.)
Коментар ² (1 абз.)	Фон ² / Історія (2 абз.)
Фон ³ (1 абз.)	Коментар ³ (8 абз.)
Коментар ³ (1 реч.)	Фон ³ (2 абз.)
Фон ⁴ Історія (2 абз.)	
Коментар ⁴ (1 абз.)	
Фон ⁵ (5 абз.)	

Рис. 1. Структура статей Bi-Bi-Ci та Голосу Америки

На рівні макродиспозиції повідомлення є майже ідентичними. Порівнювані тексти структуровані за правилом релевантності, виведеним Т.А. ван Дейком, за яким важлива інформація знаходиться на початку повідомлення [3, с. 133]. Послідовність розміщення блоків усередині статей однакова, з більшою кількістю блоків у статті Bi-Bi-Ci. В обох статтях збігаються Вступ і блок Головної Події, тобто кожен з текстів розпочинається з абзацу блоку Головної Події, який у статті Bi-Bi-Ci викладений одним реченням: *Brazil's presidential elections will go to a second round after Dilma Rouseff failed to gain the 50% of votes needed for an outright victory*. Блок Головної Події статті Голосу Америки достатньо об'ємний за обсягом і для покращення читабельності (доступності для аудиторії) [12, с. 87] граматичне речення було поділене на два коротших і менш складних для прочитання [12, с. 90]: *Da Silva's choice: Brazilian Workers' Party Candidate Dilma Rouseff came in first in presidential elections on Sunday. But with about 47 percent of the vote, she fell short of the majority needed to win in a first round of voting*. Блоки Фон у й

Коментарів двох статей не йдуть підряд, а перемежуються, подаючи передісторію й наслідки Головної Події, висновки й припущення, пов'язані з нею, оскільки новинні повідомлення не представлені в тексті однією безперервною послідовністю, а є дискретними і утворюють епізодичні частини.

Детальніше розглянемо й порівняємо медіальну і мікродиспозицію у статтях Bi-Bi-Ci та Голосу Америки.

Внутрішня структура блоків і речень порівнюваних статей Bi-Bi-Ci й Голосу Америки спирається на загальне правило висунення найбільш важливої інформації на їх початок, адже текстотвірні тактики виявляються у розміщенні у найбільш візуально помітних позиціях медіадискурсу – на початку заголовків, підзаголовків та абзаців, що утворюють основні блоки, – одиниць на позначення складників подій, пов'язаних із потребами аудиторії, адже висунення розглядають як розміщення на першому (передньому) плані форм, які слугують пошуковими стимулами або "ключами" в процесах мовної обробки інформації [4, с. 21].

Елокутивний аспект статей втілений у виборі номінативних одиниць, які зображають основного кандидата на посаду президента та його опонентів.

Заголовок статті Bi-Bi-Ci зосереджує увагу читачів на подіях, що відбуваються у ході виборів. При цьому висунення прізвища переможця першого туру на початок заголовка статті Bi-Bi-Ci *Rouseff falls short of outright win in Brazil election* співвідносить політика з відносною точкою відліку СТАТУСНОЇ ВЕРТИКАЛІ, одномісний антропонім зазначає його нижчий статус порівняно з політиками, позначеними двомісними антропонімами, що співвідносять державних діячів із вищою або найвищою точками СТАТУСНОЇ ВЕРТИКАЛІ [8, с. 189]. Рузеф характеризується у заголовку Bi-Bi-Ci присудком *falls short*, що означає невдачу в досягненні мети [11, с. 565], і співвідносить поразку основного кандидата з рухом униз СТАТУСНОЮ ВЕРТИКАЛЮ, про що свідчить дієслово *fall*.

Домінування діючого президента Бразилії у тексті Голосу Америки відображене у диспозиції та елокуції Заголовка. На відміну від повідомлення Bi-Bi-Ci на початок заголовка статті Голосу Америки *Da Silva's choice wins elections but faces run-off* висунено словосполучення з власною назвою *Da Silva's choice*, у якій прізвище попереднього президента у присвійному відмінку *Da Silva's* демонструє високий статус і вплив діючого глави держави, знижуючи статус переможця першого туру, а іменник *choice* позначає вибір. Два присудка заголовка – *wins* та *faces* – послідовно позначають перемогу й зіткнення з труднощами. Перший присудок – *wins* – акцентує перемогу Рузеф під впливом авторитету президента да Сілви, а присудок *faces* відтіснений у кінець заголовка. Акцент на перемозі політика є елокутивною відмінністю від присудка статті Bi-Bi-Ci *falls short*, який повідомляє про її недосягнення.

Блок Головної Події статті Bi-Bi-Ci є першим компонентом, який виділяємо за присудком *failed to gain*, синонімічним до присудка заголовка *falls short*. Група підмета *Brazil's presidential elections* на початку блоку головної події вказує на вибори як подію, а витіснення двомісного антропоніма *Dilma Rouseff* у фінальну позицію абзацу локалізує лідера президентських перегонів у складі події: *Brazil's presidential elections will go to a second round after Dilma Rouseff failed to gain the 50% of votes needed for an outright victory*. Присудок головної події *failed to gain* на позначення неможливості досягнути чогось [11, с. 562], у сполученні з додатком *50% of votes*, який називає необхідний для перемоги відсоток, деталізує причини поразки, окресленої в заголовку присудком *falls short*.

Блок Головної Події Голосу Америки розділений на два простих речення, пов'язаних зі значенням першого та другого присудків заголовка. В ініціальной позиції першого речення *Brazilian Workers' Party Candidate Dilma Rouseff came in first in presidential elections on Sunday* номінативна фраза *Brazilian Workers' Party Candidate Dilma Rouseff* ідентифікує кандидата, названого у заголовку, а присудок *came in first* корелює з предикатом заголовка *wins*, повторно наголошуючи на перемозі Рузеф. Присудок *fell short* у другому реченні блоку Головної Події

But with about 47 percent of the vote, she fell short of the majority needed to win in a first round of voting позначає неповну перемогу, пояснюючи значення другого присудка заголовка *faces*, а відокремлена конструкція *But with about 47 percent of the vote* вказує на кількісний аспект голосування, акцентуючи на відсоткові набраних голосів, на відміну від статті Bi-Bi-Ci, яка називає відсоток, який не вдалося набрати для однозначної перемоги.

Фонові абзаци повідомлення Bi-Bi-Ci спрямовані на створення ефекту неупередженості повідомлення. Висунення на початок трьох з дванадцяти абзацив фону прізвища переможця першого туру підвищує її статус, напр., *Ms Rouseff was the front runner for much of the campaign and benefited from Lula's widespread popularity and the country's booming economy*. Ще три абзаци висують на початок імена опонентів Рузеф, напр., *But Ms Silva seems to also have benefited*, що вказує на об'єктивність висвітлення події [8, с. 190].

Фонові блоки статті Голосу Америки надають інформацію про минуле кандидата-переможця, відображаючи домінування діючого президента. У цьому блоці спостерігаємо підвищення статусу Рузеф на фоні утримання президентом Да Сілвою високого статусу, що розкривається висуненням імен основного кандидата й президента (*Rouseff, Da Silva*). Підвищення статусу Рузеф у блоці Фону статті Голосу Америки відбувається за допомогою прикметника *emotious* на позначення популярності попереднього президента у першому абзаці блоку: *Throughout the campaign, Rouseff had been the favorite to win, largely because of her predecessor's enormous popularity in Brazil* та прислівника *vigorously* на позначення росту економіки у наступному абзаці: *During Luis Inacio Lula da Silva's presidency, the economy has grown vigorously and tens of millions of Brazilians have been lifted out of poverty*. Діючий бразильський лідер у вищенаведеному реченні позначений повним ім'ям, що співвідносить його з найвищою точкою СТАТУСНОЇ ВЕРТИКАЛІ [8, с. 189], роблячи беззаперечним авторитетом. Одиниці на позначення високої популярності *emotious* та значного економічного росту *vigorously* разом з предикативними одиницями *has grown* та *have been lifted* у останньому реченні, що вказують на рух угору СТАТУСНОЮ ВЕРТИКАЛЮ, піднімають статус Да Сілви, корелюючи з одним з видів аргументації "Риторики" Аристотеля – пафосом, який апелює до людських емоцій [10, с. 158–159], створюючи враження, що політика слідування існуючим курсом і вибір Рузеф наступним президентом є правильним. Авторитет кандидата-переможця у третьому абзаці блоку Фону підтримується номінативними одиницями на позначення важливих особистісних якостей (*thoughtful, pragmatic*) та схвалення його політичної діяльності (*praise*): *But as Mr. da Silva's chief of staff, she was credited with many of the pragmatic decisions that won his government praise from Brazilians*.

Блок Коментарів статті Bi-Bi-Ci складається з чотирьох речень-абзацив, що чергуються з фоновими блоками і розміщені по всьому тексту. Два з них висвітлюють точки зору політичних аналітиків на головну подію, а ще два речення присвячені вербальним реакціям кандидата-переможця та

одного з опонентів на результати першого туру виборів.

У блоках Фону та Коментарів статті Bi-Bi-Ci номінативні одиниці з нейтральною, позитивною та негативною конотацією на позначення лідера перегонів і його опонентів утілюють елокутивні особливості створення ефекту об'єктивності. Одиниці з нейтральним значенням характеризують як переможця першого туру, так і його суперників, називаючи їх вік (62) та професійні якості: власне професію (*career civil servant*), посади (*Sao Paulo mayor, Sao Paulo state governor, health minister*) та належність до політичних партій (*workers party candidate*).

Номінативні одиниці з позитивною конотацією *the favoured successor* та *the front runner* позначають кандидата-переможця у блоках Фону і Коментарів. Вони підвищують статус політика за рахунок діючого президента за допомогою іменника *successor* "послідовник" у сполученні з дієприкметником *favoured*, що називає Рузеф послідовником-фаворитом [11, с. 578], та прізвиська попереднього президента: *the favoured successor to President Luis Inacio Lula da Silva [...]*. Лідерство кандидата-переможця втілюється іменником на позначення воїна (*warrior*), напр., *We are warriors, and we are accustomed to challenges*, та іменуванням того, хто йде спереду (*front*), напр., *Ms Rouseff was the front runner for much of the campaign*.

Поряд з одиницями, які мають нейтральне та позитивне значення, у статті двічі вживаються слова з негативною конотацією (*armed struggle, jailed*) з метою об'єктивного викладу інформації, коли журналісти подають якомога більш неупереджену картину подій з орієнтацією на факти та за допомогою чергування позитивної та негативної інформації [2, с. 24]. Пониження статусу Рузеф у блоці Фону статті Bi-Bi-Ci виявляється у використанні одиниць зі значенням порушення суспільної безпеки *armed struggle* [8, с. 195] та правової перешкоди *was jailed* [8, с. 296]. Негативне значення має іменник на позначення тривалої політичної боротьби *struggle* [11, с. 578] у сполученні з прикметником *armed* "озброєний", що вказує на суспільну небезпеку, яку створила Рузеф, а дієслово *was jailed* наголошує на позбавленні її можливості та створенні для неї правової перешкоди як результату збройної боротьби, напр., [...] *she was involved in the armed struggle against Brazil's military rulers, and was jailed for three years*.

Поряд із номінативними одиницями позитивної і негативної семантики, що характеризують переможця першого туру, у блоці Фону є й ті, що описують його суперника. У прикметник *experienced*, сполучений із прислівником на позначення великого розміру *hugely*, апелює до потреби в самоактуалізації, вказуючи на значний досвід [8, с. 235], і підвищує статус опонента Серри: *the 68-year-old Mr Serra is hugely experienced [...]*.

Блок Коментарів описує ставлення аналітиків та політиків у тексті Bi-Bi-Ci до виборів; реакції надані у формі прямої мови з подальшим позначенням суб'єктів, що оцінюють подію. Коментарі аналітиків апелюють до авторитетів за допомогою антропонімів на позначення імен та прізвиськ політологів і

номінативних одиниць, що називають їх посади (*"We can confirm there will be a second round in the presidential elections", Ricardo Levandovski, the president of the Supreme Electoral Tribunal, told reporters in Brasilia late on Sunday*), а також прагнуть до точності завдяки цитуванню експертів, що спостерігаємо у вищеведеному реченні. На початок коментаря кандидата-переможця висунений особовий займенник *we*, так зване "ми-інклюзивне", що приєднує слухачів до особистої сфери політиків, роблячи їх "своїми" [6, с. 144] та об'єднуючи кандидата з електоратом. Разом з іменником *warriors*, що апелює до потреби в безпеці та позначає досвідчених хоробрих воїнів [11, с. 1409], вони співвідносять Рузеф і виборців із воїнами-переможцями. "Ми-інклюзивне" разом з присудком другої частини речення на позначення успішної дії *do well* виражає її впевненість у майбутній перемозі: *"We are warriors accustomed to challenges and we do well in second rounds" she said in a speech in Brasilia after the result was announced*. У реакції Сідні Сілви також використаний особовий займенник *we* для згуртування політика й виборців і розділення відповідальності за програвшу ситуацію, названу присудком на позначення захисту від атаки нападників-переможців *defended* [11, с. 1409], напр., *"We defended a victorious idea and Brazil heard our cry" Ms Silva said in reaction to the result*.

Абзаци блоку Коментарів статті Голосу Америки чергуються з абзацами блоку Фону, утворюючи найбільший з блоків статті, відмінною рисою якого є відсутність висвітлення думки опонентів і широке представлення позиції виборців. Першими у блоці представлені реакції політологів, що свідчить про їх важливість. Відмінною рисою коментарів політологів Голосу Америки є їх анонімність, на що вказує загальний іменник *analysts* та неозначений займенник *some* для позначення авторів висловлювань, напр., *Analysts predict that Rouseff will defeat second place finisher [...]*. Використання загального іменника та неозначеного займенника замість прізвиськ та посад аналітиків у повідомленні Голосу Америки знижує достовірність викладу інформації. Наступними подані коментарі переможця першого туру. Висунення прізвиська Рузеф у ініціальну позицію абзців блоку коментарів і відсутність вказівки на опонентів у тексті наголошують на її високому статусі, напр., *Rouseff addressed her supporters after the results were announced [...]*.

Крім реакцій основного кандидата, значна увага у блоці Коментарів тексту Голосу Америки приділена висвітленню думки виборців на фоні стислих коментарів політологів, що свідчить про авторитетність для статті думки народу. Точка зору електорату подається як більш впливова, ніж погляди аналітиків, про що свідчить висунення на початок абзців прізвиськ виборців та номінативних одиниць на позначення їх соціального статусу, напр., *Sidney Silva, 39, is a resident of a favela, or slum, called Cantagalo, on the edge of Ipanema. He said he cast his ballot for Rouseff*.

Домінування авторитету президента да Сілви у блоці Коментарів відбувається через подальше ототожнення з ним Рузеф за допомогою фраз, що вживаються замість його прізвиська *the handicapped successor, the continuation of a national project*.

Словосполучення вжиті з номінативними одиницями на позначення першості (*favorite*) та перебування спереду (*leader*), напр., *Nonetheless, analysts say the handpicked successor is expected to become the first countries female leader*, створюючи образ кандидата-переможця як фаворита і майбутньої першої в історії країни жінки голови держави, що буде продовжувати справу президента, напр., *"I voted in favor of the continuation of a national project which President Lula started"*. Однак у цьому блоці є номінативні одиниці, що позначають недовіру (*can't trust*) і небезпеку (*dangerous*) та орієнтовані на зниження статусу переможця першого туру. Відсутність довіри до Рузеф втілюється присудком *can't trust* у реченні *You can't really trust her*, де *You* позначає виборців. Іменники *arms*, *guerilla* та прикметник *dangerous* вказують на небезпеку, створювану кандидатом, напр., *She is dangerous*, а іменник *revenge* конкретизує небезпеку як загрозу помсти й покарання [11, с. 1409], напр., *She may be out for revenge*.

Отже, тенденція до об'єктивного викладу фактів у статті Bi-Bi-Ci та суб'єктивного викладу в повідомленні Голосу Америки, обрані на етапі інвенції, зумовлюють структурні відмінності статей на рівні

диспозиції, а також визначають різницю у виборі номінативних одиниць на етапі елокуції. За тенденції до об'єктивного викладу інформації на рівні диспозиції висувуються одиниці, які вказують на подію. На етапі елокуції ефект об'єктивності досягається включенням номінативних одиниць, які послідовно позначають усіх кандидатів на пост президента з урахуванням набраних голосів, одиниць на позначення політологів та апеляції до точності через цитування. Ефект суб'єктивності створюється апеляцією до авторитету діючого президента Бразилії, і втіленою на етапі диспозиції висуненням його імені на початок абзаців. Неодноразове вживання прізвища Рузеф у ініціальних позиціях речень і відсутність вказівок на опонентів підвищують її статус переможця першого туру. Елокутивні особливості створення ефекту суб'єктивності досягаються створенням позитивного іміджу лідера перегонів за рахунок номінативних одиниць на позначення першості, руху вгору, росту та ототожнення з колишнім президентом. Подальше дослідження цієї проблеми спрямоване на виявлення інших засобів створення ефектів об'єктивності та суб'єктивності.

Література

1. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики / Н. А. Безменова. – М. : Наука, 1991. – 215 с.
2. Вайшенберг З. В. Новинна журналістика : [навч. посібник] / З. В. Вайшенберг. – К. : Академія Української преси, 2004. – 262 с.
3. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Лузина Л. Г. Выдвижение / Л. Г. Лузина // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Филол. ф-т МГУ, 1996. – С. 21–22.
5. Мацько Л. І. Риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
6. Михалева О. Л. Политический дискурс: специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : Книжный дом "МИВРОКОМ", 2009. – 256 с.
7. Полякова Л. С. Роль риторических средств в создании "автопортрета" языковой личности политика / Л. С. Полякова // Лингвориторическая парадигма: теор. и прикладные аспекты : межвуз. сб. науч. тр. – Сочи : РИО СГУТиКД, 2009. Вып. 13 / под ред. проф. А. А. Ворожбитовой. – 2009. – С. 120–126.
8. Потапенко С. І. Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : [монографія] / С. І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2009. – 391 с.
9. Bell A. The discourse structure of news stories / A. Bell // Approaches to Media Discourse. – Oxford : Blackwell Publishers, 1998. – P. 64–104.
10. Gill A. Rhetoric / M. A. Gill, K. Wheedbee // Discourse as Structure and Process. – L. : SAGE Publications, 1997. Vol. I : Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. – 1997. – P. 157–185.
11. Logman Dictionary of Contemporary English. – [New Edition]. – Harlow : Longman, 2003. – 1950 p.
12. Henk Pander Maat. Editing and genre conflict: how newspaper journalists clarify and neutralize press release copy / Maat Henk Pander // Pragmatics. – 2008. – Vol. 18, N 1. – P. 87–113.

УДК 811.111'42

FUNCTIONAL PECULIARITIES OF SOME DISCOURSE MARKERS OF ENGLISH

Volkova I.M.

У статті аналізуються значення тих дискурсивних маркерів англійської мови, що знаходяться в парадигматичних відношеннях на мовному рівні й пояснюються в тлумачних словниках як тотожні. Проте на дискурсивному рівні ці мовні одиниці виконують різні інтерактивні функції, які залежать від прагматичного контексту.

Ключові слова: дискурс, дискурсивний маркер, текст, імпліцитна пропозиція, кореляція, семантичне значення, прагматичне значення.

В статье анализируются значения тех дискурсивных маркеров английского языка, которые находятся в парадигматических отношениях на языковом уровне и трактуются в толковых словарях как тождественные. Однако на дискурсивном уровне эти языковые единицы осуществляют разные интерактивные функции, которые зависят от прагматического контекста.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивный маркер, текст, имплицитное предложение, семантическое значение, прагматическое значение.

The article focuses on the analysis of the discourse markers that establish paradigmatic relations in language and are treated as identical in explanatory dictionaries. At the discourse level, however, they perform different interactive functions depending on the pragmatic context.

Key words: discourse, discourse marker, text, implicit proposition, semantic meaning, pragmatic meaning.

Discourse markers are fairly defined in modern linguistics as "mystery words" [1, p. 152] or "mystery particles" [3, p. 468]. Their mysterious nature can be explained by the fact that they lack referential meaning and their scope of action is hard to define, especially for non-native speakers of English, while competent native speakers do not have to seek laboriously for the contextual meaning of a word, phrase or sentence because it is obvious for them [6, p. 4]. The **aim** of the article is to reveal the difference between four paradigmatic sets of discourse markers treated as identical by dictionaries but demonstrating different functional peculiarities at the discourse level and consequently used in different contexts and for different pragmatic purposes. The aim of the article presupposes solving the following **tasks**: to establish the role of these discourse markers in natural communication, to reveal their identical and differential features, to analyze their functions in discourse. The **object** of investigation of the article is four paradigmatic sets of language units functioning as discourse markers in speech: *at last / finally; yet / so far; no longer / no more; in fact / actually*. The **subject** of investigation lies in revealing pragmatic, functional and discourse peculiarities of the analyzed discourse markers. The **actuality** of the

research is caused by the necessity of studying functional peculiarities of non-referential language units having no direct corresponding equivalents in the Ukrainian language. The research is performed by analyzing discourse fragments taken from modern fiction written by British and American authors.

English discourse markers present quite a numerous group of function words belonging to different grammatical classes. The groundwork for studying discourse markers was laid by D. Schiffrin [5]. She, in fact, introduced the notion of discourse markers and defined them as sequentially dependent elements bracketing units of talk and providing discourse cohesion [5, p. 312]. In this article discourse markers are defined by us as non-referential language units that perform not only the role of providing discourse cohesion but also serve as the speaker's means of either introducing some implicit information or indicating the relevance of the information flow and topics shift in interaction. A topic in this case is understood as a coherent aggregate of thoughts introduced by some participant in a conversation, developed either by that participant or another or by several participants jointly, and then either explicitly closed or allowed to peter out [2, p. 674].

Our first set of discourse markers, *at last* and *finally*, are usually described in dictionaries as having identical meanings [4, p. 380] because of their evident temporal semantics. In order to disprove this statement let us consider two text fragments. In this regard, we should mention that following M. Stubbs, we understand text as any stretch of naturally occurring language in use, spoken or written, which has been produced, independently of the analyst, for some real communicative purpose [6, p. 305]. All written text fragments analyzed in this article go well with this definition.

(1) *Me, Jude and Shaz spent all day watching Princess Diana's funeral. All agreed it was like funeral of someone you know, only on somewhat grander scale, so that afterwards you feel as though you have been put through a wringer, but also as though something has been let out of you. Just so pleased that they managed to get everything right. It was all good. Beautiful and really good as if the establishment has really got the message at last, and our country can do things properly again* [8, p. 365].

In this fragment, the explicit proposition *the establishment got the message at last* correlates with the implicit proposition *the establishment did not get the message earlier*. This correlation becomes possible by means of the discourse marker *at last*. Thus, the main function of the analyzed language unit can be defined as introducing some implicit information (temporal change) by means of correlating explicit and implicit propositions. In addition, *at last* here indicates that the speaker was looking forward to this temporal change for quite a long period because everybody admired Princess Diana while it was a well-known fact the Royal Family treated her badly when she was alive. This pragmatic meaning of a long-expected temporal change is inherent in the semantic structure of *at last*.

(2) *Carl stepped from his private elevator, came face-to-face with Abused Imelda, cursed at the sight of her, ignored his valet, dismissed the rest of the staff, and when he was finally alone in the wonderful privacy of his bedroom, he put on his pajamas, a bathrobe, and heavy wool socks* [11, p. 194].

As is clearly seen from the given example, discourse marker *finally* is used here with the purpose to show that the event took place as the last in the sequence of other events or actions (underlined in the example), which are expressed in the text explicitly. Our numerous examples prove that this function is the only one of *finally* in interaction. Thus, *finally* marks intertextual relations by correlating explicit propositions and indicating the last event in the enumeration of other events mentioned before.

Therefore, *at last* and *finally* prove to have different functional characteristics. At the discourse level, they reveal different functions – language unit *at last* correlates explicit and implicit propositions and actualizes the pragmasemantic meaning of a long expected temporal change while *finally* correlates explicit propositions and indicates the last event in the succession of other events.

Language units *yet* and *so far* are also defined as identical due to their ability to indicate a temporal change with reference to the future. In this respect, however, we must note that this meaning is the only one *so far* can render while *yet* has some other meanings as well, but they are easy to trace and cause no problems for non-

native speakers of English. For example, the utterances *He is not here yet* and *He is not here so far* both introduce the implicit proposition at the textual level *He will (may) be here in the future*. Therefore, both discourse markers render the idea of a temporal change in the future. Their pragmatic peculiarities, however, are different, which is the reason for their functioning in different pragmatic contexts as is shown in examples (3) and (4):

(3) *Mississippi's reputation as a judicial hellhole, as a dumping ground for thousands of frivolous lawsuits, as a heaven for reckless trial lawyers, had changed almost overnight. Thank you, Ron Fisk.*

Many firms were beginning to see the first signs of stabilized rates for liability insurance protection. Nothing definite yet, but things looked promising. Thank you, Ron Fisk [11, p. 433].

In example (3) the proposition *nothing definite yet* correlates with the implicit proposition *there will be something (definite) in the future*. This hidden implicit information becomes evident at the discourse level by means of *yet*. Accordingly, the semantic content of the linguistic unit *yet* can be described as "temporal change in the future". This meaning of a future change is combined with the pragmatic meaning of the speaker's certitude in this change, which is confirmed by the context (*things looked promising*). *So far*, however, reveals different functional properties. Consider example (4):

(4) *He walked past four cabins, each with at least three passengers, none of whom looked suspicious. He went to the restroom, locked the door, and waited until the train began to slow. Then it stopped. Zug was a two-minute layover, and the train so far had been ridiculously on time* [10, p. 260].

In this fragment, the utterance *the train so far had been ridiculously on time* correlates with the implicit proposition *the train may not be on time in the future*, that is, the component "temporal change in the future" is also present in the semantic structure of *so far*. However, in this case the speaker is not so certain that the temporal change will happen, on the contrary, he hopes that it will never happen and the train will arrive at the place of destination on time but he leaves place for some doubt, which is confirmed by using the commentary adverb *ridiculously*. Thus, the semantic meaning of the future change is combined with the pragmatic meaning of the speaker's uncertainty of this change.

As we have seen, discourse markers *yet* and *so far* have obvious pragmatic distinctions that depend on the speaker's estimation of the future even as highly possible or problematic. Therefore, these discourse markers have different spheres of pragmatic application. Consider the use of *yet* in example (5) where the pragmatic meaning of this marker makes it a perfect means of the indirect strategy of self-presentation used by the detective (Callahan) to assure the hearers that situation will definitely clear up and the possible cause of death will be inevitably found out:

(5) *"She was found dead this morning," the detective says.*

I gasp, a loud gurgling sound I don't recognize escaping from someplace deep within.

"What do you mean?" Sam asks. "What happened?"

"We don't know yet. Her next-door neighbor came home around two p.m. and found Miss Cushing's front door open. She knocked to tell her and when there

was no answer, she went in. She found Miss Cushing lying on the floor."

"Are you sure it's her?"

"Her neighbor identified the body."

"Was there an accident?" I ask. My voice sounds far away, childlike and tinny, disconnected from my body.

"We don't know exactly what happened yet," Callahan says [12, p. 225].

Discourse-oriented approach makes it possible to analyze another paradigmatic set of temporal discourse markers – *no longer* and *no more*. Both language units have an invariant semantic component "termination of the previous state of events" but their pragmatic peculiarities are obviously different. The choice of these markers depends on the speaker's intention because, as our illustrative material shows, the use of *any (no) more* demonstrates that the speaker regards termination of the previous state as final while the use of *any (no) longer* presupposes that the previous state of events may be resumed in the future. In other words, the difference lies in the change character: final or temporary. Let us consider two text fragments:

(6) *As soon as they were gone, Drew's crying abated. "I don't like them either," Casey confided, rocking Drew back and forth until the baby's roar dropped to a steady whimper. "That's a good girl," she whispered. You feel better now, don't you? Me too. My name's Casey. I'm your big sister, and I'll take care of you. You won't have to cry anymore*" [9, p. 77].

By using *anymore* in example (6) the speaker (a child) is trying to calm down her kid sister by implying that the previous state of things (her sister's crying) will never happen again because now she will take care of her. Example (7) demonstrates that the speaker admits that the change in the state of events may be temporary because the former partners, who are long-life friends, can become partners again:

(7) "They were partners?"

"Yes."

"But they no longer work together." The observation was part statement, part question.

"No. They went their separate ways about a year ago" [9, p. 54].

It should be noted that functioning of the analyzed discourse makers has nothing to do with the grammatical tense-form or aspect semantics of the verb (as it is often taken for granted) the meaning of which is modified by *any (no) more* or *any (no) longer*. Our corpus of examples proves the fact that the choice of the discourse marker depends on the speaker's intention only. Consider, for instance, two fragments where both units modify the stative verb *to be*:

(8) *And Jude had heard survey on the radio that by the turn of the millennium a third of all households will be single, therefore proving that at last we are no longer tragic freaks* [7, p. 77].

(9) "Anyway, there's no such thing as general knowledge any more," I said indignantly [8, p. 247].

The last problematic set of discourse markers under linguistic analysis are *actually* and *in fact* – a real stumbling block for non-native speakers of English as these two units are multifunctional, besides, they are frequently used in natural discourse, especially conversational. In some of their functions, they become rather close to each other because of their implicit semantics. It can be explained by the fact that both language units possess contrastive-

concessive semantics, which becomes clear at the discourse level. We describe this meaning as "partial contradiction / correction of the communicant's previous statement". These markers serve in interaction as a tool for rendering the speaker's intention to provide some additional information that he considers relevant and necessary. Consider the following example:

(10) "Do you want me to stay with her?" said Rebecca to Mark, all wide-eyed concern – as if I were a troublesome toddler. "Then you could have a good ski before dinner." <...>

"Actually, I think I need a rest," I said. I'll just have a hot chocolate and recover my composure." [8, p. 92].

The main function of *actually* here is to provide the speaker's disagreement with the hearer's previous statement. In the given text fragment *actually* introduces by means of correlation the following implicit information: *though you want to help me by staying with me, I don't need your help*. Specific procedural concessive semantics of the analyzed discourse marker makes it a perfect means of realizing an indirect face-saving strategy of rejecting the offer of the previous speaker. Thus, *actually* is aimed at providing a contradicting viewpoint or offering polite disagreement with the communicant's statement. It should be noted that this discourse marker is often used for this purpose by native speakers and misused by Ukrainian students of English who try to imitate native speakers but as they do not know the scope of action of this tricky language unit, their attempt to use *actually* now and then may produce a humorous effect.

As it was already mentioned, the meaning of *in fact* is semantically close to the meaning of *actually*. However, the research on functional peculiarities of these discourse markers enabled us to arrive at the conclusion that *in fact* would be more typical and appropriate for the instances when the speaker wants to correct himself (rather than the previous communicant) in order to sound more convincing. Consider the following example:

(11) *He looked at me, chewing, grinning expectantly. Funnily enough the usual sniggers round the table weren't happening. In fact the whole Thailand interlude seemed to have brought a new respect from my colleagues that I was naturally delighted by* [8, p. 346].

In the analyzed conversational fragment *in fact* is used as the marker of the speaker's correction of herself and indicates that she wants to add some more relevant information that is to some extent contrasted to the previous one. The relevance of the given information is confirmed not only by *in fact* but also by the contextually collocated nouns *sniggers* and *respect*.

It follows that *actually* and *in fact* have different interactive functions: *actually* is the marker of correcting the previous speaker's statement while *in fact* is the marker of correcting the speaker's own statement.

The discourse-based approach to analyzing the above paradigmatic sets of discourse markers above leads to the following conclusion: the analyzed paradigmatic sets are not identical as their interactive functions are different and depend on pragmatic factors. This specific functional feature of discourse markers should not be ignored when teaching non-native speakers of English.

The prospect of further investigation lies in providing a comparative functional analysis of concessive discourse markers.

Literature

1. Brinton L. J. Historical Discourse Analysis / Laurel J. Brinton // *The Handbook of Discourse Analysis* / [eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton]. – Malden : Blackwell Publishing, 2003. – P. 138–160.
2. Chafe W. The Analysis of Discourse Flow / Wallace Chafe // *The Handbook of Discourse Analysis* / [eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton]. – Malden : Blackwell Publishing, 2003. – P. 672–687.
3. Longacre R. E. Mystery Particles and Affixes / Robert E. Longacre // *Papers from the Twelfth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* / [eds. Salikoko S. Mulwene, Carol A. Walker and Sanford B. Steever]. – Chicago : Chicago Linguistic Society, 1976. – P. 468–475.
4. Schiffrin D. Discourse Markers / Deborah Schiffrin. – N.Y. : Cambridge Univ. Press, 1996. – 364 p.
5. LDCE. Longman Dictionary of Contemporary English: New Edition. – Harlow : Longman, 1987. – 1229 p.
6. Stubbs M. Discourse Analysis / Michael Stubbs. – Chicago : The University of Chicago Press, 1983. – 272 p.

Sources of Illustrations

7. Fielding H. *Bridget Jones's Diary* / Helen Fielding. – Walden : Picador, 1996. – 310 p.
8. Fielding H. *The Edge of Reason* / Helen Fielding. – L. : Picador, 2000. – 422 p.
9. Fielding J. *Still Life* / Joy Fielding. – Doubleday : Seal Books, 2010. – 363 p.
10. Grisham J. *The Appeal* / John Grisham. – N.Y. : Bantam Dell, 2008. – 485 p.
11. Grisham J. *The Broker* / John Grisham. – N.Y. : Doubleday, 2005. – 307 p.
12. Listfield E. *Best Intentions* / Emily Listfield. – N.Y. : Washington Square Press, 2009. – 339 p.

УДК 811.112.2'367'37

АД'ЕКТИВНО-ДІЕСЛІВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДИНАМІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ЗВУЧАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Блажко М. І.

У статті доведено, що основою ад'єктивно-дієслівних словосполучень німецької мови на позначення динамічних джерел звучання є взаємодія просторових, темпорально-ритмічних і градуальних сем у значенні ад'єктивних одиниць із процесуальною семою дієслів.

Ключові слова: ад'єктивно-дієслівні словосполучення, ад'єктивні слова на позначення звучання, просторова сема, темпорально-ритмічна сема, градуальна сема, процесуальна сема.

В статье доказано, что основой адъективно-глагольных словосочетаний, обозначающих динамические источники звучания, служит взаимодействие пространственных, темпорально-ритмических и градуальных сем в значении адъективных единиц с процессуальной семой глаголов.

Ключевые слова: адъективно-глагольные словосочетания, адъективные слова с семантикой звучания, пространственная сема, темпорально-ритмическая сема, градуальная сема, процессуальная сема.

The article reveals that the structure of the German adjectival-verbal word combinations denoting a source of sound rests on the interaction of spatial, temporal-rhythmical and scalar semantic features of adjectival units with the process features of verbs.

Key words: adjectival-verbal word combinations, adjectival units denoting sound, spatial semantic feature, temporal-rhythmical semantic feature, scalar semantic feature, process semantic feature.

Лінгвістична наука останніх років зосереджена на дослідженні мови як явища когнітивного порядку, що використовується у комунікативній діяльності та має необхідні для цього одиниці, структури, категорії, механізми [2, с. 18]. У світлі уваги до виявлення й аналізу мовних засобів вербалізації знань та уявлень про світ і мову, набутих внаслідок сприйняття навколишньої дійсності, актуальним є вивчення специфіки реалізації комбінаторних властивостей лексичних одиниць окремих груп.

Теоретичним підґрунтям сучасних досліджень семантики і сполучуваності мовних одиниць у різних мовах слугує семантико-когнітивний підхід, у руслі якого з'ясовано, що прикметники і дієприкметники сучасної німецької мови на позначення звучання становлять групу слів, які разом із дієсловами й іменниками диференціюють інформацію, зосереджену у концепті KLANG/ЗВУЧАННЯ [1, с. 105]. Трирівнева структура концепту представлена перцептивним, раціонально-аксіологічним і процедурним рівнями, котрі упорядковують інформацію про звучання з урахуванням когнітивних здібностей індивіда та його потреб і відображені у

поділі прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на перцептивні, градуальні й аксіологічні.

Встановлення структури концепту допомагає описати комбінаторику досліджуваних одиниць, сполучення яких із дієсловами та іменниками різної семантики відображає специфічні способи осмислення носіями німецької мови джерела звуку: динамічний і статичний. **Завдання** цієї статті полягає у визначенні груп дієслів, із якими сполучаються прикметники й дієприкметники на позначення звучання, та у виявленні основи ад'єктивно-дієслівних моделей на позначення динамічних джерел звучання.

Синтаксична структура, яка складається із дієслова та залежних від нього прикметників і дієприкметників на позначення звучання, має такі семантичні характеристики: семантику дієслова, пов'язану з видаванням звуків істотою; узагальнену процесуальну семантику дієслова; просторову, темпорально-ритмічну, градуальну семантику залежного ад'єктивного компонента. Традиційно основою семою, з якою у значенні дієслова може поєдну-

ватися компонент "звук", вважається "процес". Така семантична структура характерна для дієслів звучання, які виділяються на підставі спільної ознаки "видавати звуки/шуми (про істоти)" [3, с. 10; Duden, с. 847]. Виокремлена сема вказує на активну діяльність людини, пов'язану з її здатністю видавати звуки, і виявляється у значенні групи дієслів, напр., *kichern* "жикотати", *kreischen* "кримати", *lachen* "сміятися" тощо. За своєю семантикою до дієслів звучання наближаються дієслова говоріння, значення яких містять семи, що вказують на параметри голосу людини, напр., *brüllen* "кричати", *flüstern* "шепотіти", *brummen* "бурмотіти" тощо [4, с. 143-144]. Спільним для цих дієслів є їхня здатність відображати, що джерело звуку як носій ознаки асоціюється з активністю суб'єкта, яка навмисно або ненавмисно скерована на видавання звуків головним апаратом людини. Така семантична структура характерна для дієслів на позначення голосу індивіда.

Комбінування семи активності з семою, що вказує на неконтрольоване видавання звуків, на фізіологічні процеси, уможливило виокремлення дієслів на позначення звуків тіла людини.

Поєднання семи процесу з семою джерела енергії, явищ природи засвідчує існування групи дієслів на позначення звуків натур- й артефактів. Якщо сема процесу комбінується з семою руху, який породжує звук, то можна говорити про виокремлення дієслів на позначення звуків рухомих об'єктів. Окрему групу дієслів створюють одиниці, які вказують на дію, пов'язану з потребами і життєдіяльністю людини: сема активності у значенні цих дієслів поєднується з компонентом "тип дії" або "відсутність дії". За здатністю позначати динамічне джерело звучання ділімо дієслова на п'ять груп: 1) дієслова на позначення голосу людини; 2) дієслова на позначення звуків тіла людини; 3) дієслова на позначення звуків натур- й артефактів; 4) дієслова на позначення звуків рухомих об'єктів; 5) дієслова на позначення дій, обумовлених потребами і життєдіяльністю людини.

Перцептивні ад'єктивні одиниці відображають у словосполученнях з дієсловами на позначення голосу людини здатність індивіда вказувати головним апаратом на відстань між співрозмовниками. Віддаленість луни позначають прикметники *fern* "далекий" та *undeutlich* "нечіткий", напр., *Ein letztes Mal wollte ich rufen, da antwortete es, fern, undeutlich: "Hallo!"* [Becher, с. 283]. На безперервність гучного мовлення дітей, позначеного дієсловом *brüllen* "горлати, ревіти", вказує прикметник *unaufhörlich* "безперервний": *Unaufhörlich brüllten die Kinder ihm neue Bestellungen zu, die er mit übertriebenen Gesten entgegennahm* [Schramm 1997, с. 183]. Градуальні ад'єктивні одиниці акцентують на різному ступені гучності голосу людини, адже вона навмисно видає високі або різкі звуки для привернення до себе уваги. Високий сміх виділяє особу серед інших, що засвідчує сполучення дієслова *lachen* "сміятися" з градуальним прикметником на позначення висоти звучання *hoch*, напр., *Manchmal hörte ich Leda lachen. Du entsinnst dich, sie lacht so merkwürdig hoch* [Kästner, с. 83].

Аксиологічні прикметники *finster* "похмурий", *streng* "суворий", *ruhig* "спокійний" тощо у сполученнях з дієсловами говоріння повідомляють про психічний стан індивіда, його настрої. Приємне враження від мовлення людини, яка висловлюється спокійно і помірковано, вербалізують прикметники *ruhig* "заспокійливий", *gemessen* "помірований", напр., *Aber der Vater sprach ruhig und gemessen, so hätte er bei einem Prozess gesprochen, auch spürte ich schon eine gewisse Gleichgültigkeit des Vaters mir gegenüber* [Becher 1981, с. 345].

У розглянутій моделі "дієслова на позначення голосу людини + ад'єктивні одиниці на позначення звучання" ад'єктиви позначають просторові і темпорально-ритмічні параметри динамічного джерела звучання, вказують на інтенціональність гучних, високих звуків голосу, за допомогою яких мовець намагається привернути до себе увагу, а також кваліфікують його психічний стан.

Ад'єктивні одиниці сполучаються з дієсловами на позначення звуків тіла людини, які виражають процеси, пов'язані з задоволенням фізіологічних потреб людини у диханні, серцебитті, нюховому сприйнятті, їжі. Семи у значення дієслів *atmen* "дихати", *schlagen* "бити, ударяти", *klopfen* "стукати", *riechen* "нюхати" тощо відбивають зв'язок між фізіологічними потребами істоти та звуком, напр., *atmen - Luft einziehen und ausstoßen; riechen - durch den Geruchssinn, mit der Nase einen Geruch, eine Ausdünstung wahrnehmen*; [Duden 1989, с. 148, с. 1255,]. Для оточуючих дихання, серцебиття здорової людини непомітні, їх можна почути лише за допомогою спеціальних приладів, наприклад, телефону, на що вказує прикметник *laut*, напр., *Als der Stammtisch von meinem Vater angerufen hat, hat mein Vater laut ins Telefon geatmet: "Ja, ein Junge, jawohl, ein Junge" - so mit ganz heißer Stimme* [Schneider 1998, с. 61]. Порушення ритму серця, позначене прикметником *unrhythmisch* "неритмічний", сигналізує про небезпеку і спричиняє відчуття зневіреності у того, хто сприймає такий незвичний ритм, напр., *Doch das Herz des Vaters schlug so unrhythmisch, so ohne Abstimmung und Gleichklang in sein eigenes, dass Elias, hätte er alle Sinne beisammen gehabt, verzweifelt wäre* [Schneider 1996, с. 37]. У сполученні "дієслово на позначення звуків тіла людини + ад'єктивні одиниці на позначення звучання" ад'єктивні одиниці градують інтенсивність позначеного фізіологічного процесу, а також надають дієслову оцінного значення, тобто кваліфікують фізіологічні процеси людини як корисні або шкідливі для її організму.

Значення дієслів на позначення звуків натур- й артефактів характеризує природні феномени і предмети, розташовані далеко або близько від людини, напр., *donnern* "триміти", *schallen* "лунати", *klingen* "звучати", *tönen* "звучати" тощо. Натурфакти й артефакти, які індивід розпізнає за допомогою слуху, слугують для нього просторовими орієнтирами у навколишньому середовищі. На далеку відстань між джерелом звуку - церковними дзвониками - та людиною вказує прикметник *fern*, що засвідчують семи "на значній віддаленості", "віддалений" у його словниковій дефініції [Duden, с. 497].

Сполучаючись із дієсловом *klingen* "звучати" цей прикметник акцентує на віддаленості джерела, звуку якого орієнтовано людину у просторі, що ілюструє наведений приклад, напр., *Ferner her klangen die Baldpferstglocken der Kirche* [Schramm, с. 110].

Гучний звук позначається дієсловом *schallen* "звучати, лунати", про що свідчить його дефініція *schallen – laut u. weithin vernehmlich (u. nachhaltend) tönen; weithin hörbar sein*; [Duden, с. 1301], а словосполучення *laut schallen* "гучно лунати" характеризує у наступному прикладі звуки музики, які лунають з увімкненого телевізора і поширюються далеко за межами кімнати, чим заважають відпочинку інших людей, напр., *Susanne hielt die Fernbedienung des Fernsehers in der Hand, suchte – doch stand sie nicht auf – mit den Augen nach der Fernbedienung für den Hi-Fi-Turm, erblickte das Ding nirgends, konnte sich nicht entschließen, den Fernseher einzuschalten, denn hätte nichts verstanden von dem, was dort zu hören gewesen wäre, zu laut schallte die Musik – Rhythmen, Töne, Klänge, in ein Kettenschema gereiht, Textgesang: love is the rainbow at modern skies; Susanne hörte, sie hörte nicht zu* [Schramm, с. 7]. У моделі "дієслово на позначення звуків натур- та артефактів + ад'єктивні одиниці на позначення звучання" перцептивні ад'єктиви виражають віддаленість джерела-натурфакта або артефакта від людини, а градуальні надають словосполученню оцінного значення, тобто вказують на шкідливість звуків для людини.

Дієслова на позначення звуків рухомих об'єктів позначають дії, пов'язані з переміщенням людей, тварин, транспортних засобів тощо, про що сигналізують звуки як коливальні рухи часток [5, с. 198]. За властивістю дієслів позначати рухоме джерело звуку і вказувати на його навісний або ненавісний характер виокремлюємо дві підгрупи дієслів: дієслова, що вживаються для номінації рухомого джерела звуку, і дієслова руху.

Значення дієслів, які вживаються для номінації рухомих джерел звуку, *huschen* "промайнути, пробігти", *poltern* "копитися з гуркотом", *rumpeln* "копитися з гуркотом", *stampfen* "тупотіти (ногами)" тощо виявляють семи "рух" і "звук", напр., *poltern – mehrmals hintereinander ein dumpfes Geräusch verursachen, hervorbringen* [Duden, с. 1164]. Сполучення цього дієслова з градуальним прикметником *dumpf* "приглушений" акцентує на невисоких звуках прози, яка наближається здалека, напр., *Die Luft füllte sich mit Rumor, als kündigte sich von fern ein Gewitter an. Es polterte dumpf in den gelb und schwarz gewordenen Wolkenbänken und roch nach Regen* [Schneider, с. 12].

Дієслова руху позначають напрямки руху, різні його способи або вказують на його завершення, напр., *klettern* "підніматися вгору", *fahren* "їхати", *kommen* "приходити", *halten* "зупинятися" тощо. Якщо певна дія або процес супроводжується звуком, а дієслово не має відповідних сем, то воно сполучається з дієприкметниками на позначення звучання, значення яких поєднують семи "об'єкт" і "звучання", напр., *brummend* "той, хто бурмоче", *heulend* "той, що виє", *kichernd* "той, хто хихоче", *knallend*

"той, що тріщить" тощо. Градуальні одиниці конкретизують ступінь вияву гучності, висоти, різкості звучання, залежно від наміру людини. Тихе переміщення парфюмера у романі П.Зюскінда "Парфумер" на підвіконня пояснюється у наведеному прикладі його наміром не привертати до себе увагу інших, напр., *Leise schwang er sich auf die Brüstung des Fensters und stieg die Leiter hinab* [Züskind, с. 280].

Перцептивні ад'єктивні одиниці у сполученнях із дієсловами цієї групи співвідносять переміщення з динамічним джерелом звуку, а також вказують на контрольованість або неконтрольованість звуків, які видає людина. У сполученнях з дієсловами руху градуальні дієприкметники не тільки компенсують значення звучання, але й відображають інтенціональність видавання звуку індивідом.

Дієслова на позначення дій, обумовлених потребами і життєдіяльністю людини, напр., *liegen* "лежати", *stehen* "стояти", *anziehen* "вдягати", *zusammenfalten* "складати (перегинаючи)" тощо, сполучаються з градуальними дієприкметниками на позначення звучання. Дієприкметники *schreiend* "той, що кричить", *schluchzend* "той, що схлипує", *schweigend* "той, що мовчить" вказують на здатність людини у стані спокою навмисно видавати гучні звуки, щоб привернути до себе увагу інших, напр., *Als Polizei und Krankenwagen kamen, lag der junge Mann noch immer schreiend und schluchzend über dem Kadaver des Hundes* [Schramm, с. 159]. Ад'єктивні одиниці у моделі "дієслово на позначення дій, зумовлених потребами і життєдіяльністю людини + ад'єктивні одиниці на позначення звучання" надають ад'єктивно-дієслівному сполученню значення динамічного процесу звучання і виражають навісність або ненавісність звуку.

Основою сполучуваності дієслів на позначення голосу людини; дієслів на позначення звуків тіла людини; дієслів на позначення звуків натур- й артефактів; дієслів на позначення звуків рухомих об'єктів; дієслів на позначення дій, обумовлених потребами і життєдіяльністю людини з перцептивними, градуальними й аксіологічними ад'єктивними одиницями є семантика, яка формується внаслідок поєднання просторових, темпорально-ритмічних, градуальних сем у значенні ад'єктивних одиниць із процесуальною семою дієслів, які акцентують на активності об'єктів, пов'язаній із видаванням ними звуків, на фізіологічних процесах організму людини, на зв'язку між натур- й артефактами і рухом, з одного боку, та звуком, з іншого.

Ад'єктивно-дієслівні словосполучення відображають динамічний спосіб осмислення джерела звучання і засвідчують, що сприйняття звуків носіями німецької мови детермінується їх знанням про форму взаємодії об'єктів, пов'язану з активністю людини у процесі видавання звуків, із залученням енергії з боку суб'єкта, зі змінами місцезнаходження об'єктів у просторі. Значення дієслів звучання, говоріння, дієслів на позначення фізіологічних процесів, на позначення природних і предметних звуків, дієслів руху та одиниць на позначення дій, зумовлених потребами і життєдіяльністю людини, відзначається семами *Tätigkeit* – "діяльність" або *Prozess* – "процес", які у дієслівних словосполучен-

нях виступають як носії ознаки звучання. Взаємодія сем *dynamisches Merkmal* – “динамічна ознака” та *Tätigkeit* – “діяльність” або *Prozess* – “процес” є семантичною основою сполучуваності ад’єктивних одиниць на позначення звучання з п’ятьма групами дієслів: дієсловами на позначення голосу людини і звуків її тіла; на позначення звуків натур- й артефактів; звуків рухомих об’єктів і дій, зумовлених потребами і життєдіяльністю людини. Ад’єк-

тивні одиниці на позначення звучання визначають у розглянутих ад’єктивно-дієслівних моделях перцептивні, градуальні або аксіологічні властивості динамічних джерел звуку, а також відбивають на-вмисність або ненавмисність видавання звуку людиною. Перспективним вбачається дослідження основи ад’єктивно-іменних моделей на позначення статичних джерел звучання на матеріалі сучасної німецької мови.

Література

1. Блажко М. И. Структура концепта “звучание/Klang” в современном немецком языке / М. И. Блажко // Язык – когнития – коммуникация : тезисы докл. Междунар. науч. конф., Минск, Беларусь, 3–6 ноября 2010 г. – Минск, 2010. – С. 105.
2. Болдырев Н. Н. Категории как форма репрезентации знаний в языке / Н. Н. Болдырев // Концептуальное пространство языка : [сб. науч. трудов / под ред. Е. С. Кубряковой]. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. – С. 16–39.
3. Выздога Л. К. Семантика глаголов звучания в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Выздога Л. К. – Минск, 1988. – 20 с.
4. Неद्याлкова Т. М. Лексическая группа глаголов речи в современном немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Неद्याлкова Т. М. – М., 1960. – 236 с.
5. Физический энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 928 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Becher J. R. Abschied / J. R. Becher. – Berlin-Weimar : Aufbau Verlag, 1981. – 450 S.
2. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim-Wien-Zürich : Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
3. Kästner E. Fabian. Die Geschichte eines Moralisten / E. Kästner. – Frankfurt am Main : Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH+Co. Kg., 9. Auflage, 1995. – 246 S.
4. Schneider R. Schlafes Bruder / R. Schneider. – Leipzig : Reclam Verlag, 1996. – 206 S.
5. Schneider R. Die Luftgängerin / R. Schneider. – München : Karl Blessinger Verlag, GmbH, 1998. – 351 S.
6. Schneider R. Die Unberührten / R. Schneider. – München : Albrecht Knaus Verlag, 2000. – 253 S.
7. Schramm I. Aprilmechanik / I. Schramm. – Berlin : Verlag Volk und Welt, 1997. – 319 S.
8. Süskind, P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders / P. Süskind. – Zürich : Diogenes Verlag, AG, 1985. – 320 S.

УДК 81'42

ВИРТУАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Грушко С.П.

Стаття присвячена проблемам вивчення іноземних мов у світлі завдань Болонської системи освіти. Незважаючи на те, що поставлені перед вітчизняною освітньою системою завдання не виконані, вони, як і раніше, залишаються актуальними. Оскільки актуальним залишається входження України до європейського освітнього простору, вивчення іноземних мов у цьому зв'язку є найважливішим завданням. Сучасні методики викладання іноземних мов приділяють особливу увагу самостійній роботі студентів, що передбачає активне використання сучасних мультимедійних технологій.

Ключові слова: глобалізація, мова міжнародного спілкування, Болонський процес, мультимедійний навчальний комплекс, віртуальна взаємодія.

Статья посвящена проблемам изучения иностранных языков в свете задач Болонской системы образования. Несмотря на то, что поставленные перед отечественной образовательной системой задачи не выполнены, они по-прежнему остаются актуальными. Поскольку остается актуальным входение Украины в европейское образовательное поле. Изучение иностранных языков в этой связи является задачей важнейшей. Современные методики преподавания иностранных языков особое внимание уделяют самостоятельной работе студентов, что предполагает активное использование современных мультимедийных технологий.

Ключевые слова: глобализация, язык международного общения, Болонский процесс, мультимедийный учебный комплекс, виртуальное взаимодействие.

The article is dedicated to the problems of teaching foreign languages in the light of Bologna educational system tasks.

Key words: globalization, language of international communication, Bologna process, multimedia educational complex, virtual interaction.

Важнейшей особенностью современного мира является гомогенизация жизненного пространства, приверженность европейского содружества общим культурным ценностям, связанная с проблемами глобализации. Растущая взаимозависимость, интеграция отдельных форм общественного сознания приводят к формированию единого, целостного универсального социума. Вполне закономерно, в этой связи, является доминирование определенного языка как главного средства коммуникации. Языком межнационального общения в мире является английский. Сегодня преимущественно на английском языке проводятся международные конференции, симпозиумы, подписание международных документов, осуществляются контакты и извлекается необходимая информация через компьютерную сеть Интернет. Без знания английского языка специалист любого

направления не может чувствовать себя вполне уверенно в современном обществе. Гуманитарная основа современного образования в этой связи не вызывает сомнения [1, с. 7]. Её "выражением" и является Болонский процесс, который ставит перед преподавателями иностранных языков конкретную задачу: подготовить студентов, способных обучаться в рамках образовательных программ европейских университетов.

Такая подготовка предполагает не только владение языком (в том числе владением понятийным, терминологическим аппаратом), но и более детальное знакомство студентов с историческими и культурными особенностями страны. Поэтому вопрос об изменениях в существующей Программе обучения иностранного языка, который не раз поднимался специалистами-педагогами, остается по-прежнему актуальным. В нашей образова-

тельной системе (лингвострановедческий аспект) главное внимание уделялось этнокультурологическим аспектам изучения языка. Болонская система предполагает расширение географии и необходимости, в этой связи, дополнительных лингвистических знаний в свете разнообразия культур и национальных систем образования. Как представляется, такой подход будет способствовать органичному вхождению студентов в зону европейского высшего образования. Обучение иностранному языку облегчается в связи с возникновением новых мотивационных условий, при которых студент видит реальную возможность достижения своих образовательных целей, где язык является важнейшим компонентом расширения образовательного поля.

Основные задачи, которые декларируются Болонским процессом, по-прежнему остаются актуальными для украинской образовательной системы и по-прежнему недостижимой на сегодняшний момент, при том, что их реализация и является главным мотивирующим фактором для студентов, изучающих иностранные языки. Важнейшие из этих задач следующие: 1) введение системы, обеспечивающей сопоставимость дипломов, в том числе и при помощи внедрения "Приложения к диплому"; 2) введение двухуровневой системы подготовки во всех странах, первая ступень бакалавра не менее трех лет, и вторая ступень магистра и/или докторской степени; 3) создание системы кредитов аналогичной Европейской системе перезачета кредитов как средства повышения мобильности студентов, преподавателей, исследователей; 4) принятие общего рамочного подхода к квалификациям уровня бакалавров и магистров, обеспечение "сопоставимости" дипломов, отдельных курсов, кредитов; 5) создание целостной системы обеспечения качества образования (на базе European Network of Quality Assurance in Higher Education) и организация информационного обеспечения и обмена.

Разумеется, выполнение столь непростых для нашего образования задач предполагает знание иностранных языков, а следование нормам и правилам Болонской декларации предполагает самостоятельную работу студентов, которая позволит вооружить студента знаниями на все случаи жизни. Как справедливо отмечают представители современных школ методики, педагог – преподаватель – наставник должен, прежде всего, научить студента самостоятельно добывать знания. Иначе говоря, главная задача преподавателя – организовать учебный процесс таким образом, чтобы учащиеся играли в нем как можно более активную роль; обучить их основным навыкам поиска и переработки необходимой информации. Такой подход к обучению – "learner-centered approach" – признан в современной методике наиболее эффективным. В связи с этим огромную роль в изучении иностранных языков приобретает, на наш взгляд, умение самостоятельно работать, в первую очередь, со справочной литературой: словарями различных типов, тезаурусами, грамматическими, лексическими, страноведческими и иными справочниками и т.п., которые, к сожалению, не всегда

есть в университетских библиотеках. Зато они вполне доступны при использовании мультимедийных средств, ведь обучение основным навыкам работы со справочной литературой должно вестись непрерывно и планомерно, начиная с самых первых занятий на первом курсе университета.

К сожалению, до недавнего времени техническая оснащенность университетов не позволяла использовать на занятиях современные электронные словари. В то же время выработка навыков работы именно с этой категорией справочной литературы приобретает в наше время первостепенное значение. С появлением в вузах мультимедийных классов перед преподавателями иностранного языка встает новая важная задача: познакомить студентов со всем спектром существующих на сегодняшний день электронных словарей и справочников, а также научить их работать с такими словарями наиболее эффективно. Необходимо разработать соответствующие методики и системы упражнений для закрепления навыков работы с электронной справочной литературой.

Важнейшим аспектом самостоятельной работы является особая информационная поддержка мультимедийного учебно-методического комплекса, который способствует умению вести осмысленный, связный диалог. В условиях высокотехнологичной информационной среды диалог как система правил взаимодействия и выбора стратегий обучения приобретает новое звучание. Речь идет не только о связи между преподавателем и студентом как появлении сетевых сообществ, о которой говорил в начале 70-х гг. XX века И.Иллич [7] и которые достаточно активно внедрены в нашей образовательной системе, но и о специальной инструментальной коммуникативных связей. Наиболее развиты сегодня всевозможные чаты, форумы, "живые" журналы, коллективные гипертексты [3], позволяющие создавать, редактировать, комментировать сообщения. Для организации взаимодействия студента с учебными материалами в процессе изучения иностранного языка активно используются технологии "off-line" и "on-line". В первом случае речь идет об оперативной электронной переписке, работе с электронными банками информации (например, заказ учебного материала, имеющегося на сервере образовательного учреждения, ресурсного центра). Технология "on-line" включает не синхронизированную во времени дискуссию (форум), а предполагает обращение к новой информации только по инициативе самого участника форума; синхронизированную во времени дискуссию (чат); поиск, анализ и деятельность с электронными информационными ресурсами, размещенными в сетях (локальных и Интернет); установка собственных ресурсов, "продуктов" деятельности в сетях. Подход к образованию с привлечением знаний по иностранному языку и компьютерных возможностей активизирует самостоятельность студента, является мощным мотивирующим фактором в стремлении получить дополнительные знания.

Анализ средств информационных и коммуникационных технологий (ИКТ), используемых преподавателями иностранного языка на современном

этапе развития изучаемой проблемы для организации информационного взаимодействия образовательного назначения, дает основания ученым условно разделить на два блока. Первый блок – “офисные” программы (форумы, электронная почта, электронный учебник, база данных). Второй – специализированные программы, которые можно использовать как “оболочки” для организации и поддержки учебного взаимодействия в сетях электронных коммуникаций [3].

Функциональное назначение – предоставлять учебную информацию и направлять обучение, учитывая индивидуальные возможности и предпочтения обучаемого. К ним относятся: Web-страница, сетевые приложения (например, Google и Zoho), системы управления содержанием (Drupal, Joomla), позволяющие пользователям организовывать хранение своих документов и доступ к ним; социальные сервисы Web 2.0.

Концепция Web 2.0 стала одной из основополагающих идеологий развития Интернета начала

XXI в. [2]. Термин Web 2.0 используется сравнительно давно, но в современном его значении он возник на конференции 2004 г. (<http://www.web2con.com>). В материалах этой конференции Тим О'Рейли опубликовал первую статью, в которой было впервые объяснено значение этого термина, а также наглядно продемонстрированы различия между сетью первого и второго поколений. Идеологи концепции Web 2.0, девизом которой стал “Web как платформа”, определяют несколько ключевых моментов, по которым легко определить возможности новых социальных сервисов.

Таким образом, виртуальное взаимодействие в высокотехнологической среде современного мира является мощным фактором обучения иностранному языку, а также возможность самостоятельно организовывать учебную деятельность – все эти факторы обеспечивают высокий уровень “открытости” образования, что является важнейшим показателем Болонской образовательной концепции.

Литература

1. Афанасьев Ю. Н. Гуманитарная природа образования (единство двух образовательных моделей) / Ю. Н. Афанасьев // Гуманитарная природа образования. Единство двух образовательных моделей : материалы к обсуждению. – М. : РГГУ, 2003. – С. 7–12.
2. Быховский Я. С. Учим и учимся с Веб 2.0. Быстрый старт. Руководство к действию : [учебно-методическое пособие] / Я. С. Быховский, А. В. Коровко, Е. Д. Патаракин. – М. : Интуит.ру, 2007. – 345 с.
3. Патаракин Е. Д. Творческое обучение в сети электронных коммуникаций / Е. Д. Патаракин // Теория коммуникации и прикладная коммуникация. Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – Ростов н/Д : ИУБиП, 2002. Вып. 1 / [под общей редакцией И. Н. Розиной]. – 2002. – С. 109–118.
4. Розина И. Н. Педагогическая коммуникация в электронной среде: теория, практика и перспективы развития / И. Н. Розина. – Educational Technology & Society. – 2004. – № 7 (2) 2004. – С. 257–269.
5. Illich I. Tools for Conviviality / I. Illich. – London and New York : Marion Boyars, 1973.

НАШІ АВТОРИ

1. **Баран Ганна Василівна**, старший викладач кафедри української мови і літератури Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.
2. **Блажко Марія Іванівна**, старший викладач кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Волкова Лідія Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.
4. **Волошук Ірина Іванівна**, старший викладач кафедри англійської мови та методики викладання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
5. **Грабовська Інна Василівна**, аспірантка кафедри лексикології і стилістики англійської мови ім. проф. О.М.Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.
6. **Грушко Світлана Петрівна**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
7. **Ігіна Зоя Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
8. **Литвиненко Юлія Миколаївна**, аспірантка кафедри лексикології і стилістики англійської мови ім. проф. О.М.Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.
9. **Михед Тетяна Василівна**, доктор філологічних наук, професор кафедри зарубіжної літератури Інституту філології Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка.
10. **Набок Анна Іванівна**, аспірантка кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
11. **Нагачевська Олена Олександрівна**, старший викладач кафедри романо-германських мов Хмельницького національного університету.
12. **Петрик Олена Михайлівна**, асистент кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
13. **Потапенко Сергій Іванович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
14. **Присяжнюк Людмила Федорівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови ім. проф. О.М.Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.
15. **Самойленко Григорій Васильович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
16. **Сборик Світлана Петрівна**, старший викладач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
17. **Сулейманова Наталія Валеріївна**, старший викладач кафедри мовної підготовки спеціалістів Донбаського державного технічного університету.
18. **Хряпак Сергій Олександрович**, викладач кафедри іноземних мов Черкаського державного технологічного університету.
19. **Шевченко Світлана Петрівна**, асистент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

При поданні рукописів у наступні випуски журналу
"Наукові записки" Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя
просимо дотримуватися нових ПРАВИЛ
оформлення та подання рукописів до журналу

До опублікування у журналі приймаються наукові статті, що раніше не друкувалися. Матеріали подаються українською, російською, англійською, німецькою мовами у **друкованому** та **електронному** виглядах. Друкуються на одному боці аркушів білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) у форматі Word 97 або пізнішої версії, шрифт Times New Roman, кегль 14, з 1,5 інтервалом та розмірами полів: верхнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 15 мм, нижнє – 25 мм.

Обсяг статті – від 5 до 15 сторінок.

До рукопису додаються:

– **рецензія**, підписана спеціалістом вищої кваліфікації в тій галузі науково-технічного знання, до якої належить стаття за своїм змістом (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **витяг із протоколу** засідання кафедри чи іншого наукового підрозділу, де ця стаття обговорювалася, з ухвалою про рекомендацію її до друку в "Наукових записках" (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **дані про автора** (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, службовий та домашній телефони, e-mail), із котрим редакція матиме справу щодо опублікування рукопису;

– **квитанція про оплату** за друк статті – **15,00 грн. за 1 стандартну сторінку**.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

СТРУКТУРА РУКОПISУ

1) Рукопис починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті першої сторінки тексту.

2) **Назва** друкується великими літерами по центру.

3) **Прізвище та ініціали автора** – під заголовком малими літерами.

4) **Короткі анотації українською, російською та англійською мовами** (до 6 речень).

5) **Ключові слова** українською, російською та англійською мовами.

6) **Основний текст** статті може розбиватися на розділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ([7, с. 64]) у підзаголовку "Література".

7) Перед **списком використаних джерел**, який подається у порядку посилання, пишеться підзаголовок "Література".

Усі значення фізичних величин подаються в одиницях Міжнародної системи СІ.

У тексті використовується науковий та науково-популярний стиль, за винятком звертання до попередніх робіт або якщо інше зумовлене змістом статті.

Усі малюнки подаються на електронних носіях в одному зі стандартних форматів (jpeg, tiff). Усі малюнки і таблиці потрібно послідовно пронумерувати арабськими цифрами (**Рис. 1.**, **Таблиця 1**). До кожного малюнка подають короткий підпис, а до таблиці – заголовок. Необхідно уникати дублювання графічного матеріалу і довгих заголовків таблиць.

Формули у статті подаються тільки в електронному варіанті й набираються через стандартний редактор формул Microsoft Equation, що входить до складу Microsoft Office.

Нумерація формул подається в круглих дужках. Нумеруються лише ті формули, на котрі у статті є посилання.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія. Вона має право направити статтю на додаткову рецензію або експертизу, а також на літературну правку статті без погодження з автором. **Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.**

Авторам надається коректура статті. Ніякі зміни верстки, за винятком помилок під час набору, не допускаються. Виправлену і підписану автором коректуру слід протягом трьох днів повернути в редакцію.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою автора статті.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

У разі недотримання авторами усіх вищезазначених умов редакція має право повернути статтю на доопрацювання чи відмовити в її друкуванні

Зразок заяви

В редколегію журналу
"Наукові записки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя"

Заява

Я (Ми)

автор (співавтори) статті _____

прошу (просимо) опублікувати її в журналі "Наукові записки..."

Заявляю (заявляємо), що стаття написана спеціально для журналу, раніше ніде не публікувалась і не направлена для публікації в інші видання.

З чинним законодавством про друковані засоби інформації ознайомлений(ні) і за його порушення несу (несе-мо) персональну відповідальність.

"_____" 201__ р.

Підпис